

UIT

THE ARCTIC
UNIVERSITY
OF NORWAY

Institutt for historie og religionsvitenskap

Nord-Norgesadministrasjonen

En fellesadministrasjon for Nord-Norge 9. april – 9. juni 1940

—

Andreas Løhre Nybrott

Masteroppgave i HIS-3900 30. mai 2014

Forord

I forbindelse med arbeidet med denne oppgaven er det flere jeg vil takke for deres bidrag.

Først vil jeg rette en takk til min veileder Hallvard Tjelmeland for faglige råd og den oppfølgingen jeg har fått i arbeidet med masteroppgaven.

Deretter vil jeg takke Einar-Arne Drivenes for å ha kommet med ideen til oppgaven.

Til slutt vil jeg takke masterstudentene ved institutt for historie og religion for korrekturlesing, god tilbakemelding og et godt studiemiljø.

Til slutt – alle eventuelle feil og mangler i denne oppgaven er helt og holdent mine egne.

Innholdsfortegnelse

Forord	i
Innholdsfortegnelse	iii
Kapittel 1: Introduksjon	1
1.1 Innledning:	1
1.2 Oppgavens problemstilling:	2
1.2.1 Begrepet Nord-Norgesadministrasjonen:	2
1.2.2 Avgrensning:.....	3
1.2.3 Tidsperspektiv:	3
1.2 Tidligere forskning og litteratur:	3
1.3 Kilder og metode:.....	5
Kapittel 2: Norge blir dratt med i den europeiske storkrigen	9
2.1 Andre verdenskrig:	9
2.2 Krigen i Norge 9. april – 9. juni 1940	10
2.3 Krigen i Nord-Norge 9. april – 9. juni 1940:.....	12
2.4 Oppsummering:.....	14
Kapittel 3: Etableringen av Nord-Norgesadministrasjonen og dens oppgaver	16
3.1 Krigens første dager:	16
3.2 Fylkesmann Gabrielsen tar over Nord-Norgesadministrasjonen:	19
3.3 Administrasjonen oppgaver:	21
3.3.1 Næringsliv:	22
3.3.2 Finans:	23
3.3.3 Sikkerhet:	25
3.6 Oppsummering:.....	25
Kapittel 4: Kringkastingens og pressens rolle i Nord-Norge	27
4.1 Kringkastingen i Norge frem til krigen:	27
4.2 Kringkastingen i Nord-Norge:.....	28

4.3 Kringkastingen i 9. april 1940:.....	28
4.4 Delingen mellom Nord- og Sør-Norge:.....	29
4.5 Et redskap for Nord-Norgesadministrasjonen:.....	30
4.5.1 Administrasjon:	31
4.5.2 Kringkastingens andre oppgaver:.....	33
4.6 NRK overtar kringkastingen:	36
4.7 Aviser i Nord-Norge:	37
4.8 Pressesensur:	40
4.9 Oppsummering:.....	42
Kapittel 5: Nord-Norgesadministrasjonen og næringslivet	44
5.1 Næringslivet i Nord-Norge:.....	45
5.2 Import og eksport til og fra Nord-Norge:.....	47
5.3 Transport:	52
5.4 Fisket:	57
5.5 Landbruk:	60
5.6 Industri i Nord-Norge:.....	64
5.7 Oppsummering:.....	67
Kapittel 6: Tiltak angående helse, politiet og sikkerhet.....	68
6.1 Helsevesenet:.....	68
6.1.1 Medisiner:.....	69
6.1.2. Militær sanitet:	71
6.2 Provisoriske politifullmakter:.....	71
6.3 Vaktstyrker:	73
6.4 Postkontroll:	74
6.5 Fare fra luften:	75
6.6 Evakuering:	78
6.7 Oppsummering:.....	79

Kapittel 7: Regjeringen ankommer Tromsø – nedleggelsen av Nord-Norgesadministrasjonen	80
7.1 Ankomsten til Tromsø:	80
7.2 Tromsø blir hovedstad:	82
7.3 Nedleggelse av Nord-Norgesadministrasjonen:	84
7.4 Lokalbefolkningens holdninger til regjeringen:	85
7.5 Avreise til England:	90
7.6 Oppsummering:	92
Kapittel 8: Oppsummering og konklusjon.....	94
8.1 Redegjørelse av felttoget i Norge:	94
8.2 Etableringen av Nord-Norgesadministrasjonen og dens oppgaver:	95
8.3 Kringkastingens og pressens rolle i Nord-Norge:	96
8.4 Nord-Norgesadministrasjonen og næringslivet:	97
8.5 Tiltak angående helse, politi og sikkerhet:	98
8.6 Regjeringen ankommer Tromsø – Nedleggelsen av Nord-Norgesadministrasjonen:	99
8.7 Var Nord-Norgesadministrasjonen den eneste løsningen?	100
8.8 Konklusjon:	100
Kilder	102
Litteratur.....	103

Kapittel 1: Introduksjon

1.1 Innledning:

Den 9. april 1940 ble Norge invadert av Tyskland. På kort tid inntok og besatte tyske styrker Oslo, Kristiansand, Stavanger, Bergen, Trondheim og Narvik. Målet med invasjonen var å forhindre at de allierte fikk tilgang til Norge, samt å sikre tilgangen til den svenske jernmalmen fra Kiruna. Til tross for det vellykkede tyske angrepet forble mesteparten av Nord-Norge fritt, og kom til å bli det frem til den norske militære kapitulasjonen den 9. juni 1940. Etter 9. april ble Nord-Norge avskåret fra resten av landet, dette tvang de tre nordligste fylkene til å tilpasse seg denne omveltningen. Den 10. april 1940 ble det utsendt følgende kunngjøring over radio:

I. Den øverste sivile statsmyndighet utøves inntil videre av:

Fylkesmannen i Finnmark for Finnmark fylke.

Fylkesmannen i Troms for Troms fylke og den delen av Nordland som inngår i krigsskueplassen.

Fylkesmannen i Nordland for Nordland forøvrig.

Den øverste militære myndighet i Nord-Norge utøves på tilsvarende måte av sjef for 6. Divisjon som øverstkommanderende i Nord-Norge.

II. Som krigsskueplass¹ fastsettes: Troms og Finnmark fylker og den nordlige del av Nordland til og med Sørfold og Røst herredes.

(...)

Den 10. april 1940.

Bjørn Norbye. Carl G. Fleischer.²

Fylkesmennene i Nord-Norge, sammen med General Fleischer, etablerte en felles administrasjon som skulle ta seg av saker felles for Nord-Norge. Dette gjorde de av nødvendighet siden landsdelen ikke lenger kunne få støtte fra resten av landet. Samtidig trengte General Fleischer og 6. divisjon en stabil hjemmefront som de kunne støtte seg på. Nord-Norge risikerte et sammenbrudd hvis ikke fylkesmennene klarte å organisere Nord-Norge slik at landsdelen kunne klare seg på egenhånd. På grunn av at Nord-Norge var avhengig av Sør-Norge for å skaffe varer landsdelen ikke kunne produsere selv. Derfor måtte Nord-Norgesadministrasjonen omorganisere mye for at landsdelen skulle kunne stå på egne ben.

¹ En krigsskueplass er deler av landet hvor krigshandlinger foregår.

² Statsarkivet i Tromsø, fylkesmannen i Troms boks 3243, mappe 113 – Samling av kunngjøringer fra fylkesmannen i Troms og Finnmark.

Offisielt het administrasjonen «Kontor for centralledelsen for Nordland, Troms og Finnmark fylker», men var bedre kjent som «Nord-Norgesadministrasjonen». På to måneder klarte administrasjonen å omorganisere Nord-Norge slik at landsdelen kunne fungere uten kontakt med Sør-Norge. Denne isolasjonen kom til å vare frem til regjeringen evakuerte til England og kapitulasjonen av 6. divisjon den 9. juni 1940. Dette er et tema som ikke har fått mye oppmerksomhet i de større verkene som omhandler norsk krigshistorie.

1.2 Oppgavens problemstilling:

Formålet med denne oppgaven er å belyse: «Hva var Nord-Norgesadministrasjonen, og hvilken rolle spilte den i Nord-Norge under felttoget 9. april – 9. juni 1940? »

For å hjelpe meg med å svare på problemstillingen har jeg delt dette in i følgende underproblemstillinger:

1. Hvem hadde ansvaret for administrasjonen?
2. Hvordan var administrasjonen organisert?
3. Hvilke oppgaver hadde administrasjonen?
4. Hvordan avsluttet Nord-Norgesadministrasjonen sitt arbeid?

Hovedsakelig skal jeg beskrive hva Nord-Norgesadministrasjonen var for noe, samt hvordan den ble dannet, hvem dannet administrasjonen og hvilke oppgaver den hadde. Derfor vil jeg se på omstendighetene som førte til at fylkesmennene måtte overta den øverste sivile myndigheten. Jeg ser også på hvem som tok initiativet til dette, og hva de gjorde for å danne denne fellesadministrasjonen. For det andre må jeg undersøke hvilke oppgaver administrasjonen hadde for å se de ulike utfordringene Nord-Norge sto overfor under felttoget og hvilken rolle Nord-Norgesadministrasjonen spilte i Nord-Norge her.

1.2.1 Fremgangsmåte:

I oppgaven vil jeg gjøre som følgende: I kapittel 2 gir jeg en oversikt over den første fasen av andre verdenskrig og går i gjennom felttoget i Norge. Jeg har brukt kapittel 3 og 4 for å besvare underproblemstilling 1 og 2, dette gjør jeg ved å undersøke hvordan administrasjonen ble etablert, hvem som stod bak og hvordan de organiserte Nord-Norgesadministrasjonen. I kapitlene 5 og 6 besvarer jeg underproblemstilling 3, hvor jeg redegjør de forskjellige oppgavene Nord-Norgesadministrasjonen sto overfor, og hvordan de løste dem. I kapittel 7 diskuterer jeg regjeringens opphold i Nord-Norge, hvordan den avviklet Nord-Norgesadministrasjonen og hendelsene rundt kapitulasjonen til 6. divisjon og regjeringens evakuering til England. Her

diskuterer jeg også lokalbefolkningens holdninger til regjeringens opphold i Tromsø. Til slutt vil jeg i kapittel 8 oppsummerer og konkluderer oppgaven.

1.2.2 Begrepet Nord-Norgesadministrasjonen:

Begrepet Nord-Norgesadministrasjonen er ikke noe jeg har kommet på selv. Det er en betegnelse som ble brukt i samtiden. Som nevnt tidligere var «Kontor for centralledelsen for Nordland, Troms og Finnmark fylker» det offisielle navnet på fellesadministrasjonen for Nord-Norge. Jeg har derimot bare funnet én omtale i kildene som sier at dette navnet var brukt for administrasjonen før Nord-Norge kapitulerte 9. juni 1940 mens «Nord-Norgesadministrasjonen» ble brukt om administrasjonen under overgangsfasen etter 9. juni og frem til NS-ordningen ble innført. Jeg har bare funnet ett dokument som omtaler akkurat denne distinksjonen mellom navnene. Det kan hende at vedkommende har tatt feil, men om denne personen skulle ha rett vil jeg fremdeles bruke «Nord-Norgesadministrasjonen» som en betegnelse for fellesadministrasjonen. Årsaken til det er at administrasjonen var den samme, med de samme folkene og under den samme ledelsen. Navnet «Nord-Norgesadministrasjonen» er også lettere å forholde seg til enn «Kontor for centralledelsen for Nordland, Troms og Finnmark fylker».

1.2.3 Avgrensning:

I løpet av min forskning har jeg vært nødt til å gjøre noen begrensninger på hva jeg skal forholde meg til ved Nord-Norgesadministrasjonen. Ett av områdene jeg har valgt bort er forholdet mellom administrasjonen og 6. divisjonen, samt rollen general Fleischers spilte i denne sammenhengen. Jeg har nevnt at 6. divisjon trengte en stabil hjemmefront som Nord-Norge utgjorde. Jeg mener at de norske styrkene ikke kunne ha klart å føre en effektiv krig rund Narvik uten denne hjemmefronten. Dette er noe jeg gjerne skulle ha sett nærmere på, men av tidsmessige årsaker har jeg valgt bort dette. Det hadde også vært interessant å se nærmere på om nordnorsk regionalisme spilte inn på Nord-Norgesadministrasjonen. Men av hensyn til tid og kapasitet har jeg valgt bort dette også.

1.2.4 Tidsperspektiv:

Jeg har valgt å begrense min oppgave til å omfatte perioden 9. april – 9. juni 1940. Det er i denne perioden at Nord-Norgesadministrasjonen hadde størst betydning. Administrasjonen fortsatte å fungere etter den militære kapitulasjonen 9. juni, men den var fra dette tidspunktet underlagt administrasjonsrådet i Oslo og okkupasjonsmakten. Nord-Norge var ikke lengre avsondret fra det øvrige land som den hadde vært under felttoget. Jeg mener at Nord-Norgesadministrasjonens virksomhet under okkupasjonen er en annen historie. I tillegg virker det naturlig å avslutte perioden samme dag som den militære kapitulasjonen i Norge. Jeg bruker datoen 9. juni, i og med at det stod i de lokale avisene at 6. divisjon la ned våpnene kl. 24.00 den 9. juni 1940.³

³ Nordlys og bladet Tromsø 10. juni 1940.

1.2 Tidligere forskning og litteratur:

Norge og andre verdenskrig er et tema hvor det er skrevet enormt mye, og hvor det fremdeles skrives mye. Norge og andre verdenskrig er et populært tema blant historikere og personer uten bakgrunn historiefaget. Det første store verket om Norge og andre verdenskrig var «Norges krig 1940-45» som ble utgitt mellom 1947 – 1950, og var redigert av Sverre Steen. Det andre verket «Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp» om var redigert av Magne Skodvin og ble utgitt fra 1984 til 1987. Disse verkene som er blitt karakterisert som «standardsettere» eller en slags «offisiell» historie om krigen.⁴

Litteraturen om Nord-Norge og andre verdenskrig er omfattende, og godt representert i litteraturen om Norge og andre verdenskrig, så det er ikke vanskelig å finne bøker om felttoget i Nord-Norge. Mye av litteraturen som er skrevet om Nord-Norge under felttoget dreier seg om kampene rundt Narvik og 6. divisjon. Det har vært viet lite omtenkksomhet til er hva som skjedde bak frontlinjen i Nord-Norge. Da mener jeg ikke hvordan sivilbefolkningen opplevde krigen, men hvordan de lokale og regionale myndighetene forholdt seg til situasjonen. I motsetning til Sør-Norge var det meste av Nord-Norge fritt frem til 9. juni, og nordnorske myndigheter hadde andre utfordringer enn myndighetene i sør.

Det meste av forskningen på Nord-Norgesadministrasjonen er gjort av Gunnar Pedersen og Nils A. Ytreberg. Begge har skrevet om Tromsø og andre verdenskrig hvor Nord-Norgesadministrasjonen er en del av et større arbeid om Tromsø og krigen. Disse bøkene er de eneste jeg har funnet som har forsket på Nord-Norgesadministrasjonen. Nils A. Ytrebergs bok fra 1970-tallet «Tromsø bys historie» er den første som beskriver Nord-Norgesadministrasjonen og dens oppgave. Problemet med denne boken er at den ikke er helt presis i sin fremstilling; det er en del feil. Gunnar Pedersens bidrag til bind 3. av «Tromsø gjennom 10000 år» fra 1995 er mer presis, og går mer i dybden på Nord-Norgesadministrasjonen enn Ytreberg. Problemet med begge bøkene er at de er deler i et større verk og har ikke Nord-Norgesadministrasjonen som tema. I verkene «Tromsø gjennom 10000 år» og «Tromsø bys historie» er krigen er bare en liten del av en mye større helhet; bøkene skal også inkludere hele krigen. Samtidig er bøkene begrenset til Tromsø og områdene rundt byen, dermed blir ikke Nord-Norgesadministrasjonen satt i et bredere regionalt perspektiv. Dette prøver denne oppgaven å gjøre, for å få et mer korrekt bilde av administrasjonen. Nord-Norgesadministrasjonen var en regional administrasjon.

I Torkel Hovlands bok «General Fleischer. Storhet og fall» står det også litt om organiseringen av

⁴ Larsen, S. I krigens kjølvann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid 1999:13

Nord-Norgesadministrasjonen, og hva den drev med. Igjen står det ikke noe særlig detaljert om administrasjonen, som blir satt i en større militær sammenheng i denne boken. Man blir gjort oppmerksom på samarbeidet mellom det sivile og militæret og hvordan dette samarbeidet påvirket Fleischers evne til å føre krig mot tyskerne. Det kommer også tydelig frem i boken at forfatteren har en agenda, boken er et heltepos om General Fleischer. Han har heller ikke noen høy mening om Nygaardsvold-regjeringens rolle i forløpet til krigen, eller rollen den spilte under felttoget og i London. Dermed blir forfatterens fremstilling av hendelsene farget av hans syn på general Fleischer, Nygaardsvold-regjeringen og dens rolle i Nord-Norge.

Det er også en masteroppgave fra 2006 skrevet av Vidar Eng som tar for seg holdninger i Troms fylke rundt samme periode som min egen masteroppgave. Oppgaven nevner Nord-Norgesadministrasjonen og arbeidet til fylkesmann Gabrielsen, men siden dette ikke er hovedtemaet til oppgaven så blir det heller ikke utdypet. Likevel er dette noe av det nærmeste av tidligere forskning på emnet jeg har funnet.

Etter min kjennskap er det ingen som har gjort en eksplisitt og omfattende studie av Nord-Norgesadministrasjonen. De ovennevnte arbeidene går litt inn på dette temaet, men Nord-Norgesadministrasjonen er ikke hovedfokuset til disse arbeidene. Dette er min begrunnelse for å gjøre en omfattende studie av Nord-Norgesadministrasjonen. Det er ikke bare en interessant del av nordnorsk krigshistorie, men også norsk krigshistorie. Mitt tema er verken skrevet om eller nevnt i disse to sentralverkene «Norges krig» fra 1947 og «Norge i krig» fra 1984. Lite er skrevet om akkurat denne delen av nordnorsk krigshistorie. Etter min kjennskap er det ingen andre tilfeller i Norges-historien hvor noe tilsvarende har hendt. Det virker heller ikke som om noen har forsket eksplisitt på Nord-Norgesadministrasjonen.

1.3 Kilder og metode:

I oppgaven vil jeg bruke flere typer kilder for å løse problemstillingen. Først og fremst er det materialer fra arkivet jeg vil basere forskningen min på. Dernest blir aviser brukt som en god kilde fordi de er bl.a. realopplysninger om perioden. Jeg bruket memoarer og erindringer fra flere kjente politiske personer og regjeringsmedlemmer som oppholdt seg i Tromsø under slutfasen av felttoget i Norge. Videre vil jeg gå inn på de ulike kildene jeg har brukt, samt hvilke kilder jeg ikke har rukket å se på.

Denne oppgaven vil hovedsakelig å basere seg på arkivmaterialer som Nord-Norgesadministrasjonen har etterlatt seg. Siden administrasjonen var opprettet av fylkesmennene i

Nord-Norge, og administrasjonen hadde sete i Tromsø, vil det meste av disse kildene befinne seg i arkivet til fylkesmannen i Troms, ved Statsarkivet i Tromsø. Fordi Nord-Norgesadministrasjonen skulle ta seg av saker felles for Nord-Norge finnes det saker som gjelder for alle de tre nordligste fylkene, ikke bare Troms. Her har jeg funnet mesteparten av mitt materiale om virksomheten til Nord-Norgesadministrasjonen, fra både før og etter kapitulasjonen av Nord-Norge. I arkivet til Fylkesmannen i Troms er det en egen kategori som heter "Nord-Norgesadministrasjonen" i materialet fra krigen. Her fant jeg rundt 15 esker som inneholder mange ulike saker administrasjonen måtte behandle. Etter hva jeg har sett har arkivet til fylkesmannen i Troms finnes det en god del av dokumenter fra Nord-Norgesadministrasjonen, og det virker som om det meste av administrasjonens dokumenter havnet i dette arkivet. Om det finnes et tilsvarende materiale i arkivet til Fylkesmannen i Nordland har jeg ikke hatt anledning til å undersøke. Dessuten var det mer enn nok materiale i Tromsø, så jeg mener det var forsvarlig å fokusere på innholdet i arkivet i Tromsø. Når det gjelder arkivet til fylkesmannen i Finnmark har jeg ikke funnet noe fra perioden før 1945. Hvis det finnes tilsvarende dokumenter i arkivet til Fylkesmannen i Nordland vil sannsynligvis det meste av dokumentene overlape de i arkivet til Fylkesmannen i Troms. Jeg vil også bruke materialet fra Krigstelegrafdirektøren i Lødingen, som også finnes i Statsarkivet i Tromsø.

I Riksarkivet var det tre mapper i «Forsvarets krigshistoriske avdeling» som var av interesse. Disse mappene inneholdt rapporter fra flere kommuner i Nordland, Troms og Finnmark fra krigen. Rapportene beskrev hva som skjedde i kommunene under felttoget i Norge, og gir et innblikk i hvordan flere av kommunene i Nord-Norge taklet krigstilstanden. Her har jeg valgt ut rapporter fra Bodø, Harstad, Tromsø og Vadsø, for å supplere materialet fra Statsarkivet i Tromsø. Dette er fordi fylkesadministrasjonen for Nordland, Troms og Finnmark oppholdt seg i disse byene. Jeg har valgt å inkludere Harstad fordi byen ble brukt som hovedkvarter av de allierte.

Jeg har undersøkt hva som finnes i arkivet til Tromsø bykommune. Etter mine undersøkelser der har jeg besluttet meg for ikke å se nærmere på innholdet i kommunearkivene. Årsaken til dette er at jeg ikke har hatt tid og kapasitet til å undersøke alle arkivene til de ulike kommunene i Nord-Norge. Disse arkivene er ikke like viktige som Statsarkivet i Tromsø, fordi de mye av innholdet er dokumenter angående drift av kommunen; det er lite i disse arkivene om Nord-Norgesadministrasjonen. Dessuten finnes det korrespondanse mellom fylke og ulike kommuner i arkivet til fylkesmannen i Troms. Derfor vil ikke materialet i kommunearkivene vil være like sentral i studien av administrasjonen.

Det er skrevet en del erindringer og memoarer av kjente politikere som var i Tromsø under den siste delen av felttoget i Norge. Personer som Høyres C.J. Hambro, forsyningsminister Trygve Lie, utenriksminister Halvdan Koht og Johan Nygaardsvold skrev om sine opplevelser da de oppholdt seg i Tromsø under felttoget.. Mye av det som er skrevet handler om hvordan de fremstiller hendelsene fra 9. april til 7. juni eller deres opplevelser gjennom hele krigen. Jeg vil bruke disse bøkene som er skrevet av de som var der og opplevde krigen til å få et bilde av hvordan det var i Tromsø fra regjeringens perspektiv. Ved å bruke denne litteraturen kan jeg også få et inntrykk av deres og regjeringens holdninger til Nord-Norgesadministrasjonen. Disse bøkene vil jeg definere som kilder og ikke forskningslitteratur. Denne litteraturen er beretninger fra øyenvitner som enten ble skrevet kort etter hendelsene eller mange tiår senere. Dette kan gjøre disse kildene problematiske, men at forfatteren har blitt etterpåklok kan også være positivt. Skildringer nedskrevet tett opp mot hendelsen kan være uklare og lite reflektert, mens skildringer skrevet ned senere kan være klarere i etterpåklokskapens lys. Det motsatte er også mulig, at erindringer forvanskes over tid og kvaliteten er best nærmere samtiden.⁵ Derfor er det viktig å få verifisert så mange av disse memoarene som mulig ved å gjøre en kryssreferanse for å danne et mer presist bilde av hendelsene. Disse erindringene og memoarene har større troverdighet, selv om forfatteren kan ha redigert bort noe som de ikke synes burde se dagens lys.

De mange ulike lokalavisene i Nord-Norge som fantes i perioden er også viktige kilder til denne oppgaven. Avisene i perioden kan nyttes til å finne realopplysninger og politiske saker.⁶ Aviser fra denne perioden blir også relevant fordi de gir en fremstilling av hva som skjedde i byene fra dag til dag. Leserinnlegg kan også bli relevant fordi de kan gi ett inntrykk av holdningene til befolkningen i Tromsø om hendelsene rundt dem, for eksempel hvor vellykket Nord-Norgesadministrasjonen var. Riktig nok betydde ikke dette at holdningene som kom frem gjennom avisene faktisk var de som var utbredt blant befolkningen. Avisene i 1940 var fremdeles partiaviser. Bladet Tromsø, Harstad Tidende Nordlandsposten var borgerlige aviser, mens Nordlys og Nordlands Fremtid var tilknyttet arbeiderbevegelsen. Dette hadde noe å si for innholdet i disse avisene valgte å trykke jf. kapittel 4.

Avisene ble også brukt til å gjøre befolkningen oppmerksom på ulike bestemmelser som ble vedtatt av Nord-Norgesadministrasjonen. Det var vanlig å komme med kunngjøringer over radioen samme dag som vedtaket, før de så havnet i avisen dagen etter. Da blir de større avisene i Nord-Norge som bladet Tromsø, Nordlys, Finnmarken, Nordlandsposten, Nordlands Fremtid mest hensiktsmessig å undersøke. Av alle avisene i Nord-Norge som fantes i 1940 har jeg valgt å begrense meg til disse

⁵ Eng, V. Holdninger i Troms til regjeringens krigspolitikk 9. april til 9. juni 1940 2006:27

⁶ Kjeldstadli, K. Fortiden er ikke hva den en gang var 1999:165

fordi de ble gitt ut i byene hvor fylkesmannen hadde sitt sete. Jeg vil også trekke inn Harstad Tidende og Lofotposten fordi de også har noen interessante innlegg. Siden det er en relativt kort periode har jeg fått lest gjennom hver eneste utgave som ble utgitt mellom 9. april og 9. juni 1940.

Avisene og kringkastingen i Nord-Norge under felttoget var utsatt for sensur. Det ble forbudt å publisere informasjon som kunne komme til nytte for fiende. De kunne ikke publisere navn, oppholdssted, ankomst og avreise for visse myndigheter.⁷ Selv om avisene ble sensurert har ikke dette noe å si for de realopplysningene eller holdningene som er relevant for min oppgave. Avisene sensurerte nok seg selv også slik at skadelige innhold ikke havnet på trykk.⁸ Sensuren gjaldt bare opplysninger som fienden kunne dra nytte av. Det vil si opplysninger relatert til kamphandlingene. Om opplysningene angående «visse myndigheter» skulle være sensurert, kan jeg finne denne informasjonen andre steder, bl.a. arkivene. Innholdet i avisene vil jeg hovedsakelig bruke som tilleggsinformasjon til arkivmaterialet.

⁷ Statsarkivet i Tromsø. Arkivet til Krigstelegrafdirektøren i Lødingen – Brev til kringkasterne av den 5. mai 1940.

⁸ Eng 2006:37

Kapittel 2: Norge blir dratt med i den europeiske storkrigen

I dette kapitlet vil jeg ta for meg begivenhetene som førte til at Nord-Norge havnet i sin isolerte stilling under felttoget i Norge. Først vil jeg se på den internasjonale situasjonen som utfoldet seg den første delen av krigen. Jeg vil se på de viktigste hendelsene i løpet av krigens første måneder, som invasjonen av Polen, invasjonen av Norge og invasjonen av Frankrike. Deretter vil jeg se nærmere på hva som skjedde i Sør-Norge fra 9. april frem til de allierte oppga landsdelen. Til slutt vil jeg se på hvordan krigen i Nord-Norge gikk for seg. Her vil jeg gi en kort oversikt over det militære felttoget i Nord-Norge frem til 9. juni 1940. Dette er for å gi leseren bedre oversikt over de dramatiske hendelsene som fant sted under en første fase av krigen, og hvordan de spilte inn på hverandre.

2.1 Andre verdenskrig:

Andre verdenskrig startet da Tyskland invaderte Polen 1. september 1939. Frankrike og Storbritannia, som hadde garantert Polens suverenitet, erklærte krig mot Tyskland den 3. september 1939. Den tyske invasjonen av Polen endte raskt uten noen større intervensjon fra de allierte. Etter en periode med inaktivitet på begge sider hetet krigen seg opp igjen med at tyskerne invaderte Norge og Danmark. Dette kom også til å bli én av mange tyske seiere i den første perioden av andre verdenskrig. Den tyske seieren i Norge hadde også internasjonale virkninger i og med at den førte til en debatt, «*The Norway Debate*», i det britiske underhus den 7. – 8. mai 1940, hvor Norge faktisk spilte en viktig rolle i britisk politikk. Konsekvensen av denne debatten var at den førte til et mistillitsforslag som felte den konservative regjeringen under ledelse av Neville Chamberlain og at en samlingsregjering under Winston Churchill kom til makten den 10. mai. Akkurat samme dag som regjeringen til Churchill tiltrådte startet den tyske invasjonen av Frankrike og Benelux-landene.⁹

I denne tidlige fasen av krigen var Churchill på sitt politisk svakeste og situasjonen for de allierte var mørkest. Danmark var okkupert av tyskerne. Norge var under angrep. Benelux-landene ble feid til side uten å yte særlig motstand. Selv med britisk hjelp klarte heller ikke Frankrike seg stort bedre mot den tyske blitzkrieg. Rundt slutten av mai var det klart at Frankrike var slått og at den britiske styrken sto i fare for å bli knust. På dette tidspunktet var Storbritannia den eneste stormakten som sto imot Tyskland, mens Sovjetunionen, Italia og Japan var i varierende grad på Tysklands side. USA var svært motvillig til å involvere seg i en europeisk storkrig og forble dermed nøytral. Det var også i denne perioden at Storbritannia måtte gi opp krigen i Norge. Denne avgjørelsen hang sammen med at britene fryktet en tysk invasjon og trengte derfor å evakuere sine styrker fra Nord-

⁹ Calder, A. *The People's War: Britain 1939 – 1945* 1969: 81 Lukacs, J. *The Duel: 10 May – 31 July*: 1991:33 – 35

Norge.¹⁰

Men situasjonen kom til å forbedre seg meget for Storbritannia i løpet av 1940. Den vellykkede evakueringen av den britiske styrken ved Dunkerque i månedsskiftet mai/juni bidro til å samle det britiske folket rundt Churchill. Britisk krigsindustri kom for alvor i gang etter at britene begynte å forberede seg på en lang krig. Den internasjonale situasjonen forbedret seg også for Storbritannia i andre halvdel av 1940. Hitler beordret forberedelsene for en invasjon av Russland i allerede i juli 1940. Tysklands nærmeste alliert i Europa, Italia, hadde i løpet av krigen med Frankrike vist seg å være militært svak. Rundt samme tidspunkt som Hitler bestemte seg for å invadere Sovjetunionen, bestemte Franklin D. Roosevelt seg for at USA skulle hjelpe Storbritannia militært.¹¹

2.2 Krigen i Norge 9. april – 9. juni 1940

Natt til 9. april 1940 hadde tyskerne klart å posisjonere sine styrker slik at de lett kunne innta og okkupere Norges største byer, inkludert havner og flyplasser. Dette gav dem et godt utgangspunkt for videre krigføring i Norge, noe de utnyttet ganske effektivt til å underlegge seg Sør-Norge tidlig i perioden. Men de brukte de første dagene på å konsolidere sine stillinger før de brøt ut av sine brohoder og fortsatte invasjonen. Til tross for den store militære suksessen tyskerne hadde 9. april gikk ikke alt etter planen. Den tyske krysseren «*Blücher*» ble senket av batteriene på Oscarsborgs festning da den var på vei til Oslo. Krysseren transporterte nemlig styrker som hadde i oppdrag å ta kongen og regjeringen til fange. Senkningen av *Blücher* kjøpte derfor kongen og regjeringen nok tid til å evakuere Oslo før tyskerne ankom.¹²

Siden tyskerne ikke hadde lyktes med å fange den norske statsmyndighet, skjedde det ingen umiddelbar norsk kapitulasjon som i Danmark. Allerede den 9. april ble det samlet et storting ved Hamar, men det var nødt til å flytte til Elverum på grunn av tyske fremstøt. Her fikk regjeringen bekreftet at de fremdeles hadde tillitt hos Stortinget og de fikk dannet en samlingsregjering hvor de borgerlige også var representert. På eget initiativ foreslo stortingspresident C. J. Hambro at regjeringen skulle få visse fullmakter, også kjent som Elverums-fullmakten¹³. Ved Elverum fikk også den norske regjeringen forsikringer fra de allierte at de ville gjøre alt i sin makt for å hjelpe Norge i kampen mot tyskerne. Regjeringen valgte å avslå det tyske kravet om norsk overgivelse. Norge kom til å fortsette kampen sammen med de allierte.

¹⁰ Haarr, G. *The Battle for Norway*, 2010: 266, 304

¹¹ Lukacs 1991: 131, 200

¹² Grimnes, O. *Norge i krig*, 1984: 82, 83, 86, 88 – 89

¹³ Nygaardsvold, J. *Norge i krig: 9. april – 7. juni 1940*:63 og Hambro, C. J. *De første måneder, 1940*:34

Den 10. april gikk kommanderende general Kristian Laake av og Otto Ruge ble den nye kommanderende general for de norske styrkene. Til tross for en tapper strid, måtte man dessverre gi opp kampen om Sør-Norge. Da det ble klart at slaget var tapt rundt månedsskifte mai-juni 1940 hadde tyskerne klart å erobre hele Sør-Norge, og de allierte hadde bestemt seg for å gi opp kampen i sør og heller konsentrere seg om nord. Regjeringen bestemte seg også for å evakuere Sør-Norge og på krysseren «Glasgow» ble det bestemt at de skulle reise til Nord-Norge for å fortsette kampen.¹⁴

På den militære fronten var Sør-Norge helt uforberedt til å stoppe den tyske invasjonen. De norske kystfortene langs kysten sto, bortsett fra i enkelte tilfeller, stille og så på da tyskerne seilte forbi. Unntakene var bl.a. Oscarsborg og Kristiansand festning som åpnet ild mot de tyske krigsskipene. Kristiansand festning klarte å drive de tyske krigsskipene unna to ganger før bombefly ble sendt mot festningen.¹⁵ Senkningen av Blücher var det største tapet norske styrker påførte tyskerne under felttoget, og tapet fikk avgjørende virkning for resten av krigen.

Etter at tyske tropper hadde konsolidert sin stilling i byene begynte de å presse ut av sine brohoder. Nordmennene var forvirrede og lite kampinnstilte de første dagene. Den tyske aksjonen for å ta Kongen og regjeringen ble stoppet ved Midtskogen, men på vei tilbake passerte tyskerne gjennom norske avdelinger på 1300 mann. Gang på gang ble norske styrker overrumplet av tyske styrker, som avvæpnet og tok nordmennene til fange. Tyskerne brukte til og med noen av offiserfangene til å bryte norsk motstandsvilje. Da den tyske styrken på ca. 100 mann støtte på hele norske bataljoner fikk de slippe forbi. Divisjonssjefen mente det var best å ha tyskerne sør for sine linjer.¹⁶

Tyskernes strategi var å angripe nordover fra Oslo, som var den viktigste angrepsretningen. Hovedmålet var å opprette en landforbindelse mellom Oslo og Trondheim og deretter få kontakt med resten av de andre brohodene. Vestmaktenes strategi var å erobre Narvik, men også Trondheim. Hvis de hadde klart dette ville de ha sikret nordflanken og kunne deretter gjenerobre Sør-Norge. Av frykt for Agdenes festning bestemte de allierte seg for å landsette tropper ved Namsos og Åndalsnes for å gjenerobre Trondheim ved en knipetangoperasjon over land. Britiske og franske tropper skulle kjempe seg sør fra Namsos, samtidig som styrkene fra Åndalsnes skulle rykke opp til Dombås og svinge nordover til Trondheim. Byen skulle erobres gjennom et kombinert samtidig angrep fra nord og sør.¹⁷

¹⁴ Grimnes 1984:126, 133, 178 – 179

¹⁵ Grimnes 1984:82

¹⁶ Grimnes 1984:130f

¹⁷ Grimnes 1984:133 og 136

Det norske felttoget kan deles i tre. Det var kampene i Nord-Norge. Det var kampene under Otto Ruge i Sør-Norge. Og det fantes isolerte enheter i Sør-Norge som sloss på egenhånd, uten kontakt med Overkommandoen. Hovedfronten kom i hovedsak til å ligge på Østlandet. Det var her, i Sør-Trøndelag og i Møre og Romsdal hvor Ruge og Overkommandoen hadde kontroll. At hovedfronten ble liggende på Østlandet hang sammen med den tyske og allierte strategien. Ruge hadde innsett at nordmennene ikke kunne gjenerobre Norge uten hjelp fra de allierte. Nordmennene måtte prøve å bremse den tyske fremrykningen frem til de allierte kunne komme med sin fulle tyngde. Da den allierte hjelpen endelig kom viste det seg at den ikke strak til. Tyskernes fremrykninger kunne ikke stoppes. Tyskernes store fremgang i Sør-Norge tvang de allierte til å oppgi kampen. Men krigen kom til å fortsette i Nord-Norge.¹⁸

2.3 Krigen i Nord-Norge 9. april – 9. juni 1940:

Sammenliknet med Sør-Norge var situasjonen i nord veldig annerledes. Det er flere årsaker til dette. For det første var 6. divisjon ledet av generalmajor Carl Gustav Fleischer på nøytralitetsvakt i Øst-Finnmark. Det var bl.a. disse styrkene som først ble satt inn mot tyskerne og hindret deres fremmarsj i Sør-Troms. General Fleischer viste også mer initiativ enn flere av sine kolleger i Sør-Norge. Da det kl. 20.00 den 8. april kom meldinger om at tyske sjøstridskrefter var på vei nordover og kunne være i Narvik samme kveld besluttet General Fleischer at garnisonen i Narvik skulle forsterkes og at Alta- bataljonen samt to bataljoner av Troms Infanteriregiment nr. 16 skulle mobiliseres.¹⁹ Fleischer klarte også å få i stand et godt samarbeid med den sivile administrasjonen i landsdelen som kunne støtte krigføringen til 6. divisjon.

Nord-Norges første møte med krigen kom i form av ti tyske jagere som trengte seg inn i Ofotfjorden tidlig den 9. april. Her ble de møtt av de gamle norske panserskipene «Eidsvoll» og «Norge» som valgte å slåss fremfor kapitulasjon. Etter en kort strid ble omsider begge skipene senket og jagerne fikk landsatt 3. bergdivisjon under ledelse av generalmajor Eduard Dietl som raskt klarte å besette Narvik. Samme dag erobret de Elvegårdsmoen, hvor det meste av 6. divisjons utstyr var lagret, og fortsatte nordover langs riksvei 50 med planer om å besette Setermoen og Sjøvegan. Denne fremrykningen ble til slutt stoppet av norske styrker ved Lapphaugen på eidet mellom Gratangen og Lavangen. Dermed fikk I.R.16. gjennomført mobiliseringen uforstyrret på Setermoen.²⁰

¹⁸ Grimnes 1984:156f

¹⁹ Hovland, T. General Carl Gustav Fleischer. Storhet og fall 2005:76, 77og Pedersen, G. Tromsø gjennom 10 000 år, 1995:404

²⁰ Pedersen 1995: 410

Mens den norske mobiliseringen foregikk i Troms hadde britiske krigsskip den 10. og 13. april senket de ti tyske jagerne som hadde fraktet Dietl og hans menn til Narvik. Men siden de fleste av mannskapene til jagere kom seg helskinnet i land og kunne utstyres med det utstyret de hadde erobret på Elvegårdsmoen, var det i tillegg til ca. 1500 alpejegere ca. 2500 kampdyktige marinegaster i Narvik.²¹

Da general Fleischer hadde fått overført tilstrekkelig med soldater fra Finnmark, samt mobiliseringen av IR.16. var gjennomført, gikk de norske styrkene på offensiven. De angrep østerrikske alpejegerne ved Lapphaugen den 24. april, og drev dem opp i fjellene mellom Narvik og den svenske grensen. Frem til begynnelsen av mai var det kun norske soldater som sloss mot general Dietl og hans menn. Senere kom også polske og franske styrker, støttet av engelske fly og krigsskip.²²

Den 9. april var general Fleischer i Øst-Finnmark hvor han innledet samarbeid med fylkesmann Hans Gabrielsen om sivile og militære tiltak etter at de hørte nyheten om den tyske invasjonen.²³ Der ble det bestemt at hele Troms og Finnmark, samt den nordligste delen av Nordland skulle bli en krigsskueplass. Den 10. april fløy Gabrielsen til Tromsø hvor han gikk i konferanse med fylkesmann Norbye, marinekaptein Kjær, kringkastningsbestyreren og politimester Øie. Der ble videre styring av Nord-Norge bestemt. Som jeg har nevnt tidligere ble det utsendt en kunngjøring 10. april som sa at all sivilmyndighet fra det tidspunktet ble utøvd av fylkesmennene i Troms, Nordland og Finnmark og General Fleischer ble den øverste militære lederen i Nord-Norge. I Troms styrte fylkesmann Norbye den sivile administrasjonen i 10 dager før han ble alvorlig syk og fratrådte 20. april, og døde noe senere. Fylkesmannen i Finnmark, Hans J. Gabrielsen, ble hentet med fly fra Vadsø og overtok ansvaret til fylkesmann Nordbye. Han overtok ansvaret for de viktigste landsdelsaker for hele Nord-Norge. For å erstatte Norbye så ble Hans Skotner innsatt som fylkesfullmektig og tok over noe av ansvaret for Troms fylke.²⁴ På grunn av Norbyes sykdom, overtok fylkesmann Gabrielsen styret i Nord-Norge frem til regjeringen tok over, derfor ble det sivile styringssystemet i Nord-Norge i all hovedsak bygd opp av fylkesmann Hans J. Gabrielsen. Personer som biskop Krohn -Hansen og Otto Ruge skriver senere at Gabrielsen var en dyktig leder som gjorde et godt arbeid i en meget krevende situasjon. Han fikk også oppdraget med å administrere Nord-Norge i den siste fasen før den militære kapitulasjonen.²⁵

²¹ Hovland 2005:92, 100-101 og Pedersen 1995:411

²² Pedersen 1995:412 – 413

²³ Hovland 2005:81

²⁴ Pedersen 1995:406 – 407

²⁵ Krohn-Hansen, W. Den brente jord, 1945:27 og Ruge, O. Feltoget: general Otto Ruges erindringer fra kampene i

Den 1. mai kom regjeringen til Tromsø og på grunn av bombefrykt bestemte de seg for å oppholde seg spredd rundt i fylket. Litt senere kom også Otto Ruge til Troms og etablerte hærens overkommando i landsdelen. Frem til 18. mai ble de gradvis samlet i Tromsø hvor de begynte å bygge opp en siviladministrasjon i Nord-Norge. Regjeringsarbeidet kom etter hvert i gang og fra den 20. mai ble fylkesmann Gabrielsens Nord-Norgesadministrasjon, nedlagt til fordel for regjeringens administrasjon. Den 1. juni fikk regjeringen vite at de allierte hadde bestemt seg for å gi opp kampen i Norge. Årsaken til dette var at krigssituasjonen på Vestfronten var blitt kritisk. Dermed besluttet regjeringen seg for å fortsette krigen i eksil og evakuere til England den 7. juni. Samme dag sørget Otto Ruge for å få fylkesmann Gabrielsen hentet tilbake til Tromsø med fly for å overta den sivile administrasjonen som han ivaretok helt til han ble arrestert av tyskerne i 1941. Han forble i fangenskap frem til 1945.²⁶ Krigshandlingene på norsk jord ble avsluttet den 9. juni 1940 kl. 24.00 med kapitulasjonen og demobilisering av 6. divisjon.²⁷

I perioden 9. april – 9. juni ble landsdelen berørt av krigshandlinger i varierende grad. Nordland og kommuner i Sør-Troms var de som ble sterkest påvirket i og med at Narvik ble okkupert av tyske styrker. Byer og tettsteder ble også bombet av tyskerne, og Bodø opplevde store ødeleggelser da byen ble bombet den 27. mai. Etter at tyskerne hadde drevet de allierte ut av Sør-Norge rykket de videre nordover gjennom Nordland. Troms fylke var mindre påvirket av krigshandlinger enn Nordland, men opplevde likevel ødeleggelser som følge av krigshandlinger. Tromsø, som var blitt det administrative senteret i Nord-Norge, ble bombet flere ganger, og opplevde mindre skader.²⁸ Sør-Troms var brukt som oppmarsj område for de allierte og norske styrker som kjempet i området. Harstad ble brukt som hovedkvarter av de allierte og opplevde heftige angrep fra tyske fly, men resten av Troms var et roligere bakland gjennom perioden. Det samme kan man si om Finnmark fylke. Finnmark var for det meste uberørt av krigshandlingene i samme periode. Tyskerne utvidet flyangrepene til Finnmark mot slutten av perioden. Gjennom hele perioden var de usikre på hva Sovjetunionens intensjoner i Norge var, så General Fleischer lot noen styrker bli igjen i Øst-Finnmark da han forlot fylket.²⁹ Denne delen av landsdelen var fri gjennom mesteparten av felttoget i Norge. Her kunne livet fortsette under fri norsk ledelse.

2.4 Oppsummering:

Den tyske invasjonen av Norge var en del av et mye større spill på den internasjonale scenen. De

april-juni 1940, 1989:126

²⁶ Pedersen 1995:428 og Ruge 1989:190 og 455

²⁷ Grimnes 1984:214, 229, 230

²⁸ Pedersen 1995:408, 412

²⁹ Hovland 2005:93, 95 – 96

alliertes besettelse av den jernmalmen fra Narvik og tyskernes overbevisning om Norges manglende evne til å opprettholde sin egen nøytralitet, førte til handling fra begge sider. Midt opp i dette stormaktsspillet havnet Norge. I dette kapitlet har jeg gitt en oversikt over noen av de viktigste hendelsene fra krigens begynnelse, frem til Nord-Norges militære kapitulasjon den 9. juni 1940. Begivenhetene i Norge påvirket britisk politikk, som igjen ble påvirket av den tyske invasjonen av Frankrike. Alt dette hang sammen. Den tyske krigslykken i Frankrike var avgjørende for felttoget i Norge.

Kapittel 3: Etableringen av Nord-Norgesadministrasjonen og dens oppgaver

Etter det tyske angrepet den 9. april 1940 var Nord-Norge avskåret fra både regjeringen og resten av landet. Da det ble klart for myndighetene i Nord-Norge at Norge var i krig ble det etter hvert nødvendig å danne provisoriske ordninger for å kunne fortsette administreringen av landsdelen. På denne tiden fantes det ingenting av direktiver eller ordninger som gav lokale myndigheter retningslinjer for slike tilstander. Alt hva fylkesmennene i Nord-Norge foretok seg fra 9. april frem til regjeringen ankom Tromsø den 1. mai var mer eller mindre improvisasjon.³⁰ Hovedoppgaven til fylkesmennene i Nord-Norge etter krigsutbruddet var å mobilisere Nord-Norge slik at landsdelen kunne stå på egne ben og danne en basis for langvarig krigføring i nord. I dette kapittel skal jeg redegjøre hvordan fylkesmennene etablerte Nord-Norgesadministrasjonen.

3.1 Krigens første dager:

Den personen som først tok initiativet til å mobilisere Nord-Norge til krig var generalmajor Carl. Gustav Fleischer. Etter at han fikk nyheter om den tyske invasjonen var han rask til å ta kontakt med fylkesmannen i Finnmark, Hans J. Gabrielsen: «Om eftermiddagen blev det midlertidige divisjonskvarter flyttet til fylkesmannsboligen – efter elskverdig tilbud fra fylkesmannen – og det blev truffet bestemmelser om Nord-Norges foreløbige administrasjon, som blev sendt ut gjennom Vadsø kringkaster.»³¹ Deretter reiste general Fleischer til Tromsø hvor han den 10. april innkalte fylkesmannen i Troms, stabssjefen ved 3. sjøforsvarsdistrikt og politimesteren i Tromsø til en konferanse: «De samme avtaler som var truffet med fylkesmannen i Finnmark blev vedtatt. Henvendelse blev sendt til fylkesmannen i Nordland.»³² General Fleischer innså at han ikke kunne føre en effektiv krig mot tyskerne uten Nord-Norges befolkning og ressurser i ryggen. Derfor ba han fylkesmennene om å sette i gang tiltak for å holde den regionale administrasjonen og næringslivet i gang. Fylkesmennene i Nord-Norge ved krigsutbruddet 9. april 1940 var Karl Hess Larsen, Bjørn Norbye og Gabrielsen. Larsen var fylkesmann i Nordland, men en mann ved navn Roll Mathisen ble konstituert til Nordland fylkesembetet siden Larsen aldri tok opp embetet. Senere ba Mathisen om avskjed og ble erstattet av Sorenskriveren i Finnmark, Arne Aas.³³ I Tromsø var Bjørn Norbye fylkesmann frem til han ble syk og måtte erstattes av Hans Skotner som ble konstituert av fylkesmann Hans J. Gabrielsen fra Finnmark i slutten av april. Gabrielsens ble etter hvert opptatt i Tromsø, og i hans sted ble fylkesfullmektig Erling Norvik konstituert til Finnmark fylkesembetet. Norvik kom til å styre Finnmark for Gabrielsen.³⁴

³⁰ Hovland 2005:81

³¹ Fleischer, C. General Fleischer etterlatte papirer, 1947:25

³² Fleischer 1947:26

³³ Bladet Tromsø 27. mai 1940

³⁴ Bottolfsen, Ø. Finnmark Fylkeskommunes historie 1840 – 1990. 1990: 308

Nord-Norgesadministrasjonen ble dannet for å kunne administrere Nord-Norge og gi best mulig støtte til general Fleischer og 6. divisjon. Nord-Norge var i den særstillingen at tyskerne ikke hadde gjort like store fremstøt mot landsdelen som i Sør-Norge og dermed var Nord-Norge stort sett ubesatt under felttoget i Norge. Unntakene var selvfølgelig Narvik-fronten og den sørlige delen av Nordland. Regjeringen var på flukt i Sør-Norge og Nord-Norge hadde liten til ingen kontakt med resten av landet. Denne isolasjonen førte også med seg en rekke problemer, og lederne i landsdelen var nødt til å omorganisere næringslivet for å kunne håndtere Nord-Norges nye situasjon. Årsaken til at fylkesmennene valgte å danne en Nord-Norgesadministrasjon var av praktiske grunner. Fylkesmann Gabrielsen mente at Nord-Norge kunne takle krigen bedre hvis de samlet landsdelens resurser og økonomi under én ledelse. Hensikten var at landsdelen skulle holde ut til den fikk kontakt med regjeringen, og da måtte Nord-Norge stå på egne ben så lenge den kunne. Å danne en administrasjon som tok seg av fellessaker for Nord-Norge var, i følge Gabrielsen, den beste måten for landsdelen å gjøre dette på.³⁵

Statsforvaltningen i 1940 var noe annerledes enn den vi kjenner i dag. Fylker og fylkeskommunen spilte en beskjeden rolle innenfor statsforvaltningen, hvor fylkets rolle var å utføre statens vilje i sine regioner, og fylkesmennene var bindeleddet mellom stat og kommune. Da krigen brøt ut, fortsatte de kommunale myndighetene i Nord-Norge som før. Forskjellen var at fylkesmennene hadde tatt på seg større myndighet enn de ellers ville ha hatt og kommunenes virksomhet ble koordinert fra Tromsø.³⁶

Den 9. april var fylkesmennene i Nord-Norge nølende og usikre på hvordan de skulle forholde seg til den nye situasjonen. Årsaken til dette var at ingen i Norge hadde forventet at hele Norge skulle bli okkupert. Det var få i Norge som trodde at stormaktene hadde noen som helst interesse i landet³⁷. Fylkesmennene ventet også informasjon eller spesifikke instruksjoner fra regjeringen, noe som aldri kom.³⁸ All usikkerhet forvart etter General Fleischers møte med fylkesmannen i Troms som resulterte i at den sivile statsmyndigheten inntil videre ble utøvd av fylkesmennene i samarbeid

³⁵ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse om situasjonen i Nord-Norge til Oscar Torp av den 2. mai 1940.

³⁶ Kommunene hadde selvråderett i lokale saker, men bare innenfor de rammene som er fastsatt av de statlige myndighetene. Med få unntak var kommunene i Norge vanligvis organisert etter formannskapsmodellen. Denne modellen innebærer at kommunen styres av et kommunestyre valgt for 4 år og er kommunens øverste styreorgan. Kommunen består også av et formannskap som velges av kommunestyret. Formannskapet er i hovedsak et saksforberedende organ for kommunestyret, men kan også bli delegert beslutningsmyndighet av kommunestyret.

³⁷ Grimnes 1984:17 – 19, 52f

³⁸ Pedersen 1995:405

med Øverstkommanderende i Nord-Norge.³⁹

Tilstanden blant befolkningen i Nord-Norge etter 9. april var rolig og behersket, til tross for at situasjonen var anspent. Folk flest håpet på at det ikke skulle ta lang tid før Narvik-området og Trondheim var rensket for fiender. Det var den alminnelige oppfatningen blant folk at hvis dette ble gjort ville alt bli lettere, idet man fikk kontakt med regjeringen.⁴⁰ Etter krigsutbruddet 9. april var det en kort periode hvor befolkningen var i sjokk, og folk i byene var under inntrykket at tyskerne kunne komme når som helst. Denne tilstanden varte som sagt ikke lenge og dagliglivet gjenopptok raskt. Det oppstod ikke noe panikk blant den nordnorske befolkningen, i motsetning til enkelte steder i sør.⁴¹

De første dagene etter krigsutbruddet innså myndighetene at det kom til å bli kritisk å sikre nye kilder til mat, og i tillegg sikre at forsyningen som allerede var i landsdelen strak til så lenge som mulig. Dermed ble det bestemt av fylkesmannen i Troms at flere forbruksvarer som mel, margarin og sukker skulle rasjoneres. Det ble utformet ordninger for hvor mye hver enkelt kjøpmann hadde lov å selge til sine kunder, samt hvor mye grossistene kunne selge til ulike kjøpmenn. De ble også satt ned foreløpige regler om omsetning, kreditt og pengevesen. Disse og andre bestemmelser ble senere kringkastet og liknende bestemmelser ble implementert i resten av Nord-Norge. Den første tiden etter krigsutbruddet ble brukt av de sivile myndighetene på fylkes- og kommunalt nivå til å legge om den nordnorske økonomien og forberede samfunnet på krig.⁴²

Den 11. april mottok fylkesmennene i Nord-Norge et telegram fra justisminister Terje Wold. Justisministerens budskap til fylkesmennene var at de «måtte handle på best mulig måte som Regjeringens representanter».⁴³ Fylkesmann Norbye sendte et svar samme dag hvor han informerte justisminister Wold om situasjonen i Nord-Norge. Telegrammet sa:

Har i går klokka 19 før mottakelsen av statsrådets telegram sammen med sjef for 6. divisjon og i samråd med fylkesmannen i Finnmark sendt ut en kunngjøring til Nord-Norges befolkning om at den utøvende makt inntil videre er overtatt av fylkesmennene stopp Går ut fra at kunngjøringen er oppfanget fra Tromsø kringkaster stopp Hersker ro, orden og tillitsfullhet stopp Går ut fra at jeg har

³⁹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3249, mappe 11 – Telegrammer mellom justisministeren og fylkesmennene av den 11. april 1940.

⁴⁰ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe M 424 – En orientering av situasjonen i Nord-Norge til Minister Colban i London av den 26. april 1940. Mest sannsynlig skrevet av Hans Skotner.

⁴¹ Grimnes 1984:92

⁴² Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3243, mappe 113 – Samling av kunngjøringer utferdiget av fylkesmennene i Troms og Finnmark.

⁴³ Eng, V. Terje Wold – en terrier fra nord 2013:86, 115

myndighet til å bruke strengt nødvendige midler holde forvaltningen og samfunnsnyttig arbeid i gang og forebygge nød stopp Har i dag utferdiget moratorium etter forbilde provisorisk anordning 4. august 1914 stopp Vil ellers holde omsetningen i gang ved hjelp av de disponible betalingsmidler stopp Ber om mulig hjelp eller instruksjon dette punkt. Bjørn Norbye.⁴⁴

Som vi ser var det gjort forsøk på å kontakte regjeringen for å få instruksjoner og oppdatere den om forholdene i Nord-Norge. Dette var gjort vanskelig ved at regjeringen flyttet seg ofte og at telegrammer måtte gjennom flere ledd for å nå sin destinasjon. Telegrammene fra Norbye var sendt til justisministeren kort tid etter regjeringen hadde evakuert fra Oslo, og måtte gjennom Vadsø, Rovaniemi, Haparanda og Stockholm før det kom frem til Rena, hvor justisminister Wold befant seg. Dette viser hvor upraktisk det var for regjeringen å administrere Nord-Norge i deres situasjon, men også at kommunikasjon mellom regjeringen og Nord-Norge ikke var umulig, bare vanskelig og tidskrevende. Men under den korte kontakten med Wold fikk de også bekreftet deres fullmakter. Regjeringen delegerte autoritet til Nord-Norgesadministrasjonen slik at de kunne holde Nord-Norge sammen i en fungerende tilstand. Regjeringen var ikke i stand til ordinær virksomhet i deres tilstand. I en redegjørelse skrevet den 26. april til minister Colban i London stod det om kontakten med regjeringen:

«Denne er sørgelig mangelfull. Der kommer endel telegrammer, vesentlig undertegnet av justisminister Wold, med forskjellige anordninger. Hensiktsmessigheten av disse blir av og til noe problematisk som rimelig kan være når regjeringen ikke er i kontakt med landsdelen og kjenner vårt behov. Vi har ingen visshet for at telegrammer herfra til regjeringen er kommet regjeringen i hende, men vi har erkjennelse fra den norske legasjon i Stockholm for at denne har videresendt våre henvendelser.

Vi har forøvrig forsøkt å stå på egne ben så godt som mulig, idet vi har gått ut fra at regjeringen har så vanskelige arbeidsforhold at man ikke skal plage den med henvendelser når det ikke er absolutt nødvendig.»⁴⁵

3.2 Fylkesmann Gabrielsen tar over Nord-Norgesadministrasjonen:

Rundt 18. april ble fylkesmann Norbye alvorlig syk og kunne ikke lenger fortsette i sitt embete. Fylkesmannen Gabrielsen ble hentet med fly fra Vadsø den 20. april for å ta over etter Norbye. I en redegjørelse til Oscar Torp den 2. mai skriver Gabrielsen:

Opprinnelig var det tanken at fylkesmann Norbye skulle påta seg arbeidet med de spørsmål som

⁴⁴ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3249, mappe 11 – Telegrammer mellom justisministeren og fylkesmennene av den 11. april 1940.

⁴⁵ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe M 424 – En orientering av situasjonen i Nord-Norge til Minister Colban i London av den 26. april 1940. Mest sannsynlig skrevet av Hans Skotner.

burde løses felles for de tre fylker i Nord-Norge som ved krigsutbruddet var blitt praktisk talt avsondert fra det øvrige land. Jeg vet at han i de første dager hadde drøftelser med bankenes representanter om betalingsmidler m.v., men har ikke kjennskap til om han hadde bestemt seg for noen ordning.

Fredag den 19/4 om kvelden fikk jeg anmodning om å komme til Tromsø og 20/4 om formiddagen ankom jeg hertil med fly. Jeg hadde da inntrykk av at administrasjonen følte seg nokså opprevet og at Norbye intet ordentlig arbeide hadde prestert i de siste dager. Under min samtale med Norbye samme dag fikk jeg fullt ut konstatert at han ingen forståelig fremstilling kunne gi av hva han hadde foretatt.⁴⁶

Dermed fikk Gabrielsen det videre ansvaret for Nord-Norgesadministrasjonen. Nord-Norges befolkning ble informert om denne beslutningen gjennom kringkastingen og i avisene dagen etter. Kunngjøringen i avisene den 23. april var:

Meddelelse fra fylkesmann Gabrielsen. På grunn av at fylkesmann Bjørn Norbye er blitt syk (...) har det vært inntil videre å overdra fylkesfullmektig H. Skotner bestyrelse av Troms fylkesembete. (...). Saker som på grunn av krigssituasjonen og landsdelens isolasjon fra det øvrige land må behandles felles for alle de tre nordligste fylker, vil ifølge avtale mellom fylkesmennene i Nordland, Troms og Finnmark (...) inntil videre bli underlagt mig.⁴⁷

Den 24. april gjorde fylkesmann Gabrielsen det klart at han hadde tatt på seg myndigheten i Nordland og Troms fylker:

Når jeg har tillat meg en myndighet også i Nordland og Troms fylker, så er det etter konferanse med fylkesmennene i Nordland og Troms idet det har dreiet seg om spørsmål som det er av betydning å løse ens og felles med hensyn til krigen og vårt forhold til de allierte, og det av den grunn er nødvendig at avgjørelsene samles på en hånd.⁴⁸

Denne løsningen var foretrukket av øverstkommanderende og de allierte. Det var med andre ord ønskelig å henvende seg til én mann i operasjonsområdet og dette ble fylkesmann Gabrielsen. Han gjør det klart at denne myndigheten bare var midlertidig:

Så snart det kommer en representant fra regjeringen, vil min misjon været slutt, og der vil de bli

⁴⁶ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse til Oscar Torp av den 2. mai 1940.

⁴⁷ Tromsø 23. april 1940, Nordlys 23. april 140 og 24. april 1940.

⁴⁸ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse til Oscar Torp av den 2. mai 1940.

truffet de disposisjoner som regjeringen vil finne ønskelig, men inntil da har jeg funnet å treffe disposisjoner som for meg har stått som nødvendige.⁴⁹

Den 24. april opprettet Gabrielsen kontoret for Nord-Norgesadministrasjonen i Skolegata 33, hvor han kom til å styre Nord-Norge frem til slutten av mai. I sitt arbeid ble fylkesmannen assistert av fylkesfullmektig Skotner, Overrettssakfører Falck⁵⁰ og statsadvokat Rost. Det var etter hans mening ønskelig at Nord-Norge som landsdel skulle stå sammen og prøve å forene deres økonomiske ressurser siden økonomien var så nært sammenknyttet. Regjering ble underrettet om den nye administrasjonsordningen for Nord-Norge i et telegram som Gabrielsen sendte til justisminister Terje Wold samme dag han ankom Tromsø, men fikk aldri noen direktiver derfra. Hovedsakene som administrasjonen kom til å ta seg av var saker relatert til næringslivet, samt finansielle spørsmål om krigsutgifter og pengevesenet som gjaldt alle tre fylkene.⁵¹

3.3 Administrasjonen oppgaver:

Nord-Norgesadministrasjonen var en fellesadministrasjon for Nord-Norge, og hadde formålet med å ta seg av viktige saker felles for landsdelen. Under administrasjonen var fylket, under ledelse av de konstituerte fylkesmennene. Under fylkesnivå var de ulike kommunene i de respektive fylkene. Disse hadde igjen sine egne administrasjoner, dermed trengte ikke fylkesmennene å bekymre seg for mye om dem. Nord-Norgesadministrasjonen skulle konsentrere seg om helheten, fordi at kommunene kunne administrere seg selv gjorde dette lettere for administrasjonen. Kommunenes arbeid ble også påvirket av den tyske invasjonen. Som følge av krigen ble de fleste etater handikappet på grunn av militære innkallelse, hvorved arbeidspresset overalt var blitt sterkere fra øverst til nederst. Situasjonen krevde at avgjørelser ble tatt fortløpende.⁵²

Det var i bykommunene hvor aktiviteten var størst og de hadde størst kapasitet. Den 30. april skrev rådmannen i Tromsø, Lars Thørring, til fylkesmannen hvor han redegjorde en samtale han hadde hatt med Overrettssakfører Falck. Han hadde blitt spurt om det var mulig for han å ta over en del av fylkesadministrasjonen som vedrørte kommunene. Rådmannens svar var at den oppståtte krigssituasjonen hadde satt effektiviteten til den kommunale administrasjonen på prøve. Foruten de oppgavene som hørte til under rådmannen, hadde det i stor grad vært nødvendig å overføre de forskjellige etaters og styrers myndighet til rådmannen, idet en rekke spørsmål daglig meldte seg

⁴⁹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse til Oscar Torp av den 2. mai 1940.

⁵⁰ Gammel betegnelse på en advokat som kunne føre saker for herreds- og byrettene og lagmannsretten.

⁵¹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe M 424 – En orientering av situasjonen i Nord-Norge til Minister Colban i London av den 26. april 1940. Mest sannsynlig skrevet av Hans Skotner.

⁵² Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3249, løse papirer – Brev fra Rådmannen i Tromsø til fylkesmannen i Troms av den 30. april 1940.

som krevde øyeblikkelig avgjørelse. Det var ikke tid til å sammenkalle og holde styremøter. Formannskapet hadde innsett nødvendigheten av at kommunens sentraladministrasjon ble utstyrt med en nødvendig handlefrihet og hadde derfor gitt rådmannen fullmakt til å treffe nødvendige økonomiske og administrative bestemmelser mot at det i hvert formannskapsmøte ble avgitt muntlig eller skriftlig rapport om de viktigste avgjørelsene. Selv om mange av de sakene som oppstod seg i den brå overgangen fra fred til krig var løst, utviklet det seg daglig nye spørsmål fra så å si alle kommunenes etater som ble lagt frem for sentraladministrasjonen. Den økonomiske og finansielle siden av den kommunale forvaltningen måtte ofres særlig oppmerksomhet. Så det var uaktuelt for Thørring å ta del i fylkesadministrasjonen så lenge arbeidsmengden var så stor.⁵³

3.3.1 Næringsliv:

Etter krigsutbruddet organiserte hvert fylke sin egen nemnd som tok seg av fylkets forsyningsbehov gjennom import og distribusjon av matvarer. Disse nemdene var krise- og reguleringstiltak som ble satt i verk for å sikre tilgang på viktige forbruksvarer.⁵⁴ Forsyningsnemndene ble opprettet i 1939 og var basert på erfaringene fra første verdenskrig. Alle kommuner og fylker, bortsett fra Oslo og Bergen, var pålagt å opprette egne nemnder.⁵⁵ Forsyningsnemndenes oppgaver var å holde seg orientert om alt som kunne være av interesse for forsyningen som mat, brensel og andre nødvendighetsartikler. Forsyningsnemndene hadde også oppgaven å sørge for at det fantes tilstrekkelig forsyninger og legge opp til reserver av viktige forbruksvarer. Nemdene var også ansvarlig for rasjonering og regulering av priser.⁵⁶ Disse nemdene kom til å samarbeide med Nord-Norgesadministrasjonen for å skaffe landsdelen nok forsyninger under felttoget i Norge.⁵⁷

Samme dag som Gabrielsen ankom Tromsø ble han sammen med Skotner og landbrukssekretær Hovede, som var representant for fylkesmannen i Nordland, enige om å innkalle representanter fra Norges Bank til et møte som fant sted den 25. april. Hensikten med dette møtet var å få frem en rettliggjørelse om hvor mye kapital og valuta som de fire avdelingene av Norges Bank i Nord-Norge kunne disponere til å finansiere krigføringen og næringslivet i nord. Det var også hensiktsmessig å få avklart hvilke deler av næringslivet som i første omgang burde prioriteres og hvor mye penger de hadde til rådighet. Det var stor bekymring hvorvidt det fantes tilstrekkelig med betalingsmidler i landsdelen. Fylkeskassene manglet nemlig betalingsmidler slik at den kunne betale statstilskuddet til kommunebudsjettene.⁵⁸ Derfor ble det rundt 20. april opprettet et finans- og

⁵³ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3249, løse papirer – Brev fra Rådmannen i Tromsø til fylkesmannen i Troms av den 30. april 1940.

⁵⁴ Mykland, L og Masdalen, K.-O. Administrasjonshistorie og arkivkunnskap: kommunene 1987:274

⁵⁵ Mykland og Masdalen 1987:277

⁵⁶ Mykland og Masdalen 1987:275

⁵⁷ Ytreberg, N. A. Tromsø bys historie bind 3. 1971:579

⁵⁸ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse til Oscar Torp av

næringsråd som bestod av sorenskriver Arne Aas fra Vadsø, Tromsø Handelsstands Forenings formann, Jens Wilsgaard fra Tromsø og banksjef Brochman Halvorsen fra Bodø. Dette rådet hadde sete i Tromsø og hadde som oppgave å ta hånd om finans, valuta ved eksport og næringslivet, samt regulering av valutaen. Hver tekniske og økonomiske side av import måtte gå gjennom dette rådet, og rådet kom til å koordinere virksomheten til forsyningsnemndene i Nordland, Troms og Finnmark.⁵⁹

En viktig sak som ble tatt opp på møtet den 25. april, var å få i gang omsetningen av fersk fisk og sikre at fiskerne fikk betalt. Etter krigsbruddet var det svært mange fiskere som ikke fikk omsetning for fisken de leverte fordi kjøperne enten ikke var i stand til eller ikke var villig til å betale for seg. Fiskeriene brøt sammen som følge av at Nord-Norge ble avskåret fra den sentrale fiskeadministrasjonen. Under et møte holdt den 27. april ble det avgjort tiltak for at fiskerne fikk lønn og at fiske ble tatt opp igjen slik at Nord-Norge fikk et produkt de kunne eksportere til f.eks. England samt opprettholde en viktig kilde til mat. jf. kapittel 5.⁶⁰

3.3.2 Finans:

En av administrasjonens viktigste oppgaver var å sikre at alle sysselsatte fikk lønn og at trygd ble utbetalt. Ikke alle bedrifter var i stand til å fortsette sin virksomhet etter krigsutbruddet. Derfor gikk mye av myndighetenes utgifter til å sikre at så mange som mulig hadde arbeid, samt betale trygd til de som var arbeidsløse. Derfor var den nødt til å samarbeide med Norges Banks avdelinger i Nord-Norge for å skaffe tilstrekkelige midler til å betale for seg, og dermed holde hverdagslivet gående. Derfor måtte statens utgifter til vei- og havneanlegg reduseres. Etter anmodning fra overingeniørene i de nordligste fylkene besluttet fylkesmann Gabrielsen at all unødvendig anleggsdrift ble lagt ned, men anleggsarbeidet ble ikke stoppet momentant. Fylkesmann Gabrielsen mente at det var «(...) uheldig også fra et psykologisk punkt (...)» om nedleggelsen var for brå. Derfor avsluttet arbeidet etter hvert som igangværende akkorder gikk ut. Det samme skjedde også med havnevesenet.⁶¹

Som jeg har nevnt tidligere var kommunene avhengig av statstilskudd til kommunebudsjettene. Før krigsutbruddet var halvparten av bidraget til kommunebudsjettene betalt for Finnmark og Nordland, men det var fremdeles mange kommuner som enda ikke hadde fått tilskuddene. Det var ikke like

den 2. mai 1940 og boks 3247, mappe M 424 – E n orientering om situasjonen i Nord-Norge til minister Colban fra fylkeskontoret i Troms av den 26. april 1940, trolig skrevet av kostituert. fylkesmann Skoter.

⁵⁹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe Æ 437 – Korrespondanse mellom fylkesmannen i Troms og Aktieselskabet Ægir mellom den 19. og 30. april 1940 og boks 2089, mappe 612 – Korrespondanse mellom fylkesmann Gabrielsen og fylkesmannen i Nordland mellom 25. og 26. april 1940.

⁶⁰ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 606 – Skriv til fylkesmannen i Nordland fra stortingsmann Jens Steffensen av den 22. april 1940.

⁶¹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 3247, mappe F 415 – Instruks til finans- og næringsrådet av den 26. april 1940.

enkelt å skaffe penger til dette formålet, f.eks. var ca. 200 000 kr, - sperret i Tromsøysund Sparebank og hadde ikke til da blitt løsgjort. Kommunene var avhengige av disse bevilgningene for å kunne utføre sine forpliktelser til trygdekasser, drift av sykehus osv. Hvis man ikke fant midler til kommunebudsjettene, var det en fare for at siviladministrasjonen i enkelte kommuner sluttet å fungere. I tillegg til alt dette måtte Nord-Norgesadministrasjonen skaffe betydelige summer til krigføringen i landsdelen. Det ble oppgitt at hæren og marinen trengte ca. 1 million kroner per. uke. Ved Norges Banks avdeling i Tromsø ble det utbetalt kr 1 million til hæren og kr 500 000,- til marinen. Bodø avdeling ble forberedt på å foreta utbetalingen dersom ikke Tromsø-avdelingen hadde mot tatt nye overføringer.⁶²

Spørsmålet om å finne nye betalingsmidler i en nødssituasjon var også blitt drøftet, og man kom frem til at å trykke nye sedler eller anvisninger ikke var nødvendig. Derimot ble det bestemt at ettersom pund og franc ble et lovlig betalingsmiddel for engelskmenn og franskmenn så kunne valutareserven suppleres ved å bruke utenlandske sedler og mynter. Dermed ble det anbefalte at det også skulle brukes «checks» i en mye større grad, også av militæret. Derfor ble nye checkhefter med regning i Norges Bank ble trykket opp i Bodø.⁶³

Det offentlige var avhengig at næringslivet fungerte som normalt. Hvis befolkningen sluttet å betale skatter og avgifter vill offentlige etater fort få økonomiske problemer. Dette ser vi bl.a. i bladet Tromsø hvor Rådmann Lars Thørring appellerte til befolkningen:

(...) Det er et gammelt ord som sier at det til å føre krig trengs penger, penger og atter penger. Men pengesedlene er som allerede tidligere nevnt anvisninger på varer og tjenester og bytemiddel for sådanne, og skal de gjøre sin fulle nytte må pengesirkulasjonen ikke stoppe. (...) Våre offentlige organer, våre banker, nærings- og fagorganisasjoner, alle byggende krefter i samfundet, enkeltvis og samlet må gjøre sitt til at pengesirkulasjonen ikke stopper og at den kommer inn i det rette spor. (...) På den sivile og økonomiske front vises gjensidig tillit, god samfundsånd og samfundsplikt ved:

- 1 At skatter og avgifter til stat og kommuner blir betalt.
- 2 At de penger som ikke behøves til den daglige drift, settes i bankene.
- 3 At bankene på sin side igjen stiller pengene til disposisjon for innskyterne, når det trengs.⁶⁴

I den samme utgaven var det en oppfordring fra fylkesmennene i Troms og Finnmark:

⁶² Statsarkivet i Tromsø, Fylkesmannen i Troms, Boks 2089, F mappe 656 Redegjørelse til Oscar Torp om situasjonen i Nord-Norge av den 2. mai 1940 og et møtereferat av 25. april 1940.

⁶³ Statsarkivet i Tromsø, Fylkesmannen i Tromsø, Boks 2089, F mappe 656 – Redegjørelse til Oscar Torp om situasjonen i Nord-Norge av den 2. mai 1940 og et møtereferat av den 25. april 1940.

⁶⁴ Bladet Tromsø 21. april 1940

Det er av avgjørende betydning at samfundsmaskineriet holdes igang og at arbeid og virksomhet, produksjon og omsetning, fortsettes best mulig. Det økonomiske liv må holdes ved like og den første betingelsen herfor er at er at betalingsmidlene – pengene fortsetter å sirkulere. (...) Det er enhver borgers plikt å sørge for at betalingsmidlene sirkulerer så samfundsmaskinerie fungerer best mulig.

Myndighetene var helt avhengige av at disse pengene ble betalt. For det første ble disse pengene investert tilbake i næringslivet, og for det andre ble disse pengene brukt av myndigheten til sin ordinære virksomhet. Hvis dette sluttet ville fylkene og kommunene få store vansker med å fortsette sitt arbeid. Dette var i tillegg til de enorme summene som krigføringen krevde. Nord-Norgesadministrasjonen måtte på et eller annet vis skaffe disse midlene.

3.3.3 Sikkerhet:

Siden Tromsø i praksis ble landsdelens uoffisielle hovedstad var det viktig å skaffe Tromsø en vaktstyrke som kunne takle eventuelle tyske fremstøt mot byen. Det var allerede før krigsutbruddet organisert en forsvarsnemnd i Tromsø. Derfor kunne man umiddelbart opprette et vaktkompani bestående av frivillige.⁶⁵ Denne frivillige vaktstyrken kom til å bli på ca. 150 mann og hadde ansvaret for vaktholdet i Tromsø. I Finnmark var det fremdeles militære styrker og var en del av styrken som Fleischer lot bli igjen for å holde øye med den norsk-sovjetiske grensen. I Bodø kom det til slutt allierte styrker til byen som tok opp stilling der. Etter at regjeringen hadde ankommet Tromsø var det blitt enda viktigere å beskytte byen, derfor beordret general Fleischer to landvernskompanier til Tromsø i begynnelsen av mai. Til slutt var det om lag 450 mann som hadde ansvaret for å beskytte byen.⁶⁶

3.6 Oppsummering:

På grunn av de store omveltningene forårsaket av den tyske invasjonen, havnet Nord-Norge i en svært krevende situasjon. Avskåret fra både Sør-Norge og regjeringen måtte fylkesmennene improvisere en løsning på vanskelighetene de nå sto overfor. Ved å ta over den sivile myndigheten dannet de en felles administrasjon for Nord-Norge som skulle ta over de oppgavene som under ordinære omstendigheter var forbeholdt regjeringen og statsmyndighetene. På grunn av landsdelens isolerte stilling hadde administrasjonen flere viktige oppgaver. Ved å samle administrasjonen for Nord-Norge på én hånd kunne man bedre løse pressende spørsmål angående næringslivet, finans, forsyninger, dette var også spørsmål om angikk hele landsdelen, ikke bare ett enkelt fylke.

⁶⁵ Ytreberg 1971:579

⁶⁶ Pedersen 1995:415

Kapittel 4: Kringkastingens og pressens rolle i Nord-Norge

Under krigen ble kringkastingen⁶⁷ en viktig del av motstandskampen. Feltoget i Norge var heller ikke et unntak. Etter krigsutbruddet 9. april ble det norske kringkastingsnettverket delt i to. I Sør-Norge ble kringkastingen fort et redskap for Quisling og den tyske okkupasjonsmakten, i Nord-Norge fikk kringkastingen en helt annen betydning. I tillegg til sitt normale bruksområde ble den nordnorske kringkastingen brukt av de lokale myndighetene som en del av administrasjonen. Nord-Norgesadministrasjonen brukte kringkastingen for å administrere landsdelen. I dette kapitlet vil jeg se på hvilken rolle kringkastingen spilte i Nord-Norge og hvordan Nord-Norgesadministrasjonen benyttet seg av mediet. Jeg vil også se på hvilken rolle den nordnorske pressen spilte under feltoget.

4.1 Kringkastingen i Norge frem til krigen:

Før kringkastingen slo igjennom i Norge var det stor sett radioamatører som eide og opererte radioer. Radioen som vi kjenner i dag kom for alvor til Norge på begynnelsen av 1920-tallet, og utover 1930-tallet utviklet den seg til å bli et massemedium. Den første kringkastingsvirksomheten var eid og drevet av private selskaper. I 1925 fikk disse selskapene konsesjoner fra telegrafverket til å drive med kringkasting, og var på private hender frem til opprettelsen av NRK i 1933, hvor staten opprettet et monopol på kringkastingen.⁶⁸

Det første kringkastingselskapet i Norge ble opprettet i Oslo i 1925, og var et av fire selskaper som ble opprettet frem til 1933. De tre andre selskapene ble opprettet i Bergen 1925, Tromsø i 1926 og Ålesund i 1927. Men det viste seg at disse selskapene ikke var i stand til å drive kringkasting på en effektiv måte.⁶⁹ Kringkastingen i Norge hadde frem til 1933 vært lite vellykket, en forandring var blitt uunngåelig. Dermed begynte myndighetene i 1930 å utrede en ny kringkastingsordning hvor staten tok kontroll. Etter at telegrafdirektøren fikk tillatelse til å utarbeide denne ordningen, tok det tre og et halvt år før den var ferdig. Resultatet var dannelsen av Norsk Rikskringkasting den 1. juli 1933, og all kringkasting ble dermed underlagt et statlig monopol. Alle private selskaper ble kjøpt opp av staten og organisert under et riksdekkende program styrt fra Oslo.⁷⁰ Under den nye kringkastingsordningen ble NRK en statsinstitusjon som var styrt av regjeringen, og kontrollert av Stortinget.⁷¹

⁶⁷ NRK og radiosendere.

⁶⁸ Dahl, H. NRK i fred og krig: kringkastingen i Norge 1920-1945, 1991:28 og 85

⁶⁹ Dahl 1991:13

⁷⁰ Dahl 1991:85

⁷¹ Dahl 1991:91

Gjennom 1930-tallet utviklet kringkastingen seg til å bli et massemedium, og radioen ble et vanligere syn i norske hjem. I slutten av 1925 hadde ca. 35 000 nordmenn en mottakerlisens. Dette tilsvarte oppslagstallene for de større avisene i landet som «Tidens Tegn» og «Dagbladet», med henholdsvis ca. 40 000 og 30 000 lesere. Fem år senere, i 1930, var lisenstallet steget til 83 000, og var gått forbi landets største avis «Aftenposten». I 1935 hadde lisenstallet nådd 189 000, som var betydelig mer enn oppslaget til Aftenposten med 84 000 lesere. I slutten av 1940 var lisenstallet over halvparten av oppslagstallene til alle Norges aviser sammenlagt med 429 000 lisenser. NRK regnet selv at de nådde ut til 1,5 millioner lyttere, og dermed til over halve Norges befolkning.⁷² Kringkastingen var blitt landsdekkende.

4.2 Kringkastingen i Nord-Norge:

Da Tromsøs kringkastingsselskap ble opprettet i 1926, var ikke radioen noe nytt i landsdelen. I Tromsø fantes det allerede institusjoner som stimulerte interessen for radio i byen. Værvarslingstjenesten ved «Det geofysiske institutt» sendte meldinger om vær og fiske allerede fra 1923. Selv om Tromsø fikk et eget kringkastingsselskap i 1926, var den alt for liten til egenproduksjon av program. Kringkastingsselskapet var avhengig av å skaffe programmer via relésendere⁷³ utenfra. Som sagt ble selskapet kjøpt opp av staten da NRK ble dannet, og sendingene ble en del av det statsstyrte riksnettet. Etterhvert som riksnettet ble utvidet kom også flere byer i Nord-Norge til å få sine egne kringkaster. Bodø fikk sin egen kringkaster i februar 1932, og Vadsø i mai 1934.⁷⁴ Det er vanskelig å si akkurat hvor mange i Nord-Norge som hadde tilgang på radio i 1940, men tall fra 1937 viser at i Troms var det ca. 4.6 personer pr. tusen innbyggere som var dekket av en lisens. I Nordland var det ca. 5.9 pr. tusen innbygger og i Finnmark var det ca. 7.6 pr. tusen innbygger. I Oslo/Akershus, som var tettest befolket, var det en lyttertetthet på ca. 20.5 pr. tusen innbygger. Fylket som lå på andre plass, med 16.3 lisenser pr. tusen innbygger, var Vestfold. Dahl skriver at antallet personer pr. husstand som var dekket av hver lisens lå høyere i Nord-Norge og Vestlandet enn på Østlandet, og høyere på landet enn i byer. Dermed var radioen mindre utbredt enn tallene viser.⁷⁵

4.3 Kringkastingen i 9. april 1940:

Den 9. april 1940 var ikke en av NRKs fineste timer. Radionyhetene den dagen besto egentlig bare av to meldinger. Den ene var en oversikt over situasjonen som kom fra admiralstaben, den andre var referatet fra et intervju med utenriksminister Halvdan Koht. NTB fikk intervjuet han før regjeringen forlot Oslo om morgenen den 9. april. Disse to meldingene ble gjentatt flere ganger i løpet av

⁷² Dahl, H. Hallo - hallo!: kringkastingen i Norge 1920-1940, 1999:1:94

⁷³ Sendere som kunne videresende signaler.

⁷⁴ Dahl 1999:1:248

⁷⁵ Dahl 1999:1:406

dagen. I de ti timene hvor Oslo kringkaster var fri ble det spilt grammofonmusikk de siste åtte timene av programmet. Etter det tok tyskerne kontroll, og Vidkun Quisling proklamerte sitt statskupp.⁷⁶

Regjeringen benyttet seg aldri av kringkastingen den 9. april, Det nærmeste man kommer er intervjuet med Koht. Informasjon om mobilisering var vag og forvirrende. I intervjuet med utenriksministeren nevnte Koht alminnelig mobilisering. Den 9. april oppstod forvirring angående mobiliseringen av forsvaret. De fleste regjeringsmedlemmene mente å ha vedtatt alminnelig mobilisering, altså åpenbar mobilisering, i motsetning til delvis mobilisering. Regjeringens mobiliseringsvedtak den 9. april hadde en slik form at det ble tolket av militære som om det var vedtatt delvis og stille mobilisering.⁷⁷ Dette hadde den virkningen at mobiliseringen gikk saktere enn den burde ha gjort.⁷⁸

Ordre om alminnelig mobilisering, samt annen vi informasjon, burde ha kommet gjennom NRK. Deretter burde man ha forsikret seg om at fienden ikke kunne bruke senderen. Årsaken til at dette ikke skjedde var at regjeringen ikke var forberedt på en slik situasjon. Ingen kom på å bruke kringkastingen til å formidle viktig informasjon den 9. april. Dette skyldtes delvis at det var lite i beredskapsplanene om hvordan kringkasteren skulle brukes i krigstid.⁷⁹ Regjering og Stortinget holdt fortsatt på å diskutere situasjonen i Hamar når tyskerne tok kontroll over Oslo kringkaster. Ikke før dagen etter kom det en kunngjøring fra myndighetene. Årsaken til at tyskerne i det hele tatt kunne ta over kringkasteren i Oslo var at ingen våget å ta ansvar for denne avgjørelsen. NRK ventet forgjeves på at noen fra myndighetene skulle ta i bruk kringkasteren. Istedenfor falt den i tyske hender. Dermed ble NRK et instrument for tyskerne fra den 10. april 1940, og kom til å være det frem til frigjøringen 1945.⁸⁰

4.4 Delingen mellom Nord- og Sør-Norge:

Sentralisert er et veldig beskrivende ord for hvordan den norske kringkastingen var organisert i 1940, og Oslo var kjernen i dette nettverket. Alle kringkastingsstasjonene i landet relésendte riksprogrammet fra Oslo kringkaster. Etter at tyskerne okkuperte de største byene i Norge raknet dette nettverket. Avisene, de frie kringkasterne og publikum befant seg i en situasjon hvor de ikke hadde tilgang til opplysninger om de dramatiske begivenhetene som utspilte seg i landet. Dermed begynte de frie senderne med sine egne program, mens senderne i de besatte områdene ble enten

⁷⁶ Dahl, H. "Dette er London": NRK i krig 1940-1945, 1999:2:59

⁷⁷ Grimnes 1984:1:95

⁷⁸ Dahl 1999:2:48 – 49

⁷⁹ Dahl 1991: 145 – 146

⁸⁰ Dahl 1999:2:50 – 55

ødelagt eller havnet under tysk kontroll.⁸¹

Det norske riksnettet i 1940 besto av ni større hovedsendere og seks mindre sendere. Fem av de større senderne lå i de besatte byene Oslo, Kristiansand, Stavanger, Bergen og Trondheim. De resterende hovedsendere forble i norske hender. Tre av disse lå i Nord-Norge: I Bodø, Tromsø og Vadsø. Den siste senderen lå i Vigra utenfor Ålesund, men ble bombet etter en kort periode med intens sending. Dermed var kringkastingen i Norge delt mellom et tyskdirigert sendernett i Sør-Norge, og et fritt sendernett i Nord-Norge. Slik var det situasjonen så ut frem til våpenstillstanden i juni 1940. Nord-Norge var mer enn før blitt en region for seg selv.⁸²

Sammenliknet med Sør-Norge var situasjonen i nord helt annerledes. Allerede den 10. april hadde fylkesmennene i Nordland, Troms og Finnmark, i samarbeid med General Fleischer, begynt å danne en fellesadministrasjon for Nord-Norge. For å få formidlet informasjon så raskt som mulig, og til så mange som mulig, brukte de kringkastingen. Senderne i Bodø, Tromsø og Vadsø var fra krigens første stund brukt av Nord-Norgesadministrasjonen.⁸³ Samme dag som fylkesmennene tok i bruk kringkasteren, fikk de et telegram fra justisminister Terje Wold. I telegrammet fikk fylkesmennene i Nord-Norge beskjed om at de «skulle sjalte ut relæsendingen fra Oslo-senderen og sende selvstendig».⁸⁴ Noe som de kom til å gjøre frem til våpenstillstanden 9. juni. Telegrammet fra Terje Wold ga retningslinjer på hvordan kringkastingen kunne brukes i Nord-Norge. Terje Wold hadde vært formann for det lokale programstyre for Vadsø-kringkaster i perioden 1934-37, dermed visste han hvilke potensial mediet hadde.⁸⁵ At fylkesmennene tok i bruk kringkasteren fikk en betydelig virkning på Nord-Norgesadministrasjonens evne til å administrere landsdelen.

4.5 Et redskap for Nord-Norgesadministrasjonen:

Nord-Norge på 1940-tallet var en region med få veier og en spredt befolkning. Dette gjorde reiser vanskelig og tidskrevende. Det meste av post og frakt skjedde med båt, som kom til å bli hemmet av tyske luftangrep. Det fantes telegrafforbindelser, men de var ikke like tilgjengelig for alle, og det meste fikk militær prioritet etter 9. april. Aviser var lett å få tak i for de som bodde i byene og nærområdene, men lite tilgjengelig for de som bodde ute i distriktene. Derfor ble kringkasteren et nyttig redskap i formidlingen av informasjon til den spredte befolkningen i Nord-Norge. Selv om ikke alle i Nord-Norge eide et radioapparat, så er det ikke urimelig å anta at folk samlet seg hos de som gjorde det. Akkurat dette gjorde kringkastingen til et viktig redskap for administrasjonen.

⁸¹ Conradi, K. Kringkasting i krig: regjeringen Nygaardsvolds informasjonstjeneste, 9. april - 7. juni, 1940, 1974:65

⁸² Dahl 1999:2:76 og 95

⁸³ Dahl 1999:2:96

⁸⁴ Eng, Vidar. Terje Wold – En terrier i fra nord 2013:115 – 119

⁸⁵ Dahl 1999:2:96

Kringkasteren i Nord-Norge hadde to hovedfunksjoner: Den første var en administrativ funksjon. Nord-Norgesadministrasjonen brukte kringkasteren til å informere befolkningen om viktige avgjørelser og ordninger som var fattet. Gjennom kringkastingen ble dette gjort raskt og over et stort område. Den andre funksjonen var å forme opinion. Siden fylkesmennene styrte Nord-Norge på vegne av Nygaardsvold-regjeringen, var det viktig å holde moralen opp og motstandskampen mot tyskerne i gang. Det var viktig at befolkningen ikke mistet troen på en norsk seier, og at tyskerne skulle bli kastet ut av landet. Dette kom også til å gjelde for regjeringen etter at de hadde etablert seg i Troms.

4.5.1 Administrasjon:

Kringkastingen kom til å gjøre seg gjeldende etter at kommunikasjonslinjene i landsdelen ble brutt ved Narvik da tyskerne besatte byen. Nord for Narvik-fronten etablerte kringkasterne i Tromsø og Vadsø et felles program, Bodø i sør måtte klare seg med egne sendinger. Årsaken til dette var at radioforbindelsen var for dårlig til relésending fra Tromsø og Vadsø. Likevel holdt programsekretærene kontakten med hverandre gjennom nattlige radiokonferanser hvor nyheter og administrative forordninger ble utvekslet. Slik fikk fylkesadministrasjonen i Nordland en nødvendig forbindelse med Troms og Finnmark, og gjorde det lettere for Nord-Norgesadministrasjonen å administrere hele landsdelen.⁸⁶

Kringkasterne i Bodø, Tromsø og Vadsø valgte en selvstendig kurs i forhold til Oslo. Dette skyldte delvis at de tekniske forholdene ikke lå til rette. Høyfrekvenskanalen som brakte riksprogrammet til hele landet, var brutt. Dermed fikk Tromsø og Vadsø nyheten om okkupasjonen gjennom 6. divisjon.⁸⁷ I de første dagene etter krigsutbruddet ble Bodø overhodet i formidlingen av Nygaardsvold-regjeringens virksomhet. Bodø kunne nemlig ta inn Vigrasenderen, som relésendte sendinger fra Hamar. Nyheter om det tyske ultimatumet og regjeringens avslag ble sendt videre nord til Tromsø og Vadsø gjennom senderne i Vigra og Bodø. Den 23. april meddelte 6. distriktskommando at Ålesund radio kunne benyttes til å sende hemmelige telegrammer til regjeringen. Telegrammene måtte leveres til Tromsø rikstelegraf stasjon under adressen "Regjeringen Norge" merket via Bodø og Ålesund. Tromsø rikstelegraf ville sørge for at telegrammet ble videresendt. Den norske legasjonen i Stockholm ble bedt om å treffe avtaler med svenske og finske myndigheter om takster for transitt av telegrammer mellom de frie deler av Nord- og Sør-Norge.⁸⁸ Dermed fikk Nord-Norge kontakt med sentralmyndighetene, noe som radiolyttere i

⁸⁶ Dahl 1999:2:96

⁸⁷ Dahl 1999:2:96 – 97

⁸⁸ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3248, mappe 201 – Avskrift av telegram av 23. april 1940 fra 6.

sør manglet. Linjen mellom Nordland og Troms var blitt brutt ved Narvik, og 6. divisjon hadde reservert den eneste gjenværende telefonlinjen.⁸⁹ Fylkesmannen i Nordland fikk en verdifull kommunikasjonslinje gjennom kringkasteren, og kunne raskt få kjennskap med nye kunngjørelser og ordninger i Troms og Finnmark.

Gjennom Bodø kringkaster fikk Nord-Norge tilgang til nyheter og informasjon sørfra og utlandet I tillegg ble Nordland administrativt knyttet sammen med resten av Nord-Norge. Det er viktig å påpeke at det var de daglige lederne for kringkasterne som på eget initiativ sikret at senderne fortsatt kunne brukes. De lokale myndighetene var, som regjeringen, lite involvert i kringkastingen i første omgang. Dette skyldte nok den uklare situasjonen sørpå og lite informasjon fra øverste hold. Telegrammer fra justisminister Wold hjalp i stor grad med å avklare situasjonen.⁹⁰

For Nord-Norgesadministrasjonen var anvendelse av kringkastingen en stor fordel, men dette var også en stor svakhet. Radiostasjonene var et åpenbart strategisk mål for tyskerne. Flyangrepet som ødela Ålesund radio den 15. april, og det mislykkede angrepet på Tromsø kringkaster den 11. april viser dette. Den 27. mai ble Bodø bombet, radiosenderen og mottakeren overlevde, men studioet ble rasert av brann. Bodø kunne dermed ikke fortsette med kringkastingen. Den 1. juni kom turen til Vadsø, hvor et nattlig bombeangrep ødela radiostasjonen fullstendig.⁹¹ Den eneste radioen som overlevde bombeforsøkene var senderen i Tromsø. Den kom til å fortsette i norsk tjeneste frem til våpenstillstanden den 9. juni 1940.

Fra krigens første dager ble den brukt av myndighetene til å formidle viktig informasjon til befolkningen. Den 11. april ble det utsendt en kunngjøring fra fylkesmennene: «Offisielle kringkastingsmeldinger sendes bare gjennom Troms og Finnmark kringkastere. Tromsø kringkaster tas i bruk til utsending av offentlige kunngjøringer. Når kunngjøringen i kringkasteren har funnet sted, anses den å være kommet til offentlighetens kunnskap.»⁹² Kringkastingen ble brukt av de lokale myndighetene til å formidle nye tiltak til befolkningen. For eksempel var det allerede 10. april sendt ut en alminnelig mobiliseringsordre for Nord-Norge.⁹³ Alle provisoriske ordninger, offisielle bestemmelser osv. ble kringkastet gjennom radioen. De ble også trykket i avisen dagen etter. Slik holdt Nord-Norgesadministrasjonen befolkningen informert og oppdaterte med ny informasjon.

distriktskommando til fylkesmannen i Troms.

⁸⁹ Dahl 1999:2:96 – 97

⁹⁰ Conradi 1974:80 – 81

⁹¹ Dahl 1999:2:102 – 103

⁹² Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3243, mappe 113 – En samling av bestemmelser utferdiget av fylkesmennene i Troms og Finnmark.

⁹³ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3243, mappe 113 – En samling av bestemmelser utferdiget av fylkesmennene i Troms og Finnmark.

Etterhvert som regjeringen tok over administrasjonen av Nord-Norge, fortsatte praksisen med å formidle kunngjøringer gjennom kringkastingen. Dette indikerer at myndighetene anerkjente at kringkastingen var det redskapet som var best egnet til å informere befolkningen om nye avgjørelser.⁹⁴ Dette er ikke så vanskelig å se for seg hvis man tenker på hvor spredt befolkningen var, og de dårlige landforbindelsene var på denne tiden. Funksjonen til den nordnorske kringkaster var at den holdt landsdelen administrativt sammen. Dette var en løsning som oppstod av nødvendighet, den var spontan, ikke planlagt. Etter krigsutbruddet måtte fylkesmennene stadig fatte nye avgjørelser og da ble kringkastingen den viktigste metoden for å gi befolkningen beskjed så raskt som mulig. Dette viser hvor sentralt og viktig radioen var for Nord-Norgesadministrasjonen.

4.5.2 Kringkastingens andre oppgaver:

Kringkastingen var ikke bare et redskap brukt av administrasjonen, den var også en viktig kilde til informasjon og nyheter. Like viktig var kringkasterens rolle i å holde befolkningens moral oppe. Frem til 9. april hadde ingen i Norge sett for seg kringkastingen som et «våpen». Som sagt var kringkastingens rolle innenfor beredskapsplanene liten, hvis den i de hele tatt hadde en rolle.⁹⁵ Dette endret seg da det ble klart hvor viktig kringkastingen faktisk var i propagandakrigen. Siden sendenettverket i Sør-Norge var i tyske hender ble kringkastingen i Nord-Norge desto viktigere. Man måtte opprettholde en motpol til den tyske propagandaen fra Oslo. Dette poenget blir understreket ytterligere av hvordan tyskerne jaktet på de frie kringkastingstasjonene.

Bodø ble et slags sentrum for den «åndelige motstandskampen» i det frie Norge. Etter at tyskerne tok Oslo kringkaster var sendernettet i sør et talerør for tysk propaganda. Dermed var enda viktigere at den lovlige regjeringen fikk tilgang pålitelig informasjonsformidling. Avisene oppfordret leserne til å være kritiske til sendinger fra sør, og informerte dem om hvilke kanaler som var pålitelige.⁹⁶ Det var viktig å motarbeide villedning og ryktespredning, som var et av regjeringers store problem, spesielt under første verdenskrig.⁹⁷

Siden Bodø lå såpass langt sør kunne kringkastingstasjonen i byen ta inn England. Et eksempel på dette er krigstelegrafdirektørens telegram til fylkesmannen i Troms den 18. april: «Etter henvendelse fra norske regjeringsmyndigheter er det åpnet radioforbindelse mellom Bodø radio og Wick radio (...)».⁹⁸ Bodø-senderen var en kraftig sender, men kunne bare sende med en styrke på 10

⁹⁴ Conradi 1974:80

⁹⁵ Dahl 1999:2:33

⁹⁶ As, S. Start pressen!: avisene i Bodø gjennom 150 år, 2012:86 – 87

⁹⁷ Dahl 1991:140

⁹⁸ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3248, mappe 201 – Telegram til fylkesmannen i Troms av den 18.

kW. Vigra-senderen, som var den sterkeste i landet, kunne sende med en styrke på 100 kW. På grunn av en internasjonal overenskomst hadde Bodø-senderen ikke fått lov til å benytte seg av hele styrken. Da krigen brøt ut ga de blaffen i dette og satte effekten opp så høyt de kunne. Dermed kunne Bodø høres så langt sør som England og Rjukan. Tromsø og Vadsø kringkastere hadde ikke like lang rekkevidde som Bodø, og var også påvirket av forholdene.⁹⁹ Bodø kringkaster hadde stort rekkevidde, og kunne høres over hele Nord-Norge og mesteparten av Sør-Norge.¹⁰⁰

Avisene i byene hvor det fantes en kringkaster kom til å samarbeide tett med kringkastingen. For eksempel i Bodø ble nyheter fra Bodø kringkaster publisert i avisene etterpå, dermed nådde man ut til befolkningen gjennom begge kanaler. Bodø var frem til 27. mai et internasjonalt nyhetssenter. Nyheter ble notert ned og sendt videre til programsekretæren Leif Jensson, hvor de deretter ble kringkastet. Hele Nord-Norge fikk sine nyheter gjennom Bodø kringkaster.¹⁰¹ Etter at forsterkninger ankom fra sør ble Bodø enda mer et nyhetssentrum. Tilførselen av journalister sørfra styrket sendingene enormt. Bodø kringkaster ble mer profesjonell og sendingene ble mer regulære. Nyhetssendinger forekom også på fransk og engelsk. I tillegg til at NTB hadde slått seg ned i byen, så skulle det mye til om en nyhet ikke ble fanget opp av Bodø. Dette var også en av årsakene til at byen ble utsatt for et stort bombeangrep den 27. mai, som var et stort tap for motstandskampen.

Nyhetsprogrammet var et stort interessefelt hos publikum. Alle hørte på radioen for å få med seg de siste nyhetene, selv avisene brukte kringkastingen som sine primærkilder til nyhetsreportasjer. Tromsø og Vadsø delte på oppgaven seg i mellom, mens Bodø hadde sitt eget program. De baserte nyhetene sine på avlyttete meldinger fra utlandet, samt krigsnyheter ugitt av 6. divisjon. Det var gjennom kringkastingen at folk fikk vite hvordan krigen artet seg, og hva som skjedde bak horisonten.

Radioprogrammet for Tromsø og Vadsø kringkastere var fra 25. april:

Kl. 08 00. Nyheter og grammofonmusikk fra Finnmark.

Kl. 14.00. Nyheter og grammofonmusikk fra Tromsø.

Kl. 18.30. Engelske nyheter på norsk fra London. Sendt fra Tromsø.

Kl. 19.00. Foredrag. Som regel fra Tromsø.

Kl. 20.00. Nyheter fra Tromsø.

Kl. 20.45. Andakt enten fra Tromsø eller Finnmark.

april fra krigstelegrafdirektøren.

⁹⁹ Conradi 1974:91

¹⁰⁰ Aas 2012:88 – 89

¹⁰¹ Aas 2012:88

Kl. 23.00. Nyheter fra Finnmark.

Kl. 00.20. Engelske nyheter på norsk fra London. Sendt fra Tromsø.

Bodø Kringkaster som hadde sitt eget program sendte til følgende tider:

Kl. 08.15. Nyheter.

Kl. 12.15. Nyheter.

Kl. 15.15. Nyheter.

Kl. 18.30. Nyheter fra London

Kl. 21.15. Nyheter.

Kl. 00.20. Nyheter fra London.

Dessuten sendte også Bodø grammofonmusikk fra tid til annen, helst i forbindelse med nyhetssendinger.¹⁰²

Nyhetssendingene ble i de første dagene sendt hver time, men måtte etterhvert reduseres til seks per dag; kl. 08.00 og 23.00 fra Vadsø, kl. 14.00 og 20.00 fra Tromsø, samt kl. 12.00 og 18.30 med relésending fra BBCs norske tjeneste. Sverre Melvær i Tromsø og Lars Normann i Vadsø delte nyhetssendingene seg imellom. I tillegg til nyhetssendingene var det mange innslag av grammofonmusikk, gudstjenester, og foredrag. Lytterne fikk så mange program som de nordnorske kringkasterne maktet å lage.¹⁰³

Den 17. mai bidro programmet sterkt til styrkingen av moralen, ikke minst for flyktningene sørfra. 17. mai-programmet besto av grammofontaler av kongen, kronprinsen og statsministeren. I tillegg til denne talen ble Nordahl Griegs dikt «17. mai 1940» lest opp to ganger: først fra Tromsø, så fra BBC i London. I BBC ble sendingene relésendt via Tromsø og Vadsø, dermed fikk Nord-Norge også høre 17. mai programmet fra BBC hvor blant annet Sigrid Undset var en av de som talte.¹⁰⁴ Programmet var mer oppmuntrende enn noe propagandainnslag. Den typen propaganda som ble brukt av de allierte og tyskerne ble aldri bruk noe særlig av nordnorske medier. Den kom bare gjennom relésendinger fra England og Oslo. Det var under regjeringen at propagandavirksomheten ble iverksatt. Den norske propagandaen var i begynnelsen ikke like intens som den tyske eller den allierte propagandaen. Det skyldtes nok mangel på erfaring og kunnskap om dette emnet.

¹⁰² Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3249, mappe 12 – Kringkastings programmet for Norland, Troms og Finnmark.

¹⁰³ Dahl 1999:2:98

¹⁰⁴ Dahl 1999:2:102

4.6 NRK overtar kringkastingen:

Med regjeringens ankomst til Nord-Norge kom også nye ressurser til de magert bemannede kringkastingene. NRKs provisoriske styre kom sammen med regjeringen. Dermed fikk de nordnorske kringkasterne tilgang til nye ressurser og personell. I begynnelsen av mai fikk dr. Ræstad og professor Sommerfelt oppgaven av å organisere kringkastingen i Nord-Norge.¹⁰⁵ Ræstad ordnet det slik at kringkastingen i Nord-Norge fikk kassakreditt i Norges Bank på 300 000 kr, som var et temmelig stort beløp for en kringkaster i på denne tiden. Personalet økte også betydelig, med NTBs stab kom det nyhetsformidlere, og med Arbeiderpressen kom det journalister og utenrikskommentatorer. Alle kom til å arbeide i, og rundt radioen. I en måneds tid økte programvirksomheten i Nord-Norge betydelig. Det ble også lagt planer om hvordan det nordnorske sendernettet skulle konsolideres og utvides. Det var til og med planlagt å få over en sender fra England slik at man kunne utvide virksomheten til Sør-Norge, men den kom aldri frem.¹⁰⁶ Det var ment at programmene fra Bodø skulle relésendes til de to andre senderene. Altså skulle Bodø bli det nye kringkastingssenteret i det frie Norge. Dette skjedde aldri siden NRK og NTB forlot byen og reiste nordover til Tromsø. Tromsø-senderen kom til å bli betraktelig styrket med forsterkningene sørfra.¹⁰⁷

Etter at regjeringen og NRKs styre ankom landsdelen skjedde det noe uventet. Da flyktninger fra sør begynte å ankomme Nord-Norge, oppstod det en kald front mellom lokalbefolkningen og de sørfra. Dette var ikke noe som var isolert innenfor kringkastingen, dette gjaldt alle tilreisende sørfra. Selv regjeringen ble møtt med mistro da den ankom Nord-Norge. Etter initiativ fra de lokale distriktssjefene i telegrafverket, hadde Nord-Norge klart å etablere en egen telegrafadministrasjon under krigstelegrafdirektøren stasjonert i Lødingen, som også hadde myndighet over kringkastingen. Da Arnold Ræstad og Erik Sommerfelt ankom Tromsø den 2. mai fikk de ansvaret for kringkastingen gjennom den provisoriske anordningen av den 26. april. Dette forårsaket en kompetansetvist mellom de nordnorske organene og NRKs provisoriske styre. Ordningen i Nord-Norge var, i følge Ræstad og Sommerfelt, «provinsiell og upraktisk». NRKs provisoriske styre begynte dermed å ta over kringkastingen. Etterhvert fikk det overtaket, og begynte å motsette seg telegrafstyrets påbud. Det provisoriske styret hadde fordelen med å kunne støtte seg til statsråd Frihagen i handelsdepartementet, som var telegrafverkets fagminister. Dette gjorde det lettere for NRK å motsette seg telegrafstyret. NRK-styret måtte derimot gi etter overfor krigstelegrafdirektøren krav om militær kontroll over kringkastingen. Dette ble oppfylt ved at

¹⁰⁵ Arnold Ræstad var den administrative kraften bak norsk kringkasting. Han var styreformann i NRK fra 1933 til 1939. Professor Alf Sommerfelt var rekruttert av Ræstad til å bygge den frie kringkastingen.

¹⁰⁶ Dahl 1999:2:98

¹⁰⁷ Conradi 1974:152

kommandørkaptein Sundt ble oppnevnt som medlem av NRK-styret, samtidig ble dr. Ræstad styrets formann.¹⁰⁸ NRK kom etterhvert til å ta over styringen av kringkastingen i Nord-Norge, men det skjedde ikke helt uten konsekvenser. Det oppstod gnisninger mellom NRK og de lokale kringkasterne. Der hvor forholdene endte opp på sitt verste var Bodø. NTB hadde nemlig satt opp sitt hovedkvarter i byen, og Sommerfelt fulgte med til Bodø for å styrke NRK-avdelingen administrativt. Men etter bare tre uker ble de nødt til å flytte tilbake til Tromsø. Årsaken var at forholdene under disse ukene var blitt uholdbare. Striden med krigstelegrafdirektøren og fylkesmannen Gabrielsen ble for mye.¹⁰⁹

Dårlige forbindelser mellom Bodø og Tromsø, førte til at nyheter fra regjeringen ble kringkastet i Tromsø først. Den geografiske atskillelsen viste seg å skape komplikasjoner for helhetlig innsats på informasjonsfronten. Dårlig forbindelse mellom Bodø og Tromsø førte dermed til at NTB ikke kunne avlevere sine nyhetsreportasjer til Tromsø kringkaster.¹¹⁰

I Tromsø var det Ræstad som fikk ansvaret med å lede kringkastingen. Der var situasjonen annerledes enn i Bodø, men alle tilreisende fikk merke en kald skulder fra lokalbefolkningen. Dette skjedde ikke bare når lokale kringkastere skulle administreres, men også når de skulle orienteres og belæres fra ekspertene sørfra. Dette kunne ignoreres som en mindre ulempe. Det som ikke kunne ignoreres var når lytterne reagerte negativt på at fremmede stemmer fra sør fikk større og større plass i programmene. Dette var en utvikling som NRK måtte ta alvorlig, fordi hele kringkastingen var basert på lytternes tillit.¹¹¹

Propagandaprogrammet mot Sør-Norge ble ikke utarbeidet før i slutten av felttoget. Da var det stort sett NRK under regjeringen som arbeidet med dette. Det ble lagt planer om at all informasjons og propagandavirksomhet skulle samles og koordineres under Utenriksdepartementets Pressekontor.¹¹² Dette ble det heller aldri noe av siden man forventet en kortbølgesender fra England som aldri kom. Felttoget ble avsluttet før noen av disse planene kunne iverksettes på norsk jord, så noen virkelig propagandakampanje mot sør kom aldri skikkelig i gang.

4.7 Aviser i Nord-Norge:

Akkurat som kringkasterne forble også de forskjellige avisene i Nord-Norge frie. Avisene Nordlys, Tromsø, Harstad Tidende og Finnmarken kom ut frem til våpenstillstanden, dermed fikk de dekket

¹⁰⁸ Dahl 1999:2:99 – 100

¹⁰⁹ Dahl 1999:2:100

¹¹⁰ Conradi 1974:164 – 165

¹¹¹ Dahl 1999:2:100 – 101

¹¹² Conradi 1974:158 og 168

hele perioden. Avisene kom til å spille en sekundær rolle til kringkasteren, men var allikevel viktige. Avisene trykket kunngjøringer fra kringkasteren dagen etter, de trykket appeller, taler og andre innlegg fra prominente personer i Nord-Norge. De bidro også til selve motstandskampen på deres egen måte. Avisene var en sentral del av folks hverdag og hadde en stor påvirkningsevne, som ble utnyttet til det fulle.

Ikke alle aviser i Nord-Norge sluttet seg rundt Nygaardsvold-regjeringen, bladet Nordland vekte oppsikt på grunn av dens tyskvennlighet. Det var forbudt for avisen å støtte kuppmakerne. Redaktøren av bladet Nordland hevdet selv at avisen var et NS-organ alt våren 1940. I motsetning til Bodøs andre aviser, hadde nemlig bladet Nordland valgt å trykke Quislings statskupp om kvelden den 9. april. Politimesteren måtte prøve å nøytralisere bladet Nordland ved å gi redaktøren begrenset handlefrihet. De andre avisene i Bodø var motstandere av bladet Nordland, spesielt Nordlands Fremtid. Nordlandsposten var derimot en mer moderat avis. Hvor Nordlands Fremtid mente at alle nazister og tysk-sympatisører burde vært arrester og internert, mente Nordlandsposten at ingen skulle arresteres uten grunn. Etter 9. april bidro avisene til propagandakampen mot den tyske invasjonen. Det ble også oppfordret av avisene at folk satte sine politiske konflikter og klassemotsetninger til side. Nordlandsposten kom til å bli et lydige organ for kongen og Nygaardsvold-regjeringen, samt et talerør for anti-tysk propaganda. De fleste avisene i Nord-Norge hegnet om den lovlige regjeringen. Bladet Nordland ble stadig mer isolert og var et unntak i norsk presse under felttoget.¹¹³ De andre avisene i Nord-Norge spilte den samme rollen for sine lesere som Nordlandsposten og Nordlands Fremtid. De større lokalavisene i Nord-Norge, både borgerlige og arbeiderblad, kom til å gjøre sitt for å bidra i forsvarskampen mot tyskerne.

Avisene informerte også folk om hvilke kringkastingskanaler som var pålitelige og hvilke som var tysk propaganda. Harstad Tidende skrev den 15. mai:

Lyttere vær på vakt! Norske kringkastere i okkupert-områder sender på Tromsø bølgelengde. Den tyske propaganda har nu funnet et nytt felt for sitt virke her i landet. Siste nytt er at nu sender tyskere på Tromsø kringkasters bølge fra en eller annen av de hærtatte norske kringkastere. Det å skulde ikke trengs advare mot dette siste trikk, men vi vil bare gjøre oppmerksom på dette. - Lyttere kjenner sikkert alle de stemmer som kommer fra Tromsø og Finnmark kringkastere, og mulig nye stemmer skal vi presentere efter hvert for at ikke lyttere skal bli villedet av tysk propaganda, meddeler Tromsø kringkaster.

¹¹³ Aas 2012:86

Avisene ønsket å bidra i forsvarskampen mot tyskerne. Det ser vi i de mange patriotiske appeller som ble trykket i de forskjellige lokalavisene. Dette sprang delvis ut av redaktørenes personlige overbevisning, men var også påvirket av avisenes tilknytning til politiske partier.¹¹⁴ For eksempel gjengir Nordlys den 25. april en artikkel fra Nordlandsposten som appellerer til kamp mot Hitler, som mente at «Udyre (Hitler) må dø.» Bladet Tromsø trykket den 29. april en appell som sa at «Mer dødbringende enn døden selv er det å bli gjort rettsløs for frie mennesker i et tidligere fritt folk. (...) Derfor må vi nordmenn sammen med våre allierte kjempe for livet som mennesker. Det er bare enten – eller». De fleste avisene i Nord-Norge trykket også hilsener fra regjeringen som Terje Wolds hilsen og appell til Nord-Norge.

For å holde befolkningens moral oppe ble det også publisert norske og allierte seiere og tyske tap i krigen. For eksempel skrev Tromsø den 24. april en gjentakelse av noe den britiske kringkasteren: «Har tyskerne allerede mistet 100 fly i Norge?» var overskriften. Den 24. april skrev Nordlandsposten, Nordlys og bladet Tromsø om senkningen av Blücher og hva det betydde for regjeringen. Som et eksempel på en stor norsk seier stod det bl.a. i Nordlys under en stor overskrift «Oskarsborg [sic] berga kongen regjeringa og stortinget – Ved å senke slagskipet Blücher med 1500 mann». Det kom også stadige meldinger om norsk og alliert fremgang rundt Narvik. Bladet Tromsø skrev den 1. mai: «Narvik omringet og Ankenes rensset.» Av en eller annen grunn skrev bladet Tromsø den 21. mai om tyske tap under den første verdenskrig. Avisen benytter hver anledning til å trykke nyheter fra fronten, gode og dårlige, som også var det folk ønsket mest.

Det finnes også artikler som beskriver «tyskernes skammelig krigsførsel», Nordlys skrev den 27. april om den tyske taktikken som gikk ut på at ved «(...) bruk av bomber og maskingevær på avsidesliggende bygder, søker de å terrorisere sivilbefolkningen». Nordlandsposten skrev den 25. mai om den siste fasen av kampene i Narvik, hvor de i tillegg nevnte «(...) de tyske barbarers grusomme krigsførsel». Dette er helt klart et forsøk på å vende opinionen mot Tyskland. Videre skrev avisene om begivenheter på Vestfronten etter at tyskerne invaderte Frankrike og Beneluxlandene den 10. mai. Det ble uttrykket håp om at trykket mot Norge skulle minke som et resultat av dette. Avisene brukte enhver anledning til å fordømme tyskerne, derfor var mye av retorikken krass og anti-tysk.

Krigen hadde også virkninger på de nordnorske avisene. En av utfordringene til avisene oppstod på grunn av papirmangel, f.eks. måtte Nordlys redusere innholdet til to sider per dag for å spare papir. Dette begrenset innholdet i avisene som ofte hadde sidetall på fire, men kunne variere fra to til seks.

¹¹⁴ Eng 2006:33

Nordlys hadde også problemer med økonomien siden mye av inntektene kom gjennom annonser, som hadde tørket inn.¹¹⁵ Avisene var ikke like utsatt for tyske angrep som kringkasterne var. Det var ikke gjort noen direkte forsøk å stoppe trykkingen av avisene i Nord-Norge. Harstad Tidende var den avisen som var mest utsatt for indirekte bombeangrep. Flyangrepene over Harstad forårsaket nemlig strømbrudd og større forsinkelser av avisen. Avisene i Bodø, Tromsø og Finnmarken var ikke hindret i like stor grad som i Harstad, men var påvirket av papirmangel og usikker økonomi.¹¹⁶ Finnmarken skrev den 25. mai: «Vi kan ikke nekte for at de likesom styrker den redaksjonelle selvfølelsen å komme ut med normale avis igjen, selv om det bare er en gang i uka dette kan skje foreløpig. (...) det er godt håp om at vi kan finne en ordning med papirspørsmålet (...)»

Avisene kom aldri til å oppnå den samme stillingen som kringkasterne fikk. De var allikevel viktige bidragsytere til motstandskampen. Selv om kringkasteren fikk den sentrale stillingen i nyhetsformidling, ble ikke avisenes oppgave noe mindre. Den 16. mai skrev Lofotposten:

«Nord-Norge har tre frie kringkastere som utfører et ypperlig arbeide. Men ikke alle har radioapparater. Eterens budskap rekker ikke inn i alle kroker og viker. Det gjør den samlede, frie nord-norske presse. Meget går også tapt gjennom kringkastingen. Ingen ting kan avløse det trykte ord. Avisen gir anledning til rolig refleksjoner og eftertanke.»

Dette uttrykker ganske klart en av hovedoppgavene til avisene.

4.8 Pressesensur:

Pressesensur ble innført umiddelbart etter krigsutbruddet. All presse ble kontrollert fra «Pressekontrollkontor for Nord-Norge» under Nils Lie. Underkontorer ble opprettet på steder hvor aviser ble utgitt. Kontrollen baserte seg i hovedsakelig på etterhåndskontroll hvor det ikke ble truffet frivillige avtaler om forhåndskontroll. På dette tidspunktet fantes det ikke annen lovhjemmel for begrensningen av pressefriheten enn straffebudene om offentliggjørelse av militære hemmeligheter og militære tiltak. Forholdsregler som måtte tas utenom dette var bygget på krigens nødvendighet. Om denne etterhåndskontrollen kunne fortsette var avhengig av avisenes holdninger til pressekontrollen eller om distribusjon av avisene skulle forbys inntil de ble godkjent. Det kunne også bli aktuelt å forhåndkontrollere enkelte aviser om ikke forsto kravene som situasjonen førte med seg.¹¹⁷ Nyhetsjournalistikken var hindret av sensur fra forskjellige komitéer som fylkesmann Gabrielsen hadde opprettet i samarbeid med forsvaret.

¹¹⁵ Christensen, P. Flammende budbringer: Nordlys gjennom 100 år, 2003:224

¹¹⁶ Eng 2006:34

¹¹⁷ Statsarkivet i Tromsø. Krigstelegrafdirektøren i Lødingen. Oversikt over kontrollen med presse, telegram, kringkasting og post.

Kringkastingen i Nord-Norge ble allerede den 10. april underlagt militær kontroll gjennom krigstelegrafdirektøren i Lødingen, oberst-løytnant Nitter-Hauge. Han påla fylkesmennene å oppnevne programråd for hver av kringkasterne i landsdelen. Disse skulle bestå av tre medlemmer i tillegg til programsekretæren, og de skulle holde kontroll på sendingene.¹¹⁸ Etterhvert som Nord-Norgesadministrasjonen vokste ut, trakk den også opp retningslinjer for kringkastingsvirksomheten. Den 1. mai ble det bestemt av Gabrielsen at hele driften av kringkastingsstasjonene i Nordland, Troms og Finnmark fylker skulle overføres til Telegrafverket, som skulle reorganiseres under en sivil telegrafdirektør, distriktssjef Kjeldsø.¹¹⁹ Dette var tiltak for å sikre at følsom informasjon ikke ble kringkastet. Videre ble det bestemt at distriktssjefene – hver i sitt distrikt – eller den telegraftjenestemann som distriktssjefen måtte bemyndige, gikk inn som medlem av programrådene.¹²⁰

Den 27. april ble det sendt et rundskriv fra 6. distriktskommando til kringkastingen i Bodø, Tromsø og Vadsø, som satte rammer for hva kringkasterne kunne meddele. Dette gjaldt også for alle avisene i den frie delen av Nord-Norge. Distriktskommandoen mente at det måtte vises mer aktsomhet ved alle utsendelsene av nyheter i kringkastingen og pressen. Dette gjaldt særlig stoff som ble tatt opp fra utenlandske kringkastingsstasjoner. Lytterne ble oppfordret til å være like kritisk overfor meddelelser fra engelske kringkastere, det hadde vist seg at det forekom feil og uheldige opplysninger. Det var hele kringkastingsens og pressens plikt å vurdere alle nyheter før de ble gitt videre til allmenheten. Det var også ansett som en selvfølge at alt som vedrørte troppebevegelser og disposisjoner, samt opplysninger forøvrig av enhver art om militære forhold, måtte behandles med den største varsomhet. Hvis det skulle oppstå tvil om hvorvidt en meddelelse burde kunngjøres videre eller ikke, så burde den holdes tilbake.¹²¹ Det viste seg at dette ikke kom til å fungere helt feilfritt. En journalist kom nemlig til å røpe de alliertes planer om å angripe Narvik den 23. mai. Meldingen førte til at angrepet på Narvik ble utsatt med noen dager.¹²² Dermed forsinket det gjenerobringen av byen.

Denne pressesensuren skapte hindringer for den frie pressen, men den var nødvendig for at sensitiv informasjon ikke ved en feil skulle bli kringkastet slik at tyskerne kunne fange den opp. Nordlys

¹¹⁸ Conradi 1974:82 – 83

¹¹⁹ Conradi 1974:85

¹²⁰ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3248, mappe 207 – Et skriv av 1. mai 1940 fra fylkesmannen i Gabrielsen til kringkastingen i Tromsø.

¹²¹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3248, mappe 206 – Rundskriv av 27. april 1940 fra 6. distriktskommando angående sensur av kringkastingen.

¹²² Conradi 1974:156

skrev den 20. mai om dette, der stod der at: «Ledelsen for 6. divisjon stiller strenge krav til andre (avisene) når det gjelder offentliggjørelse av ting som eventuelt kan skade forsvaret. Og det er aldeles riktig». Pressen i Nord-Norge var villig til å la seg sensurere, men det var tider hvor «For meget cencur kan virke uheldig», som Harstad Tidende skrev den 22. mai. Det var heller ikke bare negative utsagn om pressesensuren. Tromsø skrev den 15. mai at nyhetsmeldingene fra utenlandske byråers reportasjer av begivenhetene på Vestfronten var overdrevne, men var samtidig overbevist om at meldingene fra overkommandoen i Nord-Norge «(...) ikke gav et eneste falsk bilde av noen situasjon. (...) det var sikkert og fast forankret i virkeligheten (...)» Det ble også sagt at «(...) meddelelser som de utenlandske byråer sender ut synes beregnet på å holde forhåpningene oppe lenge efter at timen var kommet til å se sannheten i øinene.»

Samtidig trakk frontlinjen seg langsomt nordover ettersom de allierte begynte å oppgi Norge og tyskerne rykket inn over Saltfjellet. Som sagt ble de nordnorske kringkasterne etterhvert ødelagt én etter én, og til slutt var det bare Tromsø-senderen igjen. Det var over denne senderen at Nord-Norges kapitulasjon ble meddelt den 9. juni 1940 kl. 16.00. Kongen og regjeringen hadde bestemt seg for å evakuere til England for å fortsette krigen i eksil. Med dem reiste også representanter fra NRKs provisoriske styre, som også kom til å fortsette sin virksomhet i utlandet.¹²³ Dette var slutten på den frie kringkastingen i Norge. Radioen kom heretter, som i sør, til å bli et instrument for den tyske okkupasjonsmakten.

4.9 Oppsummering:

Uten kringkastingen i Nord-Norge ville det ha vært adskillig mye vanligere å administrere Nord-Norge som landsdel. Hovedproblemet til Nord-Norgesadministrasjonen uten kringkastingen ville ha vært å få spredt informasjon på en slik måte at Nord-Norges befolkning fikk vite om nye bestemmelser så fort som mulig. Dette ville ikke ha vært noe særlig problem i byene hvor det ble gitt ut aviser med jevne mellomrom, men disse avisene var ikke like vanlige i distriktene. Radioen var den mest effektive måten å få spredt informasjon på en rask måte. Ved å ta i bruk kringkastingen i Nord-Norge som et redskap i deres administrasjon, klarte fylkesmennene i Nord-Norge å styre landsdelen ganske effektivt til tross for de enorme områdene og den spredte befolkningen. Kringkasterne holdt også folk oppdatert på hva som skjedde andre steder i landet, hvordan krigen artet seg og hva de allierte foretok seg. I sin rapport til NRKs styre skrev Bodøs programsekretær, Leif Jensson, at «uten kringkastingens hjelp kunne man overhode ikke administrere de ubesatte områder».¹²⁴ Dette er nok en overdrivelse. Det hadde vært mulig å administrere de ubesatte områdene, bare ikke like effektivt uten kringkasteren. Conradi nevner at aviser kunne være en

¹²³ Dahl 1999:2:104

¹²⁴ Dahl 1999:2:96

erstatning, men mindre effektiv løsning.¹²⁵

¹²⁵ Conradi 1974:81f

Kapittel 5: Nord-Norgesadministrasjonen og næringslivet

Etter at Nord-Norgesadministrasjonen ble opprettet av fylkesmann Gabrielsen var det mange spørsmål som de måtte behandle. Administrasjonen ble opprettet for å behandle fellessaker for Nord-Norge, og næringslivet var en slik fellessak. På grunn av krigen oppstod det en pengekrise i Nord-Norge som myndighetene måtte finne en løsning på. Nordnorsk import og eksport måtte reetableres. De måtte sørge for at nordnorsk industri kunne fortsette å produsere sine varer. Fiske og jordbruk var avgjørende for landsdelens matforsyning, og var ikke forberedt på å måtte forsyne en hel landsdel med mat.

Den 2. mai 1940 skrev fylkesmann Gabrielsen en redegjørelse til finansminister Oscar Torp hvor han grundig beskrev sin virksomhet fra tidspunktet han overtok sentralledelsen for Nord-Norge og frem til regjeringen ankom Tromsø den 1. mai 1940. I redegjørelsen skrev han at den opprinnelige tanken var at fylkesmann Nordbye skulle påta seg oppgaven om å løse fellesspørsmål for Nord-Norge. Dette var ikke lengre en mulighet etter at Nordbye ble syk og senere døde. Derfor ble fylkesmann Gabrielsen hentet til Tromsø med fly hvor han overtok arbeidet til fylkesmann Nordbye.¹²⁶ Som et vedlegg til denne rapporten var også et referat fra et møte som fant sted den 25. april 1940 hvor mange avgjørelser angående næringslivet ble tatt. Årsaken til at dette møtet ble holdt i Tromsø den 25. april var at:

(...) situasjonen nu er slik at vi alle må forsøke å gjøre det vi etter evne kan for å prøve å skaffe til veie midler som er nødvendige både for å føre krigen og for å holde bedriftslivet i gang i den utstrekning som vi mener det er mulig, og dessuten må jo til en hvis grad administrasjonsapparatet gå og kommunene må forsøkes skaffet de midler som er nødvendige for at folk iallfall kan leve.¹²⁷

Fylkesmann Gabrielsen fortsatte med å redegjøre for situasjonen og utfordringene som lå foran Nord-Norge. Til stede var flere prominente personer fra næringslivet. Blant de frammøtte var lederne for de nordnorske avdelingene av Norges Banks, sorenskriver Aas, fylkesfullmektig Falck, fylkesmann Skotner, Johannes Overå som var direktøren for Norges Råfisklag. Grunnen til at det var Gabrielsen som tok initiativ til dette var at: «(...) det falt i min lodd som den eldste av administrasjonenes embetsmenn i Nord-Norge til å ta initiativet til å få gjort noe, (...)»¹²⁸ Fylkesmann Nordbye var sykemeldt og fylkesmannen i Nordland var bare konstituert.

¹²⁶ Statsarkivet i Tromsø, Fylkesmannen i Tromsø, Boks 2089, F mappe 656 – Redegjørelse til Oscar Torp om situasjonen i Nord-Norge av den 2. mai og et møtoreferat av den 25. april 1940.

¹²⁷ Statsarkivet i Tromsø, Fylkesmannen i Tromsø, Boks 2089, F mappe 656 – Redegjørelse til Oscar Torp om situasjonen i Nord-Norge av den 2. mai og et møtoreferat av den 25. april 1940.

¹²⁸ Statsarkivet i Tromsø, Fylkesmannen i Tromsø, Boks 2089, F mappe 656 – Redegjørelse til Oscar Torp om

Gabrielsen gjorde det også klart at alt ansvar lå hos han, og all kritikk som måtte komme skulle rettes mot han, og han alene. Dette møtet kom til å bli bakgrunnen for alle de økonomiske og næringsrelaterte tiltak som ble gjort for å sikre næringslivet i Nord-Norge.¹²⁹

Dette er noe av utfordringene som Nord-Norgesadministrasjonen sto overfor utover april og mai måned 1940. Mye av kapittelet vil ta utgangspunkt i flere deler av arkivmaterialet som gjengir myndighetenes tiltak for å sikre den nordnorske økonomien. I dette kapittelet skal jeg se nærmere på hvordan Nord-Norgesadministrasjonen løste disse spørsmålene og hvordan den holdt næringslivet i gang.

5.1 Næringslivet i Nord-Norge:

Den første og kanskje viktigste oppgaven fylkesmann Gabrielsen stod ovenfor etter krigsutbruddet var å sikre midler slik at næringslivet, militære, administrasjonen og kommunene var i stand til å fungere. Gabrielsen sammen med representanter fra fylkesmannen i Nordland, fylkesmannen i Troms, Skotner og representantene fra Norges Bank, diskuterte hvilken del av næringslivet som burde prioriteres og hvilke midler de hadde råd til å investere i de forskjellige feltene. Løsningen var å lene seg på Norges Bank for å skaffe de nødvendige midlene. Derfor var planen å få de tre avdelingene til å arbeide sammen, samt samle og koordinere Nord-Norges ressurser til dette formålet. Det var særskilt de nordnorske avdelingene av Norges Bank som måtte stå for pengene, da avdelingene i Sør-Norge var utilgjengelige. Derfor var det viktig å få spredt byrden på alle de tilgjengelige avdelingene slik at man unngikk at en enkelt avdeling ble lammet på grunn av kontantmangel. Myndighetene så på Nord-Norge som en naturlig helhet, dermed det var ønskelig å samle landsdelens økonomiske ressurser siden man antok at landsdelen da ville få en helt annen økonomisk kraft.¹³⁰

For å forhindre at pengesirkulasjonene sviktet skrev fylkesmennene i Troms og Finnmark til avisene hvor de appellerte til befolkningen om å holde «*samfunnsmaskineriet*» i gang. Fylkesmennene ba befolkningen om at arbeid, produksjon og omsetning skulle fortsette best mulig. Næringslivet måtte holdes ved like, og den første betingelsen var betalingsmidler. Flere appeller fra fylkesmennene, rådmenn og kjøpmenn ble trykket i flere av Nord-Norges aviser under felttoget i Norge. Alle ba befolkningen å bidra til å holde næringslivet i gang. Mange av artikler og leserinnlegg gjorde folk oppmerksom på hvor viktig pengesirkulasjonene hadde blitt i landsdelen, og derfor måtte man ikke

situasjonen i Nord-Norge av den 2. mai og et møtereferat av den 25. april 1940.

¹²⁹ Statsarkivet i Tromsø, Fylkesmannen i Tromsø, Boks 2089, F mappe 656 – Redegjørelse til Oscar Torp om situasjonen i Nord-Norge av den 2. mai og et møtereferat av den 25. april 1940.

¹³⁰ Statsarkivet i Tromsø, Fylkesmannen i Tromsø, Boks 2089, F mappe 656 – Møtereferat av den 25. april 1940.

hamstre penger.¹³¹

For å bistå fylkesmann Gabrielsen i økonomiske- og næringsrelaterte spørsmål ble det utnevnt et tremannsutvalg bestående av banksjef Brochmann Halvorsen fra Bodø, kjøpmann Jens Wilsgaard fra Tromsø og bankbestyrer Aas fra Vadsø, som ble kalt for Finans- og Næringsrådet. Rådet var tenkt supplert med bransjekyndige utvalg etter hvert, i den grad behovet måtte melde seg. Dette rådet fikk oppgaven med å koordinere næringslivet i Nord-Norge og sørge for at landsdelens ressurser ble utnyttet maksimalt. Finans- og næringsrådet for Nordland, Troms og Finnmark fikk instruksjoner om hvordan de skulle forholde seg til de enkelte delene av næringslivet. Når det gjaldt pengevesenet, skulle de kontrollere at det var nok betalingsmidler i Nordland, Troms og Finnmark. Rådets oppgave også å overvåke at seddelmengden ble disponert på en slik måte at man best kunne dekke behovene til hær og marine, statens utgifter og finansiering av næringslivet. Det skulle regulere anvendelsen av all utenlandsk valuta og av betalingen for eksport og import. Det hadde ansvaret å utrede forslag til bestemmelser som myndighetene måtte treffe for at pengevesenet skulle fungere best mulig. Når det angikk næringslivet, var rådets oppgave å trekke opp linjer for å forsøke å få gjennomført finansieringen av næringslivet best mulig i den utstrekning det lot seg gjøre. De skulle regulere all eksport- og importvirksomhet i samarbeid med kyndige personer innenfor bransjen. Til slutt skulle de komme med forslag til bestemmelser som myndighetene måtte treffe for næringslivets vedkommende.¹³²

Finans- og næringsrådet kunne ikke under noen omstendigheter påføre staten økonomiske forpliktelser. Hvis det oppstod situasjoner hvor det var uunngåelig at staten påtok seg forpliktelser eller garantier, måtte forslagene fremsettes for den sivile ledelsen for fylkene. Det var de som hadde avgjørelsesmyndighet i slike tilfeller. Rådet måtte selv organisere sitt kontor innen rammen av budsjettet som den sivile myndigheten godkjente. Til dekning av omkostningene av rådets virksomhet kunne rådet pålegge en liten avgift på verdien av all eksport og import. Avgiften kunne ikke overskride 1/2 % av varens verdi uten godkjenning av de sivile myndighetene.¹³³

I krisesituasjoner forekommer det ofte at av noen prøver å utnytte situasjonen til sin egen fordel på bekostning av andre. Derfor ble det satt i gang tiltak av Nord-Norgesadministrasjonen for å forhindre at enkeltpersoner eller forretninger prøvde seg på kirgsprofittering. Som jeg har nevnt tok

¹³¹ Tromsø 21., 23., og 29. april, Tromsø, Nordlys 21., 26., 27 og 30. april.

¹³² Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 3247, mappe F 415 – Instruksjoner til finans- og næringsrådet av den 26. april 1940.

¹³³ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 3247, mappe F 415 – Instruksjoner til finans- og næringsrådet av den 26. april 1940.

administrasjonen grep for å forhindre at det forekom hamstring av sedler. Det ble skrevet i avisene hvor viktig dette var. Dette viser hvor knapt med betalingsmidler som fantes i Nord-Norge etter krigsutbruddet. Fylkesmann Gabrielsen påla også skatteinspektørene å foreta inngående bokettersyn hos handelsmenn som var under mistanke for hamstring eller kirgsprofittering. De som ble funnet skyldige i denne handlingen risikerte å bli straffet for å ha begått samfunnsskadelig virksomhet. Alt dette ble gjort for å forhindre ulovlig virksomhet, og for å holde seddelnivået på et akseptabelt nivå.¹³⁴

5.2 Import og eksport til og fra Nord-Norge:

Siden Nord-Norge var avskåret fra det øvrige land, måtte landsdelen finne en ny tilgang på varer som de ikke kunne produsere i landsdelen for at næringslivet skulle kunne fungere. Å importere varer av kritisk behov fra utlandet var det eneste valget som sto åpen i denne vanskelige situasjonen, og denne beslutningen ble tatt på egenhånd av Nord-Norgesadministrasjonen. Med andre ord ble disse avtalene gjort utenom Utenriksdepartementet og Handelsdepartementet. Regjeringen ble informert om denne aktiviteten ved en senere anledning. Å få i stand en slik ordning var, avgjørende for tilgangen til nye forsyninger. Det var absolutt nødvendig for at næringslivet og Nord-Norge kunne fortsette å fungere som normalt. Som vi kommer til å se, bygde handelsvirksomheten til Nord-Norgesadministrasjonen på norske representanter i utlandet, som legasjonene i England, Finland og Sverige.

Siden Nord-Norge var så isolert og næringslivet i landsdelen ikke fikk kontakt med forbindelsesorganer sørpå, var det nødvendig å forsøke å få i gang direkte eksport av nordnorske produkter, samt import av varene man hadde størst behov for. På møtet den 25. april bestemte Gabrielsen at representanter skulle bli sendt til London for å samarbeide med den norske legasjon for å få i stand en ordning hvor norske varer skulle utveksles mot livsviktige varer som medisin, reservedeler, mat som landsdelen ikke produserte selv osv. Det var kjøpmann Wilsgaard som først la frem til ideen om å sende en liten gruppe med fagfolk til England for å få i gang eksporten igjen. Allerede den 18. april hadde han sendt et telegram til fylkesmannen i Troms hvor han la frem sitt forslag. Dette telegrammet var nok ment for fylkesmann Norbye, men siden han ikke var i stand til å fortsette sitt embete så var det Gabrielsen som godkjente forslaget da han tok over i Tromsø.¹³⁵

Med Gabrielsens egne ord:

For å kunne få i gang kontakten med England, som jo nu er det land som vi uten tvil er henvist til å søke hjelp

¹³⁴ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe F 415 – Instruks til finans- og næringsrådet av den 26. april 1940.

¹³⁵ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe E 410 – Telegram fra L. Wilsgaard til fylkesmann Gabrielsen av den 18. april 1940.

hos og også forsøke å få i stand eksporten til, så har jeg etter å ha drøftet saken med forskjellige menn og institusjoner bestemt meg for at vi må sende folk til England som kan prøve å få kontakt og først og fremst med den norske legasjon og med de folk derover som kan hjelpe oss til å få eksporten i gang.¹³⁶

Representantene som ble valgt ut var konsul fuller C. Robertson, overingeniør Kraft Johannessen og sekretær i Utenriksdepartementet, Paul Koht. Det var av ren tilfeldighet at sekretær Koht var i Nord-Norge på dette tidspunktet, dermed bestemte de seg for å utnytte den ressursen fra sentraladministrasjonen som tilfeldigvis var til disposisjon. Wilsgaard mente at konsul Robertson kom til å få en for stor arbeidsmengde og foreslo derfor at delegasjonen skulle supplere med en mann til, men konsul Robertson var uenig i Wilsgaards forslag. Robertson mente at de kunne finne hjelp i England om det skulle bli nødvendig. Så handelsdelegasjonen forble disse tre.¹³⁷ Denne delegasjonen hadde også som oppgave å samarbeide med finans- og næringsrådet i Tromsø om import til- og eksport til landsdelen. Finans- og næringsrådet måtte ha orientert handelsdelegasjonen om spørsmål av interesse før de reiste til England. Liknende representanter ble etterhvert også sendt til Finland og Sverige for å bistå i handel med disse landene. Det kom etter hvert til å foregå betydelige forhandlinger mellom fylkesmann Gabrielsen og de norske legasjoner i Stockholm og Helsingfors om innkjøp av matvarer og såkorn til Nord-Norge (jf. 5.5).

De varene som Nord-Norges eksporterte mest av, var bl.a. fiskeprodukter, samt jernmalm fra Sulitjelma og grafitt fra Senja. Det var helt avgjørende for Nord-Norges økonomi at de fikk i stand en slik eksport til utlandet.¹³⁸ Derfor hadde Robertson også myndighet til å søke om kreditt for 100.000 £.¹³⁹

For å sikre at betalingen for disse varene kom til Nord-Norge, og ikke til besatte deler av landet, anså man de som nødvendig å opprette en «clearings-konto»¹⁴⁰ i Tromsø for å basere forretningen på. Det måtte også opprettes en felleskonto som skulle brukes til betalingen av varene som ble importert til Nord-Norge. Finans- og næringsrådet ble opprettet bl.a. for å holde oversikten over alt dette, slik at man kunne få inn eventuelle overskudd eller finne dekning for underskudd. Rådet skulle bistå myndighetene med finansielle og økonomiske spørsmål som måtte oppstå, samt drive med «clearingssystemet».¹⁴¹

¹³⁶ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Møtereferat av den 25. april 1940.

¹³⁷ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Møtereferat av den 25. april 1940.

¹³⁸ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe M 424 – En orientering om situasjonen i Nord-Norge til minister Colban fra fylkeskontoret i Troms av den 26. april 1940, trolig skrevet av fylkesmann Skoter.

¹³⁹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 612 – Telegram til Hambros Bank trolig fra fylkesmann Gabrielsen av den 25. april 1940.

¹⁴⁰ En midlertidig bankkonto som brukes til å holde midler midlertidig.

¹⁴¹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse om situasjonen i

Da handelsdelegasjonen reiste til England, fikk den enkelte retningslinjer som den skulle følge når den hadde etablert seg. Selv om konsul Robertson fikk med seg alt av utenlandsk valuta som fantes i de forskjellige offentlige og private bankene i Nord-Norge, var ikke dette nødvendigvis nok betalingsmidler. Dermed fikk Robertson myndighet til å forhandle med Hambros Bank i England om opptakelse av lån til finansiering av importen.¹⁴²

Den varen som Norge eksporterte mest av var fisk og fiskeprodukter assosiert med fisk. Fisken ble hovedsakelig byttet mot andre nødvendige varer som medisiner, matvarer, råstoffer, smikull, koks osv. I England hadde Robertson myndighet til å forhandle med ett fiskerifirma, og da med det mest solide firmaet innenfor ferskfiskbransjen. Årsaken til denne avgjørelsen var at man forsøkte å sentralisere eksporten av fisk mest mulig. Myndighetene i Nord-Norge mente at ferskfiskforretningene burde skje på en FOB basis, altså at kjøperen betaler for transporten av varene, og da til fastsatte priser som ikke endret seg på grunn av andre nasjoners ferskfiskimport til England. Handelsdelegasjonen fikk også oppgaven med å finne passende tonnasje til å transportere varene. Trålere ble nevnt om en mulig løsning.¹⁴³

Angående tørrfisk skulle Robertson forsøke å skaffe kjøpere på det afrikanske markedet for å få ut beholdningene. Dette mente nordnorske myndigheter kunne foregå på CIF basis, dette betydde at selgeren arrangerte frakten av varene. Hvis engelske kjøpere skulle kreve kvaliteter som private forretningsmenn ikke disponerte, kunne Robertson selge fra Kontoret for torskefiskeriers beholdninger.¹⁴⁴ Robertson skulle undersøke mulighetene for salg av tørrfisk på de andre europeiske markedene, siden man anså at det var lettere å gjøre dette i London enn i Nord-Norge. Han måtte også få kontakt med hollandske, belgiske, franske og spanske markeder for eventuelt salg av saltfisk, ferskfisk og saltet filet. På denne tiden foregikk det også salg av fisk til Italia, som enda ikke hadde gått inn i krigen. Betingelsen måtte være at eventuelle forretninger ble avsluttet på basis av "reembours"¹⁴⁵ i London eller direkte varebytte.¹⁴⁶

Robertson fikk også i oppgave å få solgt Nord-Norges beholdninger av dampet tran. Beholdningen

Nord-Norge til Oscar Torp av den 2. mai 1940 og møtereferat fra den 25. april 1940.

¹⁴² Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe F 415 – Skriv om handelsdelegasjonen til England og finans- og næringsrådet for Nordland, Troms og Finnmark.

¹⁴³ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe F 415 – Skriv om handelsdelegasjonen til England og Finans- og næringsrådet for Nordland, Troms og Finnmark.

¹⁴⁴ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe F 415 – Skriv om handelsdelegasjonen til England og Finans- og næringsrådet for Nordland, Troms og Finnmark.

¹⁴⁵ Tilbakebetaling.

¹⁴⁶ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe F 415 – Skriv om handelsdelegasjonen til England og finans- og næringsrådet for Nordland, Troms og Finnmark.

man kunne disponere i Nord-Norge var på ca. 25 000 tønner. Robertson skulle prøve å få solgt dem helst på FOB basis, og få fritatt varen for toll i England. Hvis han ikke var i stand til å selge varen uraffinert måtte det gis beskjed så fort som mulig. Hvis Robertson klarte å få solgt varene til priser som finans- og næringsrådet kunne akseptere, var innehaverne av damptranen pliktet til å levere sine partier i den utstrekningen som rådet måtte bestemme.¹⁴⁷

Det ble også bestemt at så lenge Robertson befant seg i utlandet på sitt oppdrag, kunne ingen sammenslutninger eller privatpersoner i Nord-Norge selge fisk eller fiskeprodukter til utlandet. Hvis private eller sammenslutninger skulle få henvendelser fra forbindelser i utlandet, måtte vedkommende henvende seg til Finans- og næringsrådet.¹⁴⁸

For å kunne bestemme prisen til eksportartiklene på kis, trelast osv. ble alle forretningene innenfor disse bransjene pålagt å komme med mest mulig uttømmende opplysninger til Finans- og næringsrådet. Importen av varer skulle skje på den måten at fylkesforsyningsnemdene kunne holde rådet oppdatert på hva landsdelen manglet av livsnødvendigheter. En foreløpig liste over behov var blitt sendt til de engelske myndighetene. Supplement skulle ettersendes når behovet meldte seg. Handelsdelegasjonen kom til å drive med sin virksomhet etter de overnevnte retningslinjene frem til regjeringen overtok myndigheten igjen den 18. mai.¹⁴⁹

I en rapport skrevet til justisminister Terje Wold (trolig 29. april), skrev fylkesmennene i Troms og Finnmark om situasjonen i Nord-Norge om handel med engelske myndigheter. Fylkesmann Gabrielsen hadde allerede bestilt tre laster med livsnødvendigheter. Disse lastene inneholdt bl.a. medisiner som landsdelen hadde kritisk behov for. Fylkesmennene ba også justisministeren om at minister Colban i London kunne instrueres i å stille norske tilgodehavende i England til disposisjon for dekning av militærutgifter, noe som ville gjøre saker vesentlig lettere for Nord-Norgesadministrasjonen.¹⁵⁰

For å støtte militæret måtte også våpen og annet militært materiell komme fra utlandet. Dette var noe man ikke kunne produsere selv i Nord-Norge. Her kom det til å oppstå problemer. Selv om landsdelen fikk store forsyninger av sine naboland, var våpen og ammunisjon ikke en del av

¹⁴⁷ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe F 415 – Skriv om handelsdelegasjonen til England og finans- og næringsrådet for Norland, Troms og Finnmark.

¹⁴⁸ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe F 415 – Skriv om handelsdelegasjonen til England og finans- og næringsrådet for Norland, Troms og Finnmark.

¹⁴⁹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe F 415 – Skriv om handelsdelegasjonen til England og finans- og næringsrådet for Norland, Troms og Finnmark.

¹⁵⁰ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 624 – Statsil til fylkesmannen i Bodø som gjengir et telegram sendt til justisminister Terje Wold av den 29. april 1940 av fylkesmennene i Troms og Finnmark.

handelen. Sverige og Finland var redde for å bli trukket med i krigen hvis tyskerne skulle oppdage at det foregikk slik handel mellom dem og Norge.¹⁵¹ Den eneste kilden til slike varer var hos de allierte, først og fremst hos Storbritannia. Til dem ble det ble gjentatte ganger sendt forespørsler fra de sivile myndighetene om våpen, spesielt antiluftskyts, til Nord-Norge. Selv om Storbritannia var Norges allierte på dette tidspunktet, så hadde kanskje norske myndigheter et feil bilde av britenes evne til å forsyne dem med våpen. Den britiske admiralen Lord Cork skrev om britenes oppfatning av de norske forespørslene:

The Norwegians realised that their forces were not properly armed for modern warfare and they made repeated requests for artillery, especially A/A¹⁵², for the defence of Tromsø and Northern Norway and also equip large number of coasting vessels upon whose movement up and down the coast depends the life of the country. These I passed on to the Admiralty for HM Government but the Norwegians, who seemed to imagine that immense reserves of guns and ammunition etc. were readily available in England, could not understand why their requests were not immediately complied with.¹⁵³

Admiralens uttalelse sier litt om situasjonen som britene befant seg i og tilliten nordmennene hadde til sine allierte. Myndighetene var hovedsakelig ute etter å skaffe tilstrekkelig luftforsvar for Nord-Norge, noe som aldri ble realisert, det fikk Bodø erfare med skrekkelige resultater under bombeangrepet den 27. mai. De norske soldatene hadde tilstrekkelig med håndvåpen, men på grunn av tyskernes okkupasjon av Elvegårdsmoen så var det ammunisjon og tunge våpen de trengte. For å bistå nordmennene ble det tyske lasteskipet «Alster» gitt til Norge av engelskmennene. Det tyske lasteskipet, som hadde blitt beslaglagt av England, var lastet med lastebiler, luftvernkanoner, ammunisjon og sambandsmateriell. En gest som nordmennene satte veldig pris på.¹⁵⁴

Etterhvert som regjeringen etter den 1. mai begynte å etablere seg i Nord-Norge kom Handelsdepartementet til å ta kontroll over handelsdelegasjonens virksomhet i England, samt resten av virksomheten i utlandet. For å administrere salg av fisk ble det opprettet et felles fiskeriråd for Nord-Norge. Av den grunn ble det bestemt at handelsdelegasjonen i England måtte stilles direkte under dette rådet. Dette gjaldt alle spørsmål som angikk eksport av fiske- og selprodukter, fordi det offentlige fant dette nødvendig for å føre en effektiv kontroll med eksporten. Med andre ord var all virksomhet til Nord-Norgesadministrasjonen i utlandet ført tilbake under regjeringen.¹⁵⁵

¹⁵¹ Hovland 2005:168

¹⁵² A/A er en forkortelse på anti-luftskyts.

¹⁵³ Haarr 2010:265

¹⁵⁴ Pedersen 1995:413

¹⁵⁵ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2090, mappe 606 – Fiske i Nord-Norge.

Frem til dette tidspunktet hadde delegasjonen fått utrettet mye i å skaffe Nord-Norge livsviktige forsyninger av alle slag. Flere skip hadde blitt sendt fra Nord-Norge med norske varer og returnerte like fullastet med livsviktige varer. Dette er eksempler på selvstendige handlinger og initiativ som Nord-Norgesadministrasjonen tok på egen hånd og var et resultat av den begrensede kontakten Nord-Norge hadde med regjeringen som var på flukt i Sør-Norge. Fylkesmennene hadde tolket sin myndighet slik at de så det som sin plikt å handle for Nord-Norges beste. Det var å få i stand handelen med utlandet slik at nye forsyninger var tilgjengelig i landsdelen.

5.3 Transport:

For å reetablere eksport- og importvirksomheten i Nord-Norge trengte man skip for å frakte varene. Heldigvis for Nord-Norgesadministrasjonen var det flere norske skip i nordnorske farvann under krigsutbruddet som kunne rekvireres til denne oppgaven. Mange av disse fartøyene hadde sine rederier i de besatte delene av landet og var praktisk talt strandet i Nord-Norge. Derfor ble det bestemt å samle disse skipene under «Vesterålens Dampskibsselskab» for best å kunne utnytte denne ressursen. Disse skipene, i tillegg til de fartøyene som var eid av nordnorske rederiene, kom til å bli flittig brukt til å transportere varer rundt omkring i landsdelen, samt til frakten av varer til og fra utlandet.¹⁵⁶

Da det ble kjent at flere norske skip tilknyttet rederier i sør var avskåret, bestemte sjøtransportsjefen fra 6. divisjon at noe måtte gjøres. Dermed sendte han et telegram til fylkesmannen i Troms hvor han foreslo at det ble utredet en ordning slik at skipene kunne få de nødvendige pengene til lønninger og andre utgifter. Videre foreslo sjøtransportsjefen at det burde opprettes et kontor i Tromsø som skulle ha ansvaret for utbetaling til skipene. Han mente at dette kontoret skulle være underlagt fylket og fylkesmannen, som kunne skaffe de nødvendige midlene til dette. Fylkesmannen sa seg enig i en slik løsning. Dermed sendte 6. distriktskommando ut et telegram til fylkesmannen i Nordland og de ulike politimestrene i Nord-Norge, som informerte om at følgende ordning hadde blitt vedtatt: Som nevnt over ble disponering av de skip som befant seg i Nord-Norge og var avskåret fra sine rederier ble underlagt administrasjonen til «Vesterålens Dampskibsselskab», som i samråd med de sivile myndigheter fattet bestemmelser over skipenes anvendelse.¹⁵⁷ Årsaken til at det ble slik, var at Vesterålens Dampskibsselskab var blant de større rederiene i Nord-Norge som kunne ta på seg oppgaven. Med denne løsningen fikk Nord-Norgesadministrasjonen flere skip og skipene ble brukt til noe nyttig istedenfor å ligge ubrukelig til kai. Til sammen var det ca. 46

¹⁵⁶ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3249 – papirer som ligger løst foran mappene – Retningslinjer for skip som var avskåret fra sine rederier.

¹⁵⁷ Statsarkivet i Tromsø- Fylkesmannen i Troms, boks 3249 – papirer som ligger løst foran mappene – Retningslinjer for skip som var avskåret fra sine rederier av den 23. april 1940.

nordnorske skip i tillegg til skipene som var avskåret i Nord-Norge. Ca. 30 av disse var enten eid eller drevet av Vesterålens Dampskibsselskab. Dette gjorde også opp for at flere hurtigruter og kystskip befant seg i utenfor landsdelen da krigen brøt ut og kom til å bli der frem til avslutningen av felttoget i Norge.¹⁵⁸ At sørnorske skip ble rekvirert til å arbeide i Nord-Norge, gjorde det bl.a. mulig å få i stand hurtigrutetrafikken igjen som også var viktig for frakt av folk og varer i landsdelen.

Dagen etter at Vesterålens Dampskibsselskab mottok telegrammet fra 6. distriktskommando, sendte de ut et skriv til alle førere av alle avskårede skip i Nord-Norge. Som følge av krigsutbruddet måtte skipsførerne forholde seg til flere ting. Blant annet skulle skipene bunkre ved vanlige lagre så lenge beholdningen av kull varte. Hyresatsene som gjaldt for mars 1940 ble betalt inntil videre. De fikk ikke tilleggsbetaling for krigsrisiko. Skip som ble liggende kunne få nedsatt hyresatsene med ca. 25 prosent, og utbetaling i kontanter ble også innskrenket. De som ikke fikk full lønn måtte få et skriftlig bevis for sitt tilgodehavende.¹⁵⁹ Skipene ble oppfordret til å spare på kull i den utstrekning det var mulig. Skipets regnskap skulle sendes til selskapet hver måned. Regnskapet skulle også følges av kostoppgjør, hyrelister og vanlige bilag. Når det gjaldt betaling for frakt, gjaldt de vanlige utregningene frem til nye var på plass, det samme gjaldt for passasjerer.¹⁶⁰

Den 26. april ble det gjort forberedelser for å sende skipet d/s Sado med en last fisk til England. Før skipet kunne lastes og sendes avgårde måtte kapteinen godta en ordning av frakten slik at han fikk garantert dekning av fraktbeløpet når skipet ankom England. Krigsassuransen måtte ordnes enten av mottakeren eller ved at premien ble innbetalt på en krigsforsikringskonto i Norges Bank, avdeling Bodø. Skipet ble lastet med et parti saltfisk på ca. 1000 tonn og seilte til England den 13. mai. Årsaken til den sene avgangen var at det tok en stund før man fant en kjøper av fisken som var villig til å betale assurance for skipet. Når skipet hadde losset sin last, var det interesse fra et norsk firma om å få fraktet smikull, cinders og koks tilbake til Norge. Kilden sier dessverre ikke noe om d/s Sado ankom England eller om skipet returnerte til Norge. Dette er et eksempel på hvordan handelen fungerte mellom Norge og England.¹⁶¹

Etter at regjeringen ankom Troms, ble disponeringen av skipene overført til andre hender. Ved

¹⁵⁸ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, 3246, mappe 35 – Liste over skip eid av nordnorske rederier.

¹⁵⁹ Statsarkivet i Tromsø- Fylkesmannen i Troms, boks 3249, papirer som ligger løst foran mappene – Retningslinjer for skip som var avskåret fra sine rederier av den 23. april 1940.

¹⁶⁰ Statsarkivet i Tromsø- Fylkesmannen i Troms, boks 3249, papirer som ligger løst foran mappene – Retningslinjer for skip som var avskåret fra sine rederier av den 23. april 190.

¹⁶¹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2090, mappe 605 – Telegrammer om d/s Sados reise til England av den 24. april til den 1. mai 1940.

provisoriske anordninger av 20. april og 18. mai ble det truffet bestemmelser om rekvisisjonering av skip som tilhører eiere utenfor Nord-Norge. Regjeringen utredet forslag til hvordan skipene kunne anvendes. Det var hovedsakelig fem forskjellige bruksområder: Nr. 1 kystfart i Nord-Norge, nr. 2 kullfart mellom Svalbard og Norge, nr. 3 kullfart mellom utlandet og Norge, nr. 4 passasjer og lastetraffikk mellom Norge og utlandet og nr. 5 fart mellom utenlandske havner.¹⁶²

Flesteparten av skipene under Vesterålens Dampskibsselskab drev allerede med disse oppgavene, så omstillingen var ikke vanskelig å gjennomføre. Ifølge de provisoriske anordningene av 20. april og 18. mai var det imidlertid skipsfartkontoret i London som disponerte skipene. Før dette overlot 6. distriktskommando disponeringen av skipene til Vesterålens Dampskibsselskab i samråd med Finans- og næringsrådet. At denne myndigheten ble overført til England ble ansett som en uheldig utvikling. På grunn av den dårlige post- og telegrafforbindelsen mellom Nord-Norge og England. Dermed var det vanskeligere å koordinere virksomheten til skipsfarten det regjeringen ønsket.¹⁶³ For kysttrafikken tenkte man på skøyter, samt mindre laste- og passasjerbåter, helst skip under 500 tonn. Man mente at båter som tilhørte eiere i de frie områder og som egnet seg til denne farten burde prioriteres. Hvis ikke var mulig å skaffe tilstrekkelig tonnasje, skulle kontoret i London avgi et tilstrekkelig antall skip som passet til denne rollen. Det ble bestemt at disponeringen av disse skipene enten skulle ligge hos Forsyningsdepartementet eller ett av dampskipsselskapene.¹⁶⁴

Det var meningen at fire skip på til sammen 13 000 tonn skulle frakte kull fra Svalbard til Norge. Tanken var at Store Norske Spitsbergen kunne disponere skipene for sesongen. Derfor måtte det inngås en avtale mellom Store Norske Spitsbergen og kontoret i London som mottok innbetalingen, dekket utgiftene og førte regnskapet. De ble enige om at kontoret i London måtte stille de nødvendige midlene til disposisjon for å dekke utgiftene. Det samme gjaldt kullfarten mellom Svalbard og utlandet.¹⁶⁵

Ved passasjer- og lastetraffikk mellom Norge og utlandet skulle kontoret i London disponere skipene. Inn- og utklarering av skip i Norge ble overlatt til Vesterålen Dampskibsselskab mot en passende godtgjørelse. Forsyningsdepartementet skulle bestemme losse- (og eventuelt laste-) havn. Vesterålens Dampskibsselskab skulle konsulteres angående returlast for skipene i utlandet. For å bedre kunne drive denne skipsfarten opprettet kontoret i London et underkontor i New York. Vesterålens Dampskibsselskabs kontor kunne betraktes som underkontoret i Norge, som fikk

¹⁶² Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3246, mappe 71 – Skipsfarten i Nord-Norge.

¹⁶³ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3246, mappe 71 – Skipsfarten i Nord-Norge.

¹⁶⁴ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3246, mappe 71 – Skipsfarten i Nord-Norge.

¹⁶⁵ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3246, mappe 71 – Skipsfarten i Nord-Norge.

myndigheten bestemt av Londonkontoret.¹⁶⁶

Det viste seg at det ikke var like lett å sette dette ut i praksis. Ikke alt hva regjeringen hadde vedtatt var like hensiktsmessig å implementere. Den 6. juni skrev direktøren i Vesterålens Dampskibsselskab til Forsyningsdepartementet, hvor han sa seg enig i kategoriene 1, 2 og 4. Når det gjaldt kysttrafikken meddelte Vesterålens Dampskibsselskab at frem til da hadde ikke denne typen skipsfart vart særlig lenge for større skip. Utover mai hadde trusselen fra tyske bombefly blitt større og større. Alle kystskip ble derfor fjernet fra kysttrafikk. For at disse skipene skulle kunne drive kysttrafikk måtte spørsmålet om hyre for skipenes besetning løses og utredes.¹⁶⁷

Vesterålens Dampskibsselskab kunne informere om at kullfarten mellom Norge og Svalbard allerede var i gang med 8 skip. Tre av disse skipene tilhørte Kjødes skipsrederi og seilte på kontrakter som ble opprettet mellom rederiet og Store Norske Spitsbergen Kullkompani allerede før krigsutbruddet. Resten seilte under kontrakter som var sluttet mellom Vesterålens Dampskibsselskab og Store Norske Spitsbergen Kullkompani.¹⁶⁸

Passasjer- og lastetrafikken mellom Norge og utlandet foregikk på skip som seilte under Vesterålens Dampskibsselskab Dampskibsselskabs direksjon. Vesterålens Dampskibsselskab hadde ingenting imot at Londonkontoret disponerte disse skipene da den nye ordningen ble kjent. Inn- og utklarering mv. i Norge hadde Vesterålens Dampskibsselskab heller ingenting imot å ta på seg oppgaven med å finne passende last til disse skipene, samt bistå Forsyningsdepartementet med hensyn til laste- og losseplasser.¹⁶⁹

Det var ikke mange av disse ordningene som ble satt ut i praksis. Det var nemlig på denne tiden at de allierte trakk seg ut av Nord-Norge, og regjeringen bestemte seg for å evakuere til England. Dermed ble alt resterende arbeid med denne saken lagt på hyllen. Skipene disponert av Vesterålens Dampskibsselskab, som valgte å bli i Norge ble overlatt til den gjenopprettede Nord-Norgesadministrasjonen frem til den tyske okkupasjonsmakten tok kontroll.

En annen type farkost som kom til å spille en viktig rolle for Nord-Norges transportbehov, var de mange ulike skøytene. Disse små båtene ble leid av de allierte så vel som det norske militæret og sivile til å frakte menn og materiell. Nord-Norge hadde på denne tiden svært få veier og man var

¹⁶⁶ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3246, mappe 71 – Skipsfarten i Nord-Norge.

¹⁶⁷ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3246, mappe 71 – Skipsfarten i Nord-Norge.

¹⁶⁸ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3246, mappe 71 – Skipsfarten i Nord-Norge.

¹⁶⁹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3246, mappe 71 – Skipsfarten i Nord-Norge.

avhengig av ferger og kysttrafikk for å komme seg noen vei, dette gjaldt også frakt av varer til og fra distriktene. Dermed ble skøytene i landsdelen uunnværlig for denne oppgaven. En av årsakene til at disse skøytene tok risikoen med denne tjenesten var dårlig økonomi. Siden mange fiskere ikke hadde fått betaling for lofotfiske tenkte de at de kunne tjene ekstra penger ved å yte tjenester til de allierte. Mange følte også at de bidro til krigsinnsatsen ved å stille opp.¹⁷⁰ Enkelte kom også til å tilby samme tjeneste til tyskerne etter kapitulasjonen.¹⁷¹

For å holde oversikt og kontrollere denne virksomheten ble det opprettet et eget skøytekontor i Harstad av ingeniør Kvernheim. Dette kontoret fungerte som rederi for fartøyene som var bortleid til de utenlandske marinene og til 6. distriktskommando. Hvert fartøy som hadde vært, eller var i tjeneste var registrert, og det måtte fastsettes dagpris for leie av båtene. Nye fartøyer som ble tatt i tjeneste måtte også registreres på samme vis og gitt kontrakt. Det var også en del større skip fra andre selskaper som var i tjeneste hos engelskmennene. Disse skulle egentlig være under Vesterålens Dampskibsselskabs rederi, men fikk betaling fra Skøytekontoret istedenfor.¹⁷²

Det var tenkt at Skøytekontorets inntekter skulle komme fra distriktskommandoen og fra de utenlandske marineavdelingene. Derfor var det viktig for dem å få opprettet en kontrakt med engelskmennene om leien av skipene etter fastsatte retningslinjer. Skipper og mannskap fikk betalt etter hvor stor skøyten var og hvor mange menn som var ansatt. Brenselolje og smøreolje var gratis og ble skaffet av rekvirenten. Alt annet forbruk som kull, rekvisita og proviant skulle eieren av båten ta seg av. Eventuelle krigsskader på fartøyet ble takstet av en oppsatt takstnemnd. Nemnden hadde ansvaret med å sørge for at det ble innlevert journalutdrag som omfattet skaden. Med tilstrekkelig attestasjon og anvisning betalte Skøytekontoret alle regninger på olje, kull og rekvisita som fartøyene fikk, og som fartøyene i henhold til kontrakten skulle ha fritt.¹⁷³

Å organisere skipsfart mellom Norge og utlandet samt innlandstrafikk var en viktig oppgave for å skaffe Nord-Norge nye forsyninger, samt fordele disse i landsdelen. Nord-Norgesadministrasjonen kunne lene seg på norske skip til denne oppgaven. Dermed kunne myndighetene opprettholde hurtigrutetrafikken i Nord-Norge og reetablere handelen med utlandet. Som vi har sett, kom lokale skøyteeiere også til å spille en viktig rolle under felttoget. Siden infrastrukturen i Nord-Norge var dårlig på denne tiden hadde det vært vanskelig for militæret og det sivile å transportere menn og materiell uten dem. Myndighetene og 6. distriktskommando kom til å samarbeidet med å få etablert

¹⁷⁰ Eng 2006:7

¹⁷¹ Grytås, G. Motmakt og samfunnsbygger: med torsken og Norges råfisklag gjennom 75 år 2013:58 – 59

¹⁷² Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3245, mappe 82 – Skøytekontorets papirer.

¹⁷³ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3245, mappe 82 – Skøytekontorets papirer.

kyst- og handelstrafikk slik at nye varer ble fraktet dit de trengtes.

5.4 Fisket:

Etter krigsutbruddet var det viktig å få orden på matforsyningen i Nord-Norge. Det som allerede var lagret av matforråd i landsdelen var tilstrekkelig til å dekke befolkningens umiddelbare behov, så det var ingen umiddelbar fare for sult.¹⁷⁴ Med rasjonering kunne også denne forsyningen vare en stund, men det var viktig at jordbruket og fiskenæringen ble holdt i gang til dette tok slutt. Av den grunn var det viktig at jordbruket og fiskenæringen ble holdt i gang i den utstrekning det var mulig.

Som jeg har nevnt tidligere, var fiske i Nord-Norge hardt rammet av krigen. Derfor ble det gjort en rekke tiltak for å få i stand fisket, samt sikre at fiskerne fikk betalt for den fangsten de leverte. Problemet med fisket vekket myndighetenes oppmerksomhet etter at flere innenfor fiskenæringen sendte inn klager til fylkesmennene i Nordland, Troms og Finnmark. For eksempel klaget formannskapet i Kåfjord kommune på at fiskerne der var «*skinblakke*» fordi de ikke hadde fått oppgjør for fisken de hadde levert.¹⁷⁵ Stortingsmann Jens Steffensens brev til fylkesmannen i Nordland den 22. april beskriver kanskje best hvordan situasjonen for fiskenæringen var.

I vor landsdel er det jo nesten like viktig å holle denne næring oppe som jordbruket. For å oppnå dette, er der, etter det jeg har erfart, intet gjort. Fiskeriene er brutt sammen. Fiskertilvirkerne har, etter de oppgaver som etter hvert innløper, ikke utbetalt fiskerne sine tilgodehavender og dermed er disse ute av stand til å greie sine daglige utgifter. De beløp som Råfisklaget skal betale i trygd, kan ikke utbetales i øyeblikket da Råfisklaget ikke kan få bevilgede beløp til dette formål.¹⁷⁶

Steffensen var blant de som gjorde myndighetene oppmerksom på hvordan situasjon var og hvor dårlig fiskerne hadde blitt behandlet. Han påpekte videre at selv leveranser til omsetning i innlandet hadde brutt sammen som følge av krigen. Siden fiskerne ikke hadde fått betalt, kunne de ikke betale for seg. Dermed kunne de ikke forsørge sine familier eller betale offentlige utgifter, så dette var et alvorlig problem som myndighetene måtte finne en løsning på.¹⁷⁷

Også fylkesmann Gabrielsen fikk et telegram den 23. april fra konsulent Kristian Berg som skrev at han hadde fått ca. 400 oppgaver på ca. 700.000,- kroner tilsammen fra fiskere som ikke hadde fått oppgjør hos kjøperne. Det var opplyst at fiskerne hadde uoppgjorte tilgodehavende for totalt ca. 10 millioner kroner. Det meste av dette skyldtes at firmaer i de besatte områdene ikke kunne betale for

¹⁷⁴ Pedersen 1995:408

¹⁷⁵ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3248, mappe 24 – Telegrammer mellom Troms fylke og Kåfjord formannskap av den 12. april, 23. april og 2. mai 1940.

¹⁷⁶ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2090, mappe 606 – Fiske i Nord-Norge.

¹⁷⁷ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2090, mappe 606 – Fiske i Nord-Norge.

seg. Dette problemet var så stort at det umulig kunne løses over natten. Nord-Norgesadministrasjonen hadde rett og slett ikke nok betalingsmidler til å gjøre dette på raskt nok. Det finnes flere brev, adressert til fylkesmennene, hvor det ble klaget på manglende oppgjør til fiskerne. Mange av dem er datert fra mai 1940. Noen måtte vente helt til høsten før de fikk oppgjør.¹⁷⁸ For å få avviklet dette ble det ansett som nødvendig for staten å få støtte fra bankene og ta over de store varepartier som lå på lager. Konsulent Berg ba da Gabrielsen om myndighet til å innkalle til konferanse medlemmer fra Råfiskelaget, kjøperne og fiskerierorganisasjonen for å prøve å løse dette. Noe som han også fikk bemyndigelse til å gjøre.¹⁷⁹

Råfiskelagets kom til å spille en viktig rolle for fisket i Nord-Norge gjennom sin formann, Johannes Overå og hans ekspertise innenfor fiskenæringen. Norges Råfisklag var en felles salgsorganisasjon for fiskerne, som ble opprettet i 1939 for å motvirke nedgangstider i norsk fiske. Lagets oppgave var å fastsette minsteprisen på råfisk og kontrollere omsetningen av fisken. Kontoret til Norges Råfisklag lå i Tromsø og hadde ca. 150 ansatte, i tillegg disponerte det tillitsmenn i nærmere 80 fiskevær og hadde underkontorer i Vardø, Honningsvåg, Svolvær og Rørvik.¹⁸⁰ Nord-Norgesadministrasjonen kom til å utnytte kunnskapen og ressursene som Norges Råfisklag disponerte for å få fiskenæringen tilbake på bena. Siden alt fiskesalg skulle bli gjort av handelsdelegasjonen i London, hvor pengene gikk inn på en felles konto som også skulle brukes til å dekke norske varekjøp i England. Etterhvert som pengene kom inn i Norge igjen ville myndighetene være i stand til å forsikre at fisketilvirkerne ikke fikk oppgjør uten at det samtidig ble foretatt utbetalinger til særtilvirkerne. All utbetaling skulle gå gjennom Råfisklaget som hadde de nødvendige organer til å foreta dette. Direktør Overå, sammen med fiskerikonsulent Kristian Berg, fikk oppdraget med å utvikle en plan for dette.¹⁸¹

Regjeringen fikk beskjed om denne virksomheten da fylkesmann Gabrielsen den 30. april sendte et telegram til statsråd Frihagen i Handelsdepartementet. Gabrielsen forklarte situasjonen og gjorde statsråden oppmerksom på avgjørelser som var blitt gjort angående fiske, samt andre spørsmål. Han hadde besluttet at stortingsmennene Steffensen, Berg og direktør Overå burde holde en konferanse hvor reorganiseringen av fiske skulle drøftes i Bodø.¹⁸²

¹⁷⁸ Grytås 2013:13

¹⁷⁹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2090, mappe 606 – Fiske i Nord-Norge; Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse til Oscar Torp om situasjonen i Nord-Norge av den 2. mai 1940.

¹⁸⁰ Grytås 2013:34

¹⁸¹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse til Oscar Torp om situasjonen i Nord-Norge av den 2. mai 1940.

¹⁸² Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2090, mappe 606 – Fiske i Nord-Norge.

En viktig sak som oppstod, var å få fart på Finnmarksfisket, noe som ble prioritert høyt siden fisket praktisk talt stagnerte etter krigsutbruddet. Etter en orientering fra bankenes representanter om Norges Banks evne til å finansiere fiske, ble det holdt et møte den 27. april. Under møtet ble direktør i Råfisklaget, sorenskriver Aas, kjøpmann Wilsgaard og fylkesmann Gabrielsen enige om tiltak for å sette i gang Finnmarksfisket. Ordningen som skulle få i stand fiske, hadde som oppgave å sørge for at fiskerne fikk betalt for å dra ut på fiske. I tillegg til de priser som Råfisklaget hadde fastlagt for fisk til hending og salting på 9 og 7 øre, ble det på statskassens vegne stillet en trygd på 1 og 3 øre slik at fiskerne fikk utbetalt en råfiskpris på 10 øre uansett hva fisken gikk til. Men det ble antatt at med et begrenset antall fiskere og senheten i sesongen ville Finnmarkspartiet vanskelig komme opp i mer enn ca. 20 millioner kilo, og statens ansvar for trygden ville maksimum komme opp i ca. Kr. 250 000,-.¹⁸³

Gabrielsen begrunner de hele når han skrev:

Når jeg fant å burde ta ansvaret for en slik ordning, var det foruten den overordentlig store betydning det har at fiskerne derved kan skaffe seg direkte inntekter – og som antagelig minst vil oppveie den støtte disse folk antagelig ellers måtte ha av forsorgsvesenet og som staten antagelig i siste instans måtte være forberedt på å utrede – den store interesse det har for vår landsdel å kunne skaffe seg det verdifulle byttemiddel som våre fiskeprodukter må antas å ville være under den innskrenkning i de andre lands fiskerier som krigen har medført.¹⁸⁴

Den 22. april utredet Troms fylkesforsyningsnemnd beholdningen av fisk i Nord-Norge og hvordan den kunne brukes. Det var anslått at fra 10. april var det fanget fisk til en verdi på ca. 25 millioner kroner i Nord-Norge, samt fiskemel og sildolje for en verdi på ca. 5 millioner kroner. Med dette håpet man å finansiere importen av livsnødvendige varer som landsdelen ikke kunne produsere selv. Derfor var det også viktig at Finnmarksfisket ble satt i gang.

Etter at regjeringen ankom Nord-Norge etablerte den et felles fiskeristyre for landsdelen i begynnelsen av mai, som ble kalt «Fiskerirådet for Nord-Norge». Rådet var ledet av stortingsmann Steffensen, kjøpmann Wilsgård og direktør Overå. Det hadde sitt kontor i Tromsø og var ment som en midlertidig statsinstitusjon som var underlagt Handelsdepartementet. Stortingsmann Steffensen hadde bedt Gabrielsen om å danne en liknende fellesadministrasjon for fiske i Nord-Norge allerede i april, men dette forslaget ble avvist av fylkesmann Gabrielsen fordi han mente at det ikke hastet å

¹⁸³ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse om situasjonen i Nord-Norge til Oscar Torp av den 2. mai 1940.

¹⁸⁴ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse om situasjonen i Nord-Norge til Oscar Torp av den 2. mai 1940.

få i stand en slik ordning.¹⁸⁵ Dette rådet var opprettet av regjeringen og hadde ingenting med Nord-Norgesadministrasjonen å gjøre. Rådets oppgaver innebar alt som gikk under fiske, fangst og virksomheter som hørte til under disse. Her ble det bestemt at alle fiskere og eksportører, måtte levere sine beholdninger til landsdelens to salgs- og fordelingsorganisasjoner: Lofottilvirkernes salgslag i Kabelvåg og Finnmarks Fiskeprodusenters Felleslag i Hammerfest. Disse organisasjonene skulle ta seg av fordelingen ved eventuelle salg av den fisken som ble sendt til England. Alle saker fra Fiskeridirektøren og Kontor for Torskefiskeriene skulle også behandles av dette rådet. Alle saker som tidligere hadde vært behandlet av Handelsdepartementets fiskeriavdeling, var overført til dette rådet. Samtlige funksjonærer i Nord-Norge som var underlagt overnevnte organer skulle sorteres direkte under rådet, og måtte stå til rådets disposisjon.¹⁸⁶

Det var slik fiskenæringen i Nord-Norge kom til å bli administrert frem til den tyske okkupasjonen av landsdelen. Av de vanskelighetene som oppstod på grunn av krigen var de fleste av de største problemene løst, og offentlige myndigheter hadde sørget for at fiskerne kom til å få sin betaling for Lofotfiske, selv om det tok en stund. Det offentlige hadde også garantert at Finnmarkfisket kunne settes i gang slik at landsdelen kunne opprettholde tilgangen til sin viktigste eksportvare. Til slutt ble den nordnorske fiskenæringen underlagt et eget felleusråd og på denne måten hadde de offentlige myndighetene kontroll over eksporten av fisk og andre fiskeprodukter. Den nordnorske fiskenæringen var på vei tilbake etter omveltningene som krigen førte med seg.

5.5 Landbruk:

Jordbruket i Nord-Norge ved krigsutbruddet var ikke i stand til å brødfø hele landsdelens befolkning på egen hånd. Størsteparten av jordbruksarealet på denne tiden var eng, og gikk til høydyrking. For å kunne dyrke nok mat var bøndene nødt til å utvide åkerarealet slik at en større del gikk til dyrking av matplanter. Dette var blant årsakene til at rasjonering av matvarene i Nord-Norge ble så viktig å få i stand så fort som mulig.¹⁸⁷ Rundt 20. mai mottok fylkesmennene i Nord-Norge et telegram fra Landbruksdepartementet som hadde bestemt at:

«Det henstilles til alle jordbrukere å sørge best mulig for at vårarbeidet blir utført slik at det kan bli så stor avling som mulig serlig av korn og poteter [sic] Landbruksselskapene gis myndighet til å lede og organisere de nødvendige tiltak sammen med jordstyrene arbeidskraft må sikres om nødvendig ved rekvirering i samarbeide med fylkesmannen og de norske militære myndighetene. Forhandlere av kraftfor og kunstgjødsel må stille sine lagre til disposisjon for ovennevnte myndigheter i den

¹⁸⁵ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse om situasjonen i Nord-Norge til Oscar Torp av den 2. mai 1940.

¹⁸⁶ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 606 – Fiske i Nord-Norge.

¹⁸⁷ Fjærvoll, K. Jordbruket i Nord-Noreg under krigen 1940-1945, 1975:1 – 2

utstrekning det trengs for å dekke det nødvendige behov. Statens kornforretning skal skaffe det nødvendige såkorn der det trengs.»¹⁸⁸

Hvert fylke hadde et landbrukselskap som hadde i oppgave å veilede i jord-, hage-, og husdyrbruk, samt fremme jordbruket generelt.¹⁸⁹ Hver kommune hadde sine egne jordstyrer som hadde oppsyn med på jordbruket i sine kommuner. Disse nemdene som arbeidet også med fylkenes forsyningsnemnder. Dette var retningslinjene som myndighetene måtte følge angående jordbruket. Denne bestemmelsen kom ikke til å få så stor betydning for Nord-Norgesadministrasjonens arbeidsmengde siden administrasjonen ble lagt ned noen dager etter.

Det første som myndighetene gjorde etter krigsutbruddet var å innføre rasjonering på de mest nødvendige varene som mat, brensel osv. I en kunngjøring fra den 11. april sa fylkesmannen i Finnmark bl.a. at på grunn av krigen: «(...) vil der av meg bli utferdiget bestemmelser som jeg anser som nødvendige for at befolkningens viktigste livsbehov såvidt mulig kan bli tilfredsstillet.» Fylkesmannen i Troms sendte samme dag ut en liknende kunngjøring om rasjonering i Troms.¹⁹⁰ Den 13. april ble kom rasjoneringsforskrifter om matvarer i avisene. I følge forskriftene var det ikke lov til å selge mer enn 1500 gram poteter pr. person pr. uke. Alle andre matvarer måtte kun selges til dekning av de mest nødvendige behov, og kun til faste kunder. All form for hamstring var forbudt.¹⁹¹ Rasjoneringen kom etterhvert til å gjelde flere varer som sukker, kaffe, fett, grynvarer osv. Den 22. april ble det nedsatt rasjonering av smør og margarin til 250 gram pr. person pr. uke.¹⁹² Troms hadde lagret nok korn før krigen til ca. 6. måneders forbruk. For å forhindre at det ble ujevn fordeling av beholdningen, ble et fastsatt et kvantum for hvert enkelt herred og by. Mel til kjøpmenn og bakere måtte bestilles gjennom Statens mellager i Tromsø eller Harstad.¹⁹³ Da fylkesmann Gabrielsen skrev sin redegjørelse den 2. mai var Nord-Norge i den situasjonen at de hadde også lagret mel for ca. seks måneders forbruk med rimelig rasjonering. Nord-Norge, spesielt Finnmark, skulle visst nok ha gode beholdninger med sukker.¹⁹⁴

Av de tre nordligste fylkene ligger Nordland fylke mest gunstig til for jordbruk og Finnmark minst gunstig. Troms fylke ligger et sted i midten. Derfor er det kanskje ingen overraskelse at Finnmark

¹⁸⁸ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 627 – Telegram fra Landbruksdepartementet av den 20. mai 1940, skrevet den 15. april 1940 av Hans Ystgård.

¹⁸⁹ Fjærvoll 1975:1 – 2

¹⁹⁰ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3243, mappe 113 – Liste over fylkesmennenes kunngjøringer fra 9. april – 11. juni 1940.

¹⁹¹ Finmarken 13. april 1940.

¹⁹² Bladet Tromsø 23. april 1940.

¹⁹³ Bladet Tromsø 13. april 1940.

¹⁹⁴ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse til Oscar Torp om situasjonen i Nord-Norge av den 2. mai 1940.

ikke produserte noen nevneverdige mengder med korn, i motsetning til Nordland som sto for den største andelen av korndyrkingen i Nord-Norge. Igjen lå Troms et stedt i midten.¹⁹⁵

Det som alle fylkene dyrket i store mengder var potet. Alle som hadde muligheten for å dyrke potet i landsdelen gjorde det, og de som ikke eide jorden selv fikk leie jordstykker for dette formålet.¹⁹⁶ Derfor var man også interessert i å skaffe så mange settepoteter som mulig. Bladet Tromsø skrev den 9. mai om «Groing av settepoteter». Artikkelen beskrev i stor detalj hvordan man burde gro poteter slik at avlingen ble så stor som mulig. Å skaffe nok settepoteter viste seg å være lettere sagt enn gjort. Det var nemlig en mangel på settepoteter og det var stor konkurranse mellom kommunene om å skaffe store nok potetpartier. I Finnmark trengte man på det meste 90 tonn pr. måned og 60 tonn på det minste etter rasjoneringsreglene.¹⁹⁷

Løsning på potetmangelen i Troms og Finnmark var å importere settepoteter fra Finland og muligens Russland. Kontoret til fylkesmannen i Finnmark fikk i slutten av april en mulighet til å skaffe et potetparti fra Murmansk hvis det kunne hentes med norske båter. Dette ble sendt videre til Tromsø landbruksselskap for vurdering. Selv om landbruksselskapet mente at det var risikabelt å importere fra Russland, anbefalte Troms landbruksselskap at man burde prøve å få i stand en slik import. Gjennom legasjonen i Helsingfors håpet man å skaffe Troms og Finnmark ca. 300 tonn med settepoteter. Fra 16. mai var det mulig å få sendt over 60 tonn spisepoteter i uken over en periode på 5 uker. Det var lite hensiktsmessig å importere settepoteter etter den 20. mai. Et av problemene med denne løsningen var at veiforbindelsene var så dårlige at varen ikke kunne komme tidsnok frem til planting. Derfor måtte de å få i stand en løsning så fort som mulig.¹⁹⁸

Den 30. april sendte Gabrielsen et telegram til legasjonen i Stockholm for å be om hjelp til å dekke behovet for poteter og høy til Finnmark fylke, og ca. få sendt 1000 tonn med mais til Nordland fylke. Han ba også om forsyninger av diverse grønnsaker som gulrøtter, kålrabi og liknende til alle tre fylker,¹⁹⁹ noe som de senere fikk, men de måtte ta kontakt med legasjonen i Helsingfors for å skaffe tilstrekkelig mengder med såfrø.²⁰⁰ Så langt hadde det de klart å få tak i mye av de trengte gjennom Finland og Sverige.

¹⁹⁵ Fjærvoll 1975:99

¹⁹⁶ Fjærvoll 1975:99

¹⁹⁷ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2090, mappe 630 – Settepoteter til Troms og Finnmark.

¹⁹⁸ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2090, mappe 630 – Settepoteter til Troms og Finnmark.

¹⁹⁹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2090, mappe 630 – Settepoteter til Troms og Finnmark.

²⁰⁰ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3248, mappe 713 – Telegram korrespondanse mellom fylkesmann Gabrielsen og legasjonen i Helsingfors av den 16. og 17. mai 1940.

Etter den 20. mai falt spørsmålet om settepoteter bort og man ønsket da å få importert så mye matpoteter man kunne istedenfor. Dermed ønsket man at mengden matpoteter skulle økes til 100 tonn i uken, og om man kunne skaffe 200 tonn ville det ha vært utmerket. 200 tonn poteter var nok en smule optimistisk, men legasjonen i Helsingfors klarte å få i stand en levering på 100 tonn poteter i uken til Troms og Finnmark. Dermed var det ikke lengre hensiktsmessig å importere settepoteter siden alt av poteter som ble sendt deretter, ikke ville ankomme tidsnok til å bli plantet. Derfor gikk bestillingene over til kun spisepoteter. Etter den 22. mai var Nord-Norgesadministrasjonen lagt ned og Forsyningsdepartementet hadde overtatt ansvaret for saken.²⁰¹ Vanskeligheten med å skaffe settepoteter gjorde økningen av jordbruksarealet ubetydelig. Men tiltakene som var blitt gjort hadde trolig avverget et sterkt tilbakeslag i jorddyrkinga, som man ellers ville fått. Utskriving av hester til militæret hindret også våronna enkelte steder.²⁰²

Hestenes militære rolle må ikke undervurderes, på grunn av det ulendte og snødekte terrenget var hestene den eneste transportmuligheten i tillegg til soldatene selv. Den militære utskrivningen av hester påvirket jordbruket. På gårdene var det fortsatt hestene som gjorde det tyngste arbeidet med pløying, innhøsting og all slags transport. Det å sende hestene til krig gjorde det ekstra vanskelig for bøndene når våronna kom i mai. Noen måtte lære opp kyrene til å dra lass.²⁰³ Andre stilte sine hester til disposisjon for sine naboer. I Nordlys den 29. april stod det: «Hillesøy jordstyre henstiller til alle jordbrukere i Hillesøy som har sine hester i behold, når vårarbeidet tar til frivillig å hjelpe sine naboer med trekk kraft mot vanlig betaling, så alle kan få vårarbeidet utført i rett ti[sic].»

Husdyrholdet i Nord-Norge bidro til matproduksjonen med meieriprodukter og kjøtt. Husdyrbestanden i landsdelen var ganske stor i forhold til hvor mye av jordbruket som ble brukt til matplanter. På grunn av krigen oppstod det mangel på kraftfôr, dermed var melkeproduksjonen i en dårligere stilling en vanlig. Derfor kunne man ikke opprettholde produksjonen på et normalt nivå. Ved krigsutbruddet var alle meieriene i landsdelen satt ut av drift for en stund. Mangelen på kunstgjødsel hadde fått utslag på høyavlingen, og mangelen på kraftfôr fikk konsekvenser for meieriproduksjonen.²⁰⁴

Den 1. mai bestemte den konstituerte fylkesmannen i Nordland, Roll Matthiesen, en ordning for meieri- og smøromsetning i Nord-Norge. På grunnlag av kongelig resolusjon av den 19. april 1940 bestemte Mathisen at Nord-Norges «Meiericentral og meierikonsulent» Rusten skulle overta

²⁰¹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2090, mappe 630 – Settepoteter til Troms og Finnmark.

²⁰² Bottolfsen 1990:299

²⁰³ Eng 2006:67

²⁰⁴ Fjærvoll 1975:30

administrasjonen av smørordningen og fordeling av tilskuddet som gikk til produksjon av melk. Denne bestemmelsen skulle også implementeres i Troms og Finnmark. I løpet av mai utarbeidet fylkesmennene og Landbruksdepartementet flere ordninger som skulle få meieri- og smøromsetningene til å fungere på en tilfredsstillende måte. Dette var ikke enkelt siden det var oppstod mangler på råstoffer til å lage margarin.²⁰⁵ Det viste seg at margarin skulle bli den forbruksvaren som det vanskeligst å skaffe ny tilgang til, ettersom det var vanskelig å skaffe tilstrekkelig med råstoffer til margarinfabrikkene. Derfor ble det utsendt kunngjøringer om margarinrasjonering, og som gjentatte ganger appellerte til befolkningen om å spare. I følge fylkesmann Gabrielsen så var det tilstrekkelig med fabrikker i Nord-Norge til å forsyne landsdelen med smør.²⁰⁶

Det må også bli sagt at det var en forskjell mellom folk som bodde i byer og folk som bodde i distriktet. De som bodde i distriktet var på denne tiden fremdeles i stor grad selvforsynt når det gjaldt mat. Det samme kan ikke bli sagt om de som bodde i byene. For å motvirke trange tider i Tromsø ble det plantet poteter hvor dyrkbar jord var tilgjengelig. For å gi et eksempel på størrelsen til denne virksomheten ble det i 1942 dyrket ca. 49 000 mål i Tromsø, både på privat og offentlig eiendom. Dette var ment som et krisetiltak, men kom til å fortsette frem til 1947.²⁰⁷

Til tross for en del vanskeligheter med fiske og å skaffe nok frø til planting klarte Nord-Norgesadministrasjonen til en vis grad å reetablere fisket, og sørge for at jordbruket kunne komme i gang til våren selv om landsdelen var avskåret fra resten av landet. Det var aldri noe reell fare for sult i Nord-Norge under perioden delvis på grunn av regjeringens fremsynthet før krigen og at fisket bidro mye til landsdelens matforsyning. Myndighetene gjorde jobben sin når jordbruket måtte settes i gang, og i større omfang en tidligere.

5.6 Industri i Nord-Norge:

Det som fantes av industri i Nord-Norge i 1940 måtte også mobiliseres slik at landsdelen kunne dra best mulig nytte av den. Det var ett av punktene som ble tatt opp da fylkesmann Gabrielsen kom til Tromsø. Flere industrianlegg hadde sine hovedkontor i den besatte delen av Norge, og fordi tyskerne kontrollerte den delen av landet var de ikke i stand til å drive verkene lovlig. Disse hadde heller ikke nok penger til å betale lønningene til sine ansatte og andre driftsutgifter. Det var også enkelte skader i noen anlegg som måtte repareres før normal drift kunne gjenopptas. Dette var

²⁰⁵ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 682 – Skriv og kunngjøringer fra Landbruksdepartementet.

²⁰⁶ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse til Oscar Torp om situasjonen i Nord-Norge av den 2. mai 1940.

²⁰⁷ Fjærvoll 1975: 111 – 113

problemer fylkesmennene måtte løse for at industrien i Nord-Norge kunne fortsette sin drift.

Angående de industrielle bedrifter var det to store anlegg i Sør-Varanger og Sulitjelma som måtte ha umiddelbar bistand, for å kunne gjenoppta driften. Det gjaldt å få i stand en ordning som tillot disse å organisere seg på en lovlig måte, siden deres hovedkontor var i de besatte områdene. Hos A/S Syd-Varanger fikk visedirektør Torgersrud dannet et styre, og fikk siden myndighet av det tidligere styret til å gjøre hva han måtte for å holde produksjonen i gang. Direktøren ved Sulitjelma klarte også å få i stand en liknende løsning. Disse var heller ikke de eneste industriverkene med dette problemet, men de aller fleste klarte å finne en liknende løsning på problemet som A/S Syd-Varanger.²⁰⁸

A/S Syd-Varanger lå ved krigens utbrudd med fulle lagre og med en minimal kullbeholdning. De klarte å holde driften gående frem til den 30. april, men fra den 1. mai og frem til 14. mai inntrådte en stans i produksjonen. For å hjelpe de vanskeligst stilte beholdt verket ca. 100 personer som vaktpersonell. Disse ble betalt 10 kr per dag, men ble da trukket for den vanlige trygdekassen. Dermed trengte verket et lån på kr. 10 000,- og 20 000,- til lønninger den 1. og 5. mai. Ved hjelp av oppspart vannkraft etter snøsmeltingen og to diesellaggregater kunne verket starte opp på nytt igjen den 15. mai. Verket var i stand til å frakte en last med malm til England hvor det var stor interesse for kirkenessmalmen. De regnet med å få i gang virksomheten for fullt med en omsetning på ca. 2 000 000 kr, - per måned. Men A/S Syd-Varanger klarte ikke å holde denne driften på maksimalt nivå. I begynnelsen av mai ble verket bombet av tyskerne og produksjonskapasiteten ble satt ned med 1/3.²⁰⁹

A/S Sulitjelma var i en liknende situasjon som A/S Syd-Varanger og løste vanskelighetene på samme måte. A/S Sulitjelma Gruber hadde en årsproduksjon på ca. 4800 tonn med bessmerkobber og 72 000 tonn med svovelkis. Myndighetene sendte A/S Sulitjelma et telegram som ba dem om å oppgi til dem deres eventuelt pressende behov for driftsmidler, samt utarbeide en liste over forbruksmaterialer som måtte komme fra England. Myndighetene ønsket også instruksjoner om hvem de mente hadde bruk for verkets produkter i utlandet slik at de kunne bli solgt der.²¹⁰

Grafitverket i Skaland på Senja ble nødt til å stanse produksjonen siden kraftverket ble ødelagt som

²⁰⁸ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse til Oscar Torp om situasjonen i Nord-Norge av den 2. mai 1940.

²⁰⁹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 2090, mappe 607 – Telegram til Nord-Norgesadministrasjonen fra A/S Syd-Varanger av den 10. mai 1940.

²¹⁰ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 3247, mappe S 403 – Telegram til A/S Sulitjelma fra Nord-Norgesadministrasjonen av den 27. april 1940.

følge av et snøras. Det ble gjort tiltak for å få produksjonen i gang igjen ved å gi verket et lån fra Norges Bank, avdeling Tromsø og hente kompetanse fra andre kraftverk. Dermed kunne verket fortsette med å hente ut grafitt, som var en viktig del av radiobatterier. Dette kom godt med ettersom det meste av 6. divisjons radioutstyr falt i tyske hendet etter Elvegardsmoen falt til tyskerne. Etter at kraftverket ble reparert kunne verket holde en produksjon på ca. 200 tonn grafitiprodukt pr. måned.²¹¹

A/S Haugvik Smelteverk i Glomfjord var et viktig anlegg som produserte aluminium.²¹² Problemet var at anlegget var avskåret fra moderselskapet, som leverte råmateriale. Smelteverket hadde nok råmateriale til å holde produksjonen i gang frem til 22. mai, men ikke lengre. Derfor var det ønskelig å få en orientering fra moderselskapet om muligheten for videre drift. Verket kunne ha ferdig 1276 tonn med aluminium til eksport den 30. april.²¹³

I tillegg til disse var det også flere andre bergverksbedrifter med rike malmleier i Nord-Norge som ikke var tatt i bruk.²¹⁴ Her er bare nevnt noen få av de større industrianleggene i Nord-Norge. Det var også industrianlegg innenfor bl.a. fiskerinæringen og andre næringer som kunne bidra til å styrke Nord-Norges økonomi.

Det var ikke bare bergverk som myndighetene ønsket å holde i drift. Nord-Norgesadministrasjonen mente at det var «(...) av samfundsmessig stor betydning at Pasvik Timber Co. A/S får satt i gang virksomheten (...)».²¹⁵ Det var viktig å holde slike anlegg i drift fordi ettersom folk fikk beholde sitt arbeid og sin inntekt. Det skapte også eksportvarer for Nord-Norge, dermed fikk landsdelen betalingskraft. Pasvik Timber Co. A/S var en av de bedriftene som produserte eksportartikler som var ettertraktet i England. Bedriften var stengt på grunn av manglende driftsmidler. Derfor ble det besluttet å låne Pasvik Timber Co. A/S kr. 41 000,- slik at de kunne fortsette driften.²¹⁶

Tilførselen av kull og annet brensel var viktig for Nord-Norges virksomhet. Landsdelen ville fått store vansker hvis ikke fantes nok brensel. Dermed var det viktig at Store Norske Spitsbergen fortsatte med sin gruvevirksomhet. Et lån fra Norges Bank avdeling Tromsø på 45 000 kr, - ble

²¹¹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse til Oscar Torp om situasjonen i Nord-Norge av den 2. mai 1940.

²¹² Aluminium var viktig for produksjon av fly.

²¹³ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 675 – En redegjørelse av tilgjengelige berg- og industrianlegg i Nord-Norge.

²¹⁴ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 675 – En redegjørelse av tilgjengelige berg- og industrianlegg i Nord-Norge.

²¹⁵ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms 2090, mappe 601 – Pasvik Timber Co. A/S.

²¹⁶ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms 2090, mappe 601 – Pasvik Timber Co. A/S.

utbetalt for å dekke familietillegg, som vanligvis kom fra kontoret i Oslo. Siden dette ikke lengre var mulig måtte de skaffe pengene andre steder. Selskapet hadde kontrakt på å levere kull og kunne dermed betale ned sin gjeld på denne måten. På grunn av krigen måtte administrasjonen av selskapet overføres til Bodø. Som flere av virksomhetene i Nord-Norge som hadde sitt styre i de besatte områdene måtte improvisere et styre som midlertidig kunne holde driften i gang.²¹⁷

Alle industrianlegg i Nord-Norge måtte henvende seg til forsyningsnemndene om de trengte nye forsyninger av drivstoff, reservedeler osv., ettersom disse varene ikke kunne produseres i landsdelen og måtte bestilles fra utlandet. Heldigvis hadde de fleste av disse anleggene driftsmateriell for flere måneder fremover. Det materielle som var viktigst å få tak i så raskt som mulig, var nemlig kull og brensel.²¹⁸

Dette er bare noen eksempler på hva som fantes av industri i Nord-Norge. I tillegg til fiskerinæringen var det bergverkene og industrianleggene som sto for det meste av landsdelens eksportvarer. Bare malmen som lå lagret hos A/S Syd-Varanger og A/S Sulitjelma utgjorde en verdi på ca. 1.4 millioner kroner.²¹⁹ Dette tallet øker betydelig om man inkluderer omsetningene til resten av bergverkene i Nord-Norge. Med disse eksportvarene klarte Nord-Norgesadministrasjonen å reetablere eksporten med utlandet slik at landsdelen igjen fikk tilgang til viktige livsnødvendigheter. Derfor var det nødvendig at Nord-Norgesadministrasjonen fattet tiltak slik at de anleggene som var lammet på grunn av krigen slik at de igjen kunne fortsette sin virksomhet.

5.7 Oppsummering:

For at Nord-Norge skulle kunne stå på egne ben var det mange problemer og vanskeligheter som måtte løses. Jeg har sett på noen av de mer sentrale spørsmålene som måtte løses for at næringslivet i Nord-Norge ikke skulle stoppe opp. Økonomien måtte legges om slik at den kunne fungere uten støtte fra det øvrige land. Dermed måtte all økonomisk virksomhet i landsdelen virksomhet samles under en felles ledelse. Det var ganske store verdier som ble hentet ut av malmfeltene, skogene og havet i Nord-Norge. Disse råmaterialene bidro til at landsdelen kunne fungere uten støtte fra Sør-Norge. Det er interessant å se hvordan en hel landsdel klarte å legge om næringslivet slik at den var uavhengig fra resten av landet og hvor godt de faktisk klarte å gjøre det. I hvert fall på kort sikt.

²¹⁷ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 2089, mappe 656 – Gabrielsens redegjørelse til Oscar Torp om situasjonen i Nord-Norge av den 2. mai 1940.

²¹⁸ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 675 – En redegjørelse av tilgjengelige berg- og industrianlegg i Nord-Norge.

²¹⁹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 675 – En redegjørelse av tilgjengelige berg- og industrianlegg i Nord-Norge.

Kapittel 6: Tiltak angående helse, politiet og sikkerhet

Etter krigsutbruddet innså de lokale myndighetene at visse tiltak måtte utredes for å sikre landsdelen fra spionasje, luftangrep og andre trusler. Det ble hastet også få i stand tilstrekkelig med tilfluktsrom for sikre befolkningen mot tyske luftangrep, og det ble gjort vurderinger angående evakuering av sivile. Siden Tromsø også ble et viktig knutepunkt for Nord-Norgesadministrasjon var det også nødvendig å få opprettet en egen vaktstyrke i tilfelle tyskerne skulle prøve å innta byen. I dette kapitlet vil jeg se på hva Nord-Norgesadministrasjonen gjorde for angående politiet, sykehusene og andre tiltak for å verne befolkningen mot faren som krigen utgjorde.

6.1 Helsevesenet:

Etter det tyske bombeangrepet på Tromsø den 11. april, ble det satt i verk evakueringen av sykehusene, og gamlehjemmene ved Troms og Tromsø sykehus ble flyttet til internatet ved Lyngseidet, mens Tromsø Gamlehjem ble evakuert til Kjeienes. Ved St. Elizabet Hospital og Kysthospitalet ble pasienter som ikke hadde behov for behandling sendt hjem. Siden disse sykehusene lå utenfor tettbebyggelsen, anså man at de ikke var i noen umiddelbar fare.²²⁰ For å kunne ta imot sårede fra Narvik-fronten ble det satt også opp et midlertidig feltsykehus i Tromsø ved Kjølélageret under ledelse av dr. Nævestad.²²¹

Den 21. april ble det kunngjort provisoriske anordninger for leger, sykehus og helsepersonell. Paragraf 1.) Under disse anordningene var leger og andre trent i sykepleie forpliktet til å yte den hjelp de ble pålagt, samt andre ordninger som forsikret at medisinsk hjelp var tilgjengelig til så mange som mulig. Paragraf 2.) Tannleger, farmasøyter, sykepleiere, medisinstudenter og enhver som har fått undervisning i sykepleie, samt sykehuspersonale av enhver art var pliktet til å gjøre den tjenesten og overta det arbeid som blir pålagt av vedkommende medisinske myndighet. Paragraf 3.) Alle de overnevnte personale var pliktet til å melde om oppholdssted og annen informasjon. Paragraf 4.) Offentlige, kommunale og private sykehus skulle holdes i drift. De var pliktet til å motta og behandle pasienter til den utstrekning der det var plass. Sykehusenes eiere, styre og personale ble pålagt å utføre det nødvendige arbeid til forsvarlig drift. Paragraf 5.) Bestemte at alle apotek med beholdninger skulle underlegges den kontroll som ble bestemt. Eiere, bestyrere og øvrige personale var pliktet til å etterkomme de bestemmelsene som ble truffet av vedkommende myndighet. Paragraf 6.) Understreket hva det offentlige kunne gjøre for å få gjennomslag av overnevnte tiltak. Det offentlige kunne a) kreve avstått til eie eller bruk beholdninger av materiell, matvarer, brensel, elektrisk kraft, transportmidler, utstyr og gjenstander av enhver art. b) Pålegge

²²⁰ Pedersen 1995:408 – 409

²²¹ Ytreberg 1971:580

enhver arbeidsfør som ikke var i offentlig tjeneste og som ikke hører til personalet under paragraf 1 og 2, til å utføre nødvendig hjelpearbeid. c) Pålegge enhver å gi opplysninger som kreves for registrering av arbeidshjelp, beholdninger osv. Paragraf 7.) Fastsatte at det offentlig dekket utgiftene til personer som ble pålagt tjenester, samt for avståing av eiendoms- eller bruksrett til bygning, beholdning, varer osv. Paragraf 8.) Tok for seg at forskrifter og bestemmelser i henhold til anordningen kunngjøres på den måten som fines høvelig. Paragraf 9.) Bestemte straff for overtredelser av anordninger eller av forskrifter og bestemmelser i henhold til den. Overtredelser var straffet med bøter inntil kr. 10.000, fengsel inntil 3 måneder eller begge deler, hvis ikke forholdet rammes av strengere straffebud. Det samme gjaldt medvirkning til slike overtredelser. Paragraf 10.) Fastsatte at anordningen ble satt i verk umiddelbart. Medisindirektøren ble bemyndiget til – i tilfelle i samråd med norske militære myndigheter og vedkommende fylkesmann – å gjennomføre denne anordningen og gi de forskrifter og bestemmelser som ansees påkrevet.²²²

Den 26. april kom det forskrifter fra medisinaldirektøren²²³ hvor det ble informert at alle sykehus, sykestuer og anstalter, offentlige, kommunale og private, som ikke var evakuert skulle kaldes i drift «i fornøden omfang.» Pasientene de kunne motta var delt i fire kategorier 1) militære, 2) sivile som var blitt skade som følge av krigen, 3) pasienter som trengte øyeblikkelig behandling, og 4) andre syke som trenger behandling på sykehus. De var også pålagt at om det skulle oppstå mangel på plass så skulle kategori 1) og 2) gå foran alle andre. Sykehusene fikk også tillatelse til å ta i bruk skikkede bygninger som midlertidige sykehus etter behov. Leger og annet sykehuspersonale kunne rekvireres gjennom hærens sanitet, medisinaldirektøren, eller andre offentlige lege. Det samme kunne de gjøre om mat, utstyr, medisiner og andre driftsmidler som de ikke kunne skaffes på ordinært hvis.²²⁴

6.1.1 Medisiner:

I slutten av april fikk fylkeslegen i Troms, Bertram Dybwad Holmboe, oppgaven å gjøre rede for hvor mye medisiner Nord-Norge hadde behov for i 3 måneder. Hvis landsdelen skulle kunne lagre en tilstrekkelig mengde med medisiner var det avgjørende at nye forsyninger av medisiner ble sendt til Nord-Norge så fort som mulig, fordi dette var varer som ikke kunne fremstilles i landsdelen. Anslaget om hvor mye medisiner Nord-Norge hadde behov for ble sendt til konsul Robertson som skulle til England for å etablere handelsforbindelser med utlandet.

²²² Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Toms, boks 3247, mappe M 448 – Anordninger om drift av sykehus i Nord-Norge av den 26. og 21. april 1940.

²²³ Medisinaldirektør skiftet navn til Helsedirektør i 1945.

²²⁴ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3243, mappe 30 – Forskrifter for sykehus av den 26. april 1940 i henhold til provisorisk anordning av 21. april 1940.

Den 27. april sendte fylkeslegen et brev til fylkesmannen i Troms hvor han la frem ideen om å danne et medisinsk sentraldepo for Nord-Norge, all medisin skulle lagres for så distribueres etter behov. Tanken var at da forsyningene med medisin kom fra England måtte de også lagres på en forsvarlig måte frem til de kunne sendes videre. Holmboe foreslo at apoteker Zapffe skulle få fullmakt og støtte til å drive dette depoet. Han foreslo også flere nødvendige tiltak for drift, forsendelse og bestilling av medisiner. Fylkesmannens var enig i dette forslaget og ba fylkeslegen ta på seg oppgaven i å forberede arbeidet slik at depoet kunne tre i kraft så snart som mulig. Dette depoet ble lagt til ved Tromsø offentlige høyere almenskole²²⁵ i Tromsø.²²⁶

For at dette sentral depoet skulle fungere var det først en del som måtte avklares. Den 26. april sendte fylkeslegen et telegram til medisinaldirektøren hvor an redegjorde for situasjonen og avgjørelser som hadde blitt fattet. Medisinaldirektøren svarte den 30. april hvor han sa seg enig i ordningen. Den 29. april sendte fylkeslegen et brev til tollinspektøren i Tromsø hvor han forklarte situasjonen og ba inspektøren om å gjøre et unntak i prosedyren for medisinen som ankom byen. Utpakkingen og tollbehandlingen i tollboden ville kreve så mye tid det ville forsinke den videre distribueringen til apotekene. Han anmodet at medisinen ble sendt uåpnet til sentraldepoet og at tollbehandlingen skjedde etter fremlagt fakturaer.²²⁷

Den 30. april orienterte fylkeslegen apotekene om retningslinjer angående sentraldepoet for medisin. Disse retningslinjene gikk ut på at sentraldepoet skulle styres av apotekere og at de ansette det nødvendige personalet. Apotekerne i hvert fylke underrettes av dem respektive fylkesleger om depoets opprettelse, varebeholdning, innsendelse av beholdning, betalingsvilkår osv. Det skulle samles inn hensiktsmessig emballage materiell, ballonger, blikkdonker, flasker, alt forsynt med kork og tektur, samt solide poser i assosiert størrelse og sende dem inn til depoet når de får varsel varenes ankomst og innsende sine bestillinger.²²⁸

Nord-Norgesadministrasjonen hadde uttrykket et håp om at apotekerne ikke ville trenge statshjelp eller offentlig støtte til å organisere og omlegge virksomheten etter den nye situasjonen. Sentraldepoet selv finansiere sin egen virksomhet. Derfor lurte de på om saken kunne løses organisasjonsmessig som et fellessalg for apoteker i Nord-Norge. Dette forslaget ble sendt til styret

²²⁵ Kongsbakken videregående skole i dag.

²²⁶ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 3247, mappe M, nr. 414. Mappen inneholder forskjellige skriv som tar for seg medisinbeholdningen i Nord-Norge 1940.

²²⁷ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 3247, mappe M, nr. 414. Mappen inneholder forskjellige skriv som tar for seg medisinbeholdningen i Nord-Norge 1940.

²²⁸ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 3247, mappe M, nr. 414. Mappen inneholder forskjellige skriv som tar for seg medisinbeholdningen i Nord-Norge 1940.

i Nord-Norges krets av den norske apotekerforeningens formann Dundas Buksnes. Forslaget ble god tatt og Sentraldepoet for Nord-Norge ble dermed opprettet i løpet av mai måned 1940.²²⁹

6.1.2. Militær sanitet:

I begynnelsen av mai kom det et britisk hospitalskip, samt en eskadre med britiske krigsskip til Tromsø. Dagen etter ble det holdt konferanse mellom fylkesmann Gabrielsen, politimesteren og rådmannen om hvordan man skulle stille seg til spørsmålet om den allierte tilstedeværelsen. De kom frem til at det å innkvartere allierte soldater i Tromsø var alt for farlig og at dette burde unngås. Det ble imidlertid tatt imot engelske sanitetstropper og det ble opprettet et feltlasarett i byen. Lasarettet ble lagt til Den Høyere Skole hvor også sentraldepoet for apotekvarer ble lagt.²³⁰

Den 1. mai sendte fylkesmannen i Troms og Tromsø rådmann et telegram til Medisinaldirektøren. I telegrammet forklarete de at Troms og Tromsø sykehus hadde etter den 9. april ba militærvesenet dem å redusere antall pasienter slik at de skulle få plass til sårede soldater og sivile. Dette ble det ikke til behov for på det tidspunktet, men de mente at det fremdeles var nødvendig å opprettholde sykehusenes personell og betjening idet full drift skulle bli nødvendig. Problemet var at de manglet midler til å dekke lønninger på grunn av redusert betalingsevne. Derfor ba de Medisinaldirektøren om at 10.000 kr per. mnd. ble stilt til sykehusenes disposisjon slik at de kunne dekke sine lønninger. Med samtykke fra Sosialdepartementet fikk fylkesmannen i Troms fullmakter til å bruke midler fra statskassen til å holde sykehusene i drift.²³¹

Sykehusene i Nord-Norge kom til å fungere slik de ble organisert etter krigsutbruddet frem til tyskerne Nord- Norge kapitulerte. Etter krigsutbruddet var sykehusene var forberedt på å ta imot og behandle sårede fra krigsfrontet, samt sivile som måtte bli skadet under krigshandlinger. Heldigvis var dette behovet ikke så stort som man først hadde tenkt seg. Den største utfordringen var å få nok medisiner og utstyr til Nord-Norge slik at sykehusene kunne fortsette driften. Gjennom tiltak fra Nord-Norgesadministrasjonen og fylkeslegen i Troms var de fleste sykehusene i landsdelen utstyrt og bemannet til å fortsette sin virksomhet.

6.2 Provisoriske politifullmakter:

Under felttoget i Norge var det var en reell frykt for at spioner og sabotører drev sitt arbeid i Nord-Norge. Derfor ble det rett etter krigsutbruddet sent ut en kunngjøring om at alle tyske statsborgere skulle interneres. For å forhindre spionasje var dette ansett av myndighetene som nødvendig. Det

²²⁹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 3247, mappe M, nr. 414. Mappen inneholder forskjellige skrivelser som tar for seg medisinbeholdningen i Nord-Norge 1940.

²³⁰ Ytreberg 1971:588

²³¹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 3247, mappe M 448 Anordninger om drift av sykehus i Nord-Norge.

kom også anordninger som ga politiet videre fullmakter til å forvare mistenkte personer. I alt ble 34 nordmenn og en italiener tatt i forvaring i Tromsø. Dette var i henhold til en provisorisk anordning som ga fullmakt til å fengse personer mistenkt for spionasje.²³²

I et telegram fra Terje Wold og Justisdepartementet fra 18. april sto det at en provisorisk anordning ble fattet den 14. april som sa: «På krigsskueplass har de militære myndighetene den øverste politimakt. Sivile tjenestemenn og ombudsmenn skal gi de militære myndigheter den hjelp som forlanges». Siden General Fleischer hadde erklært at Nord-Norge var en krigsskueplass betydde dette at de militære myndigheter hadde den øverste politimakt i landsdelen. I praksis betydde dette at forskriftene i den borgerlige straffeprosesslov og den militære straffeprosesslov om beslag, ransaking og pågrep ble endret slik at ordre fra militære myndigheter, etter nærmere bestemmelse av Justisdepartementet, kan tre i stedet for retten eller påtalemyndighetene. Personer under mistanke for å ha begått eller var i ferd med å begå en slik handling kunne politiet pågripe og holde personen i forvaring opp til 30 dager. De kunne holdes lengre med Justisdepartementets samtykke. Politiet kunne også ransake og beslaglegge hvis det var mistanke for det. Anordningen understreket at den utvidede myndigheten gjaldt bare kunne utøves av politiet og ikke av de militære myndighetene.²³³ Med disse fullmaktene kunne politiet lettere etterforske mistenkelige personer og hendelser.

For eksempel ble en italiener anholdt på grunn av at han ikke fikk oppholdstillatelse, men han var også mistenkt for spionasje. Politimesteren i Tromsø, Leiv Øie, skrev «han er på folkemunne omtalt som spion», i en politirapport til 6. distriktskommando den 1. mai 1940. Mistanken oppstod etter at det ble kjent at han reiste ofte til Italia, hadde reist mye i distriktet og «fotografert meget», som han fremkalte i Italia. Han var også beskyttet av den Italienske legasjonen i Oslo, og antydte at en utvisning av han ville føre til utvisning av flere nordmenn fra Italia. Han skal hvis nok ha «dyrket damebekjentskap» som kunne tenkes å være av interesse for en spion. Flere jobbet innenfor postkontrollen, politiet og militæret. Han hadde vært overvåket allerede fra 1939. Etter at det oppstod mistanke mente politimester Øie at videre oppholdstillatelse ikke burde fornyes. Etterforskning og ransaking førte ikke til noe håndfaste bevis mot Italieneren. Det står heller ingenting i arkivmaterialet om han faktisk var spion. Han var bare mistenkt og anholdt for sikkerhets skyld.²³⁴

²³² Pedersen 1995:407, 410

²³³ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 3248, mappe 230 – Fullmakter til politiet og militære myndighetenes av den 18. april 1940.

²³⁴ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Tromsø, boks 3248, mappe 233 – Rapport til 6. distriktskommando angående spionasje av den 1. mai 1940.

Den 24. mai fikk politiet i Nord-Norge instruksjoner fra Justisdepartementet angående identitetspapirer og liknende. I henhold til den provisoriske anordningen av 14. april hvor politiet kunne skrive ut identifikasjonspapirer til å omfatte en reise gjennom flere politidistrikter. Dermed slapp reisende å fornye papirer i hvert distrikt. Planen var å erstatte denne ordningen med pass så snart man fikk trykket dem. Disse passene kunne bare brukes til en reise av gangen. Holderen av passet ble også underlagt kontroll på et nærmere bestemt sted og tidspunkt. Et nytt pass kunne heller ikke utgis dersom det forrige ikke var levert tilbake. Passene kunne ikke bli utstedt med mindre man anså det som forsvarlig. Personer som fikk avslag på en slik søknad skulle behandles med mistanke.²³⁵ Dette var for å begrense bevegelsen til folk som gjorde det lettere for myndighetene å kontrollere denne bevegelsen, og ville gjøre det mye vanskeligere for eventuelle spioner å reise rundt i Nord-Norge.

6.3 Vaktstyrker:

Den 9. april var de ingen regulære militære tropper i Tromsø-området. Før krigen hadde frivillige fra skytter- og idrettslagene blitt godkjent av 6. divisjon som egne avdelinger, som nå ble innkalt til tjeneste den 11. april. Dagen etter var ca. 150 mann organisert og satt opp i «Tromsø Vaktkompani», og var ledet av sakfører Christian Selmer. Denne vaktstyrken hadde i de første ukene en selvstendig stiling som lokalvernavdelingen for Tromsø-området. Det ble gjort tiltak for at viktige installasjoner ble beskyttet. I samråd med politimesteren ble det opprettet vaktstyrker rundt viktige offentlige bygninger, dampskipskaia, Værvarslinga og ved kraftstasjonene i Simavik og Skarsfjord. Havnestyret i Tromsø fikk oppgaven med å kontrollere skipstrafikken til byen. Organiseringen av kontrollen og anskaffelsen av de nødvendige mannskapene gjorde styret selv, og for egen regning.²³⁶ Disse vaktstyrkene hadde også regelmessige øvelser, en av disse fikk nesten tragiske følger da en skiløper ble alvorlig såret under en øvelse etter man hadde satt ut rykter om en tysk landsettes i Tromsø.²³⁷ I Vadsø var det ikke behov for en slik vaktstyrke siden soldater fra 6. divisjon fortsatt oppholdt seg i fylket. Bodø hadde heller ingen frivillig vaktstyrke, siden byen ikke hadde like stor strategisk verdi som Tromsø, dermed var det ikke behov for vakter utenom politiet. Senere etter at Bodøs strategiske verdi økte ble det stasjonert britiske soldater i og rundt byen. Men disse trakk seg ut etter at de allierte hadde bestemt seg for å oppgi Norge.

²³⁵ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3249 – Løse papirer, instruksjoner til politimesterne skrevet av Terje Wold 24. mai 1940.

²³⁶ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3247, mappe H 447 – Korrespondanse mellom Troms fylke, 3. sjøforsvarsdistrikt og Tromsø havnestyret fra 3. mai til 14. mai 1940.

²³⁷ Pedersen 1995:409 – 410

6.4 Postkontroll:

Som vi så i kapittel 4 var kringkastingsordningene i Nord-Norge improvisert, og for å unngå lekkasjer av sensitiv informasjon ble det tidlig i mai bestemt at et eget Telegrafstyre for Nord-Norge skulle opprettes. Dette styre ble satt i Lødingen hvor T. Kjeldsø ble distriktssjef. Han hadde ansvaret med å sensurere all trafikk slik at sensitiv informasjon ikke kom i feil hender. Kringkastingskontrollen ble etablert i Bodø, Tromsø og Vadsø. Kringkastingskontrollstasjoner i Tromsø var av en improvisert karakter idet de ble etablert i all hast for å få stoppet mulig lekkasje. Det fantes tre faste organiserte telegram- og telefonkontrollkontoret i Bodø, i Lødingen og i Hammerfest. Utenom disse fantes det improviserte kontrollstasjoner i Tromsø, Harstad og Kirkenes. Telegrafdirektøren hadde utsendt en kunngjøring den 15. mai om restriksjoner av telefon- og telegramtrafikk. Enkelte områder var bruk av privattelefon helt forbudt, disse linjene var reservert for militær og offentlig bruk. Disse områdene omfattet fastlandet fra Malangen til Ofoten og krigsskueplassen omkring Narvik og i Nordland fylke. I Finnmark gjaldt det sær-regler idet telefontrafikken var fri i den utstrekningen hvor det kunne utøves kontroll. Telegram- og telefontrafikk til utlandet var strengt forbudt. Ellers var det kontrollstasjonene som avgjorde om telegrammer var klarert til å sendes videre. Telegramkontrollen i Tromsø ble etablert for å hindre spredning av skadelig opplysninger fra krigsskueplassen, og hadde dermed en viktig oppgave. All form for pressemeldinger til inn- og utland kunne bare sendes av korrespondenter som var autorisert av enten norske eller engelske myndigheter. Alle telegrammer måtte bli undersøkt og autorisert av militæret før sending.²³⁸ På grunn av den begrensede kapasiteten til telegraf og telefonlinjene var de ofte reservert til de med tillatelse. Ansvarlige kunne dermed avbryte samtaler hvis de ikke hadde saklig innhold, og alle telefonsamtaler var underlagt vanlig lyttekontroll.²³⁹

For å verne seg mot uautoriserte radiosendere ble det satt opp peile sendere for å avsløre denne illegale aktiviteten. Et forslag for en slik tjeneste var å organisere et peile- og lytterråd som besto av én representant fra forsvarets overkommando, én fra de engelske myndighetene, én fra sjøforsvarets overkommando og én fra Telegrafstyret. Til rådes disposisjon ble det stilt tre grupper med forskjellige oppgaver. én apparatgruppe, én peilegruppe og én lyttergruppe.²⁴⁰

Den 12. april innførte general Fleischer alminnelig postkontroll i Nord-Norge. Postkontrollkontorer ble deretter opprettet ved Mosjøen, Sandnessjøen, Bodø, Svolvær, Harstad, Tromsø, Alta, Hammerfest, Honningsvåg, Vardø, Vadsø og Kirkenes. Den 13. april ble feltpostinspektør A. Følstad utnevnt til Postdirektør i Nord-Norge, og følgende forordninger ble kunngjort i

²³⁸ Statsarkivet i Tromsø. Krigstelegrafdirektøren i Lødingen.

²³⁹ Statsarkivet i Tromsø. Krigstelegrafdirektøren i Lødingen.

²⁴⁰ Statsarkivet i Tromsø. Krigstelegrafdirektøren i Lødingen – Luftvarsling.

kringkastingen: Penger kunne ikke sendes sør for Vestfjorden og Ofotfjorden. Postanvisningstjenesten ble suspendert, og all postforbindelse med områder som var besatt av tyskerne ble forbudt. Etter at arbeidet som bestyrer av feltposten, postkontrollen og det sivile postverket i Nord-Norge ble for vanskelig foreslo Føstad den 25. april i samråd med Gabrielsen at det ble opprettet et poststyre for Nord-Norge. Postmestrene Stotberg Appelbom og Jahnsen ble oppnevnt som distriktssjefer. Slik ble posten i Nord-Norge styrt frem til Postkontrollen ble opphevet 14.- og 26. juni.²⁴¹ Ordningen hadde i begynnelsen problemer med at personalet var for lite. Derfor ble det brukt lektorer og andre med god utdanning til jobben. I begynnelsen gjorde postkontrollen at posten ble en del forsinket, men etterhvert kom det mer system i kontrollen slik at den gikk hurtig og virket mindre generende. Folk kom også til å lære seg å bli mer forsiktig med sin korrespondanse. Distriktskommandoen kunne bestemme hvilke institusjoner som kunne sende usensurert post.²⁴²

6.5 Fare fra luften:

Den faren som var fremst i tankene på folk var tyske angrep fra luften. Byer og tettsteder sørpå hadde blitt bombet av tyskerne, som førte til at det ble satt i gang tiltak for å sikre de større nordnorske byene mot angrep fra luften. I byene som Bodø, Troms og Vadsø ble det gjort innsats for at tilstrekkelig med tilfluktsrom ble opprettet. For å verne seg mot tyske luftangrep så ble det organisert et effektiv tidlig-varslingsystem hvor observasjonsposter hadde prioritetsrett når de skulle varsle om flyangrep.²⁴³ Luftvarslingen var basert på telefon- og telegramstasjonene rundt i landsdelen som lett kunne varsle om det var fiendtlige fly og hvor de var på vei hen.

Siden den nye brannstasjonen ikke var ferdig opprettet luftvernet i Tromsø sin kommandoplass i Tromsø Kjølélager. Fra Kjølélageret ble 120 mann ledet under de 62 flyalarmene fra 9.april til 9. juni. Det satt opp offentlige tilfluktsrom for ca. 800 mennesker.²⁴⁴ Heldigvis for Tromsø ble selve byen spart for materielle skader under krigen. Derimot ble kommunens kraftstasjon og kringkaster bombet ved flere anledninger. Den ene kraftstasjonen ble ødelagt og raskt satt i drift igjen.²⁴⁵ Både i Tromsø og Tromsøysund kommune var det satt opp hjelpestasjoner, varselstasjoner, samt organisert med vakter. Rådmannens arbeid som medlem av luftvernemnden hvor så å si alle kommunens tekniske etater var representert og for hvilken praktisk talt hele det tekniske apparat (brannvesenet, bygningssjefen, elektrisitetsverket, helsestellet) er i funksjon – i vesentlig grad for kommunens

²⁴¹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3244, mappe 57 – Postkontroll.

²⁴² Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3244, mappe 57 – Postkontroll

²⁴³ Statsarkivet i Tromsø. Krigstelegrafdirektøren i Lødingen.

²⁴⁴ Pedersen 1995:409

²⁴⁵ Riksarkivet, Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, arkiv. nr. II-C-11, eske. nr. 17 med tittel Rapport om krigsbegivenhetene i Norge. Fylkesmannen i Troms.

regning – la selvsagt beslag på mer tid en vanlig.²⁴⁶

Harstad var spesielt utsatt siden det britiske hovedkvarteret ble etablert der. Det ble anslått at bombeangrepene mot Harstad hadde forårsaket skader takstet til ca. 100 000 kr, -. Før 9. april var det sivile luftvernet i Harstad godt organisert. Men det var ikke gjort noe for å få i stan noen tilfluktsrom. Som en midlertidig løsning ble kjelleren til meieriet forsterket ved å avstive taket med tre stolper, for så å lage et splintsikkert rom. Myndighetene var derimot usikre på om det kom til å stoppe noen større bomber. Senere ble det gjort i stand tilfluktsrom i kjellerne til posthuset, margarinfabrikken, en gjødselkjeller og i kjølelageret. Det var i tillegg til mange private tilfluktsrom i folks egne kjellere. Etter at de allierte hadde etablert seg i byen kom det mange flyangrep mot byen, og tilfluktsrommene var ofte i bruk. Selv om Harstad ble bombet ofte så var det utrolig nok ingen som ble skadet. Dette skyldte nok at tyskerne konsentrerte sine angrep på de britiske skipene og troppene i og rundt havnen, ikke på selve byen. Men til tross for dette vardet bomber som falt i nærheten av hus, det var et tilfelle hvor en bombe falt like foran fasaden på et hus og slo inn en del av kjellermuren, en annen gikk gjennom taket på sammen hus, og en tredje på baksiden like utenfor veggen. Beboerne som befant seg i kjelleren slapp med skrekken.²⁴⁷

Selv om Harstad hadde et godt organisert luftvernet før krigen så var stillingene bemannet av arbeidsløse som forlot luftvernet da de kunne fikk arbeid da engelsmannen ankom. Selv om en del folk var uttatt til hjelpepoliti, men ingen møtte opp da det var bruk for dem. På grunn av dette maktet bare luftvernet en liten del av sine oppgaver. Riktig nok ble det militære luftvernet oppgradert betydelig fra noen lette maskingevær til luftvernkanoner da engelskmannen ankom Harstad. På grunn av at engelskmennene hadde etablert seg i Harstad ble byen utsatt for en intens bombeoffensiv. Det gikk ikke lang tid før sivilbefolkningen hadde vent seg til det. Livet gikk sin gang. Kafeer, kontorer og butikker var åpne som vanlig, hvis flyalarmen gikk stengte de og kom seg til nærmeste tilfluktsrom så fort som mulig. Når faren var over strømmet folk tilbake og fortsatte som før. Kanskje ikke så greit å måtte løpe fra kaffen, for så å oppdage at den hadde blitt kald når man kom tilbake. Ellers var moralen til Harstads befolkning aldri i noen fare. Ordføreren hadde derimot lite å si om opptreden til de britiske soldatene under det hele.²⁴⁸

Bodø hadde valgt en annerledes løsning for å sikre seg mot tyske luftangrep. Bodø brannstyre hadde

²⁴⁶ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 3249, løse papirer – Brev fra Rådmannen i Tromsø til fylkesmannen i Troms av den 30. april 1940.

²⁴⁷ Riksarkivet, Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, arkiv. nr. II-C-11, eske. nr. 17 med tittel Rapport om krigsbegivenhetene i Norge. Fylkesmannen i Troms.

²⁴⁸ Riksarkivet, Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, arkiv. nr. II-C-11, eske. nr. 17 med tittel Rapport om krigsbegivenhetene i Norge. Fylkesmannen i Troms.

allerede den 24. januar bedt rådmannen om at de nødvendige skrittene ble gjort for planleggelsen av offentlige tilfluktsrom. Brannstyret gjorde også videre henstillinger om at rydding av loft ble satt i gang. Dette var for å redusere faren for loftbranner fremkalt ved brannbomber. Videre anbefalte styret at tilfluktsrom for de kommunale og leiegårder burde innredes. Flyalarm ble først varslet med klokkeringing fra kirketårnet, og med en liten elektrisk sirene som var satt opp på taket til kommandosentralen. Men siden sentraladministrasjonen anså at Bodø by lå utenfor faresonen ble det ikke opprettet noen luftvernkreter med luftvern og tilhørende varsel- og signalstasjoner. De kommunale myndighetene hadde ikke funnet grunn til å iverksette flere av tiltakene til brannstyret.²⁴⁹

Den norske marinen kom til å opprette en avsnittskommando i Bodø med kommandosentral og gruppesentral, som organiserte flyvarslingstjenesten. Det ble også satt opp en stor elektrisk sirene ved brannstasjonen. I begynnelsen av mai økte også den allierte aktiviteten rundt byen som gjorde Bodø mer utsatt for flyangrep. Flyalarmene frem til da hadde vært forårsaket av fly som bare passerte på vei til og fra Narvik. Men den 20. mai ble byen angrepet av flere fly med brannbomber. Flere bygninger som Norges Bank ble skadet i angrepet, og da brannvesenet forsøkte å slukke brannen ble de selv angrepet av de tyske flyene. Byen ble igjen angrepet den 22. og den 24. mai, men forårsaket bare mindre skader. De siste ukene av felttoget opplevde Bodø flyalarmer døgnet rundt med 2 til 3 timers mellomrom. Den 27. mai forsøkte tyske bombefly å ødelegge Bodø Kringkaster på Hernes. Kringkasteren tok ikke skade, men tre hus ble truffet av brannbomber og brant ned. Til dette tidspunktet hadde de tyske angrepene bare vært mindre og sporadiske. Men det tyske angrepet på Bodø den 27. mai var stort og organisert. Hovedangrepet kom kl. 17.55 hvor ca. 30 fly angrep byen i ca. to timer. Under angrepet ble over 700 hus brent og ødelagt, og flere personer ble drept. Hadde de ikke vært for de gode værforholdene kunne skadene på byen vært større. Heldigvis for Bodø var det vindstille den dagen.²⁵⁰

Vadsø lå langt unna krigshandlingene, men unnslopp heller ikke tyske bomber. Byen ble angrepet av tyske bombefly den 1. juni som ødela kringkasteren. Den 4. juni kom enda et fly over byen, men hadde sitt mål utenfor selve Vadsø så ingen bomber falt over byen. Bortsett fra disse tilfellene ble Vadsø spart for større ødeleggelser.²⁵¹ Selv om Vadsø kringkaster var det eneste som ble ødelagt var kringkasteren en viktig del av motstanden mot tyskerne. Som erstatning ble Hamar-senderen sendt

²⁴⁹ Riksarkivet, Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, arkiv. nr. II-C-11, eske. nr. 17 med tittel Rapport om krigsbegivenhetene i Norge. Fylkesmannen i Nordland.

²⁵⁰ Riksarkivet, Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, arkiv. nr. II-C-11, eske. nr. 17 med tittel Rapport om krigsbegivenhetene i Norge. Fylkesmannen i Troms.

²⁵¹ Riksarkivet, Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, arkiv. nr. II-C-11, eske. nr. 17 med tittel Rapport om krigsbegivenhetene i Norge. Fylkesmannen i Finnmark.

som erstatning som man hadde klart å redde da regjeringen og forsvaret evakuerte nordover. Den ble ikke ferdig før tyskerne ankom byen.²⁵²

6.6 Evakuering:

Under krigen valgte de lokale myndighetene å evakuere flere medlemmer av befolkningen fra de mer utsatte stedene. Tromsø for eksempel evakuerte sine borgere til distriktene for å spare dem for luftangrep. Mange av disse var barn slik at skolen måtte til slutt avslutte undervisningen frem til situasjonen var forbedret. Her var det hver enkelt kommune som bestemte om det var nødvendig med frivillig eller tvangsevakuering. Fylkesadministrasjonen i Bodø bestemte seg også for å evakuere når luftangrepene var på sitt verste.²⁵³

Etter at det ble kjent at tyskerne hadde besatt Narvik og Elvegårdsmoen begynte evakueringen av kvinner og barn fra Harstad. Men først da et tysk fly angrep med maskingevær noen dager senere tok evakueringen fart. Alle byens biler deltok i frakten av folk fra byen, de kjørte hele dagen og natten så lenge de hadde bensin, som det fantes lite av. Folk evakuerte til omliggende gårder, hytter og de nærmeste bygdene. Noen reiste til og med lokalbåtene og skøyter. I løpet av et par dager var alle kvinner og barn som kunne forlate byen evakuert. Mange måtte oppholde seg i byen om dagen på grunn av arbeid, men alle forlot byen om kvelden og overnattet utenfor byen.²⁵⁴

Etter bombeangrepet på Tromsø kringkaster dro en del kvinner, barn, eldre og syke fra byen. Den 13. april møtte bare halvparten av eleven opp på skolen. Fra samme dag ble det bestemt at undervisningen skulle innstilles. Det samme skjedde ved Tromsø sjømannskole og lærerhøyskolen, hvor det ble holdt eksamen og undervisningen innstilt. Det ble også bestemt at sykehusene og gamlehjemmene på Tromsøya skulle evakueres.²⁵⁵ Mange av disse menneskene ble avhengig av fattigvesenet etter at de evakuerte. Dermed var myndighetene ansvarlig for deres velloverlevende. I Tromsø fikk lensmannen myndighet til å rekvirere nødvendige forsyninger mot at regningen ble sendt til Tromsø fattigvesen. På den måten fikk de vanskeligst stilt av de evakuerte dekket sine umiddelbare behov. I Tromsø ble det i hvert fall gjort noe for å sikre at de evakuerte ble tatt hånd om. Det er ikke godt å si om de evakuerte rundt Bodø fikk den samme behandlingen.²⁵⁶

I begynnelsen av mai ble en stor del av Bodøs befolkning evakuert. På grunn av at Bodø hadde fått

²⁵² Dahl 1999:2:103

²⁵³ Riksarkivet, Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, arkiv. nr. II-C-11, eske. nr. 17 med tittel Rapport om krigsbegivenhetene i Norge. Fylkesmannen i Nordland.

²⁵⁴ Riksarkivet, Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, arkiv. nr. II-C-11, eske. nr. 17 med tittel Rapport om krigsbegivenhetene i Norge. Fylkesmannen i Troms.

²⁵⁵ Pedersen 1995:408

²⁵⁶ Tromsø kommunes byarkiv, boks 381, mappe L.1. Sak for Tromsø fattigstyret angående evakuerte.

en strategisk verdi som sete for en utvidet fylkesadministrasjon. Dermed havnet byen i skuddlinjen, og myndighetene innså at det var nødvendig å evakuere byen. Frivillig- og tvangsevakuering ble drøftet men ikke påbudt. De bel også drøftet tiltak for å bringe de offentlige kontorer og banker i relativ sikkerhet i nabokommunen. Den største delen av den offentlige administrasjonen i fylket, som fylkesadministrasjonen, ble flyttet til Bodin, før en del flyttet nordover. Det ble også gjort plass til sivilbefolkningen. Etter bombingene av Bodø bestemte de militære myndighetene at strøket mellom Fauske og Bodø måtte evakueres. Ordren ble fulgt av de fleste, og skapte naturlig nok større vanskeligheter for større familier. De evakuerte fra Bodø hadde allerede tatt den lille plassen som var på gårdene og hyttene, måtte eldre, syke og barn transportere ut i marken. Menneskene måtte finne husly i fjøs, låver og utlåver, noen fant seg en hule eller midlertidige løvhytter.²⁵⁷

I Vadsø var det aldri behov for tvangsevakuering, men frivillig evakuering forekom etter bombeangrepet den 1. juni. Da reiste de til sommerhus og hytter i byens omkrets. Fylkeskontoret ble for en tid evakuert til Tana. Det foregikk også frivillig evakueringer fra flere byer og fiskevær, men ikke i noen stor utstrekning. Dette var ikke noen egentlig evakuering, det var hovedsakelig bare kvinner og barn som flyttet ut på landet. Andre familier forberedte sjåer og hus i byens omegn hvis det skulle skje noe i byen.²⁵⁸

6.7 Oppsummering:

Nord-Norgesadministrasjonen måtte også sikre at nødetatene og luftvernet fungerte. Derfor ble det viet mye ressurser til dette formålet. Nye provisoriske anordninger for politi og sykehus ble satt i verk, og luftvernet ble organisert. Politiet fikk videre fullmakter for å hindre spionasje virksomhet, men sykehusene forberedte seg på å ta i mot sårede fra krigsfronten. Skoler nær krigsområdene avsluttet undervisningen frem til situasjonen forbedret seg. Mange i de mest utsatte stedene nær fronten valgte også å evakuere frivillig for å slippe unna tyske bomber.

²⁵⁷ Riksarkivet, Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, arkiv. nr. II-C-11, eske. nr. 17 med tittel Rapport om krigsbegivenhetene i Norge. Fylkesmannen i Nordland.

²⁵⁸ Riksarkivet, Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, arkiv. nr. II-C-11, eske. nr. 17 med tittel Rapport om krigsbegivenhetene i Norge. Fylkesmannen i Finnmark.

Kapittel 7: Regjeringen ankommer Tromsø – nedleggelsen av Nord-Norgesadministrasjonen

Dette kapitlet handler om regjeringens opphold i Nord-Norge og nedleggelsen av Nord-Norgesadministrasjonen. Jeg skal se på regjeringens opphold i Nord-Norge, og diskutere årsakene til nedleggelsen av Nord-Norgesadministrasjonen. Det var enkelte i Nord-Norge som var skeptiske til regjeringen og de fra sør som kom til landsdelen i begynnelsen av mai. Jeg vil også se på de mulige årsakene til denne holdningen.

7.1 Ankomsten til Tromsø:

Etter oppholdet ved Elverum ble Kongen, kronprinsen og regjeringen på nytt tvunget til å flykte. Det hadde nemlig kommet meldinger som meddelte at tyske tropper var på vei mot Midtskogen og Elverum. Den hektiske flukten som fulgte tok dem til Nybergsund, under en regjeringskonferanse her ble det endelige «Nei» til tyskerne bestemt. Etter forhandlingene med tyskernes sendemann, dr. Bräuer, tok regjeringen avgjørelsen om at Norge skulle fortsette kampen mot Tyskland. Det var nå slutt på forhandlingene.²⁵⁹ Fra dette tidspunktet var tyskernes mål å ta livet av Kongen og regjeringen. Tyske bombefly satte Elverum ble satt i brann og Nybergsund ble bombet i et forsøk på å ta livet av Kongen og regjeringen. Etter angrepet var det enighet om å forlate Nybergsund, dermed satte de kursen for Lillehammer.²⁶⁰ Deretter gikk veien mot Dovre, hvor de ble avskåret av tyske fallskjermtropper som hadde landet i nærheten av Dombås den 14. april. Den 18. april seiret norske styrker over de tyske fallskjermtroppene, og veien til Åndalsnes og Molde ble åpnet. Hittil hadde regjeringen vært jaget av både tyske fly og tropper.²⁶¹ Selv i Molde fikk den ikke fred. Under regjeringens opphold i Molde ble byen bombet. Med brann- og sprengbomber satte tyskerne byen i brann. Her fikk også Nygaardsvold den dystre nyheten om at de allierte hadde bestemt seg for å oppgi Sør-Norge. De allierte kunne ikke lengre fortsette kampen i den delen av landet. Regjeringen kunne ikke lengre bli i Molde, og var nødt til å rømme nordover. Den 29. april gikk regjeringen ombord på den engelske krysseren «H.M.S. Glasgow» som satte kursen for Tromsø.²⁶²

Utenfor Tromsø ble Glasgow møtt av det gamle kongeskipet «K.S. Heimdal», som hadde fraktet Kong Haakon til Norge i 1905. Heimdal fraktet Kongen og regjeringen resten av veien til Tromsø. Da skipet la til kai i byen ble regjeringen møtt av bl.a. fylkesmann Gabrielsen, Biskop Krohn-Hansen, samt andre prominente personer fra byen. Trygve Lie forteller om regjeringens ankomst:

²⁵⁹ Grimnes 1984:114 – 121

²⁶⁰ Grimnes 1984:124 – 127

²⁶¹ Berntsen, H. I malstrømmen, 2003:496 – 501

²⁶² Berntsen 2003:506 – 509; Grimnes 1984:179

«Fylkesmannen og et par andre herrer ble bedt om å komme om bord. På deres ansikter kunne vi tydelig se at vi ikke var særlig velkomne, og det var det kanskje ikke noe å si på. De tenkte sikkert som vi, at nå var det Tromsø som skulle få gjennomgå. Fylkesmannen og de andre autoriteter fra Tromsø anbefalte at Kongen, Kronprinsen og statsministeren straks skulle reise videre.»²⁶³

Etter at Kongen og Nygaardsvold-regjeringen valgte å kjempe mot den tyske invasjonen, gjorde de seg selv til mål for tyskerne. Flukten tok dem fra Hamar til Molde og hele veien fikk de ikke fred fra sine tyske forfølgere. At flere norske byer ble bombet under regjeringens opphold, var blant grunnene til at regjeringsmedlemmene oppholdt seg spredt på forskjellige steder i Troms. Her fikk regjeringen arbeidsro til å etablere seg. For Kongen og kronprinsen var det ordnet med innkvartering i ei sportshytte i Målselv. Statsministeren fikk opphold på gården Haug, hvor han endelig fikk hvile i trygghet. Det var herfra at Nygaardsvold, sammen med Kongen, skrev under på regjeringens opprop til befolkningen fra Tromsø den 7. mai. I oppropet het det at stillingen ikke var håpløs, men at fiendens tallmessige og teknologiske overlegenhet hadde tvunget norske og allierte styrker tilbake. «I Nord-Norge står vi fremdeles sterkt og herfra skal det lykkes oss, med den hjelp som planlegges, å gjenvinne resten av landet.»²⁶⁴ Etter å ha blitt jaget hele veien til Nord-Norge kom de til en helt annen situasjonen enn de hadde opplevd i Sør-Norge. I Nord-Norge hadde både den sivile og militære ledelsen hadde fått tid til å organisere seg, her fantes det en fungerende administrasjon.²⁶⁵

Naturlig nok var det vanskelig for regjeringen å arbeide effektivt når medlemmene befant seg på forskjellige steder rundt omkring i Troms fylke. Utenriksminister Koht skrev: «Det var lange vegar å fara når alle skulle møtas. Og enda var ein midt i vårløysinga, så vegane mange stader ikkje var til å koma fram på.» Og om reisen mellom Tromsø og Kvesmenes skrev han at: «Det tok fire timar kvar veg.»²⁶⁶ Regjeringen Nygaardsvold besto 9. april av 11 personer: statsminister Johan Nygaardsvold, utenriksminister Halvdan Koht, forsvarsminister Birger Ljungberg, handelsminister Anders Frihagen, kirke- og undervisningsminister Nils Hjelmtveit, arbeidsminister Olav Hindahl, forsyningsminister Trygve Lie, finansminister Oscar Torp, sosialminister Sverre Støstad, justisminister Terje Wold og landbruksminister Hans Ystgaard. I tillegg til disse fikk de store stortingspartiene en statsråd hver. Men på grunn av kaoset som oppstod etter 9. april var det bare Sven Nielsen fra Høyre som reelt var med i regjeringen. Torp, Frihagen og Wold bodde på Tennes, Ystgaard på Storsteinnes i Balsfjord og Lie på Kvesmenes i Lyngen, mens Koht og Ljungberg var i

²⁶³ Lie, T. Leve eller dø, 1955: 208

²⁶⁴ Berntsen 2003:513-514; 515; Nygaardsvold 1982:138

²⁶⁵ Debes, J. Sentraladministrasjonens historie bind.5,1980:31 – 32

²⁶⁶ Koht, H. Frå skanse til skanse, 1947:134 – 135

utlandet, og kom ikke til Tromsø før den 18. mai. Dette gjorde det også vanskeligere for tyskerne å utslette hele regjeringen med ett angrep. Ulempen kom derimot til å overskygge fordelene mer og mer. Dermed tok det tid før etableringen av riksadministrasjonen begynte. Nygaardsvold innså at man umulig kunne drive noe regjeringsarbeid fra Haug, derfor bestemte han seg for å samle regjeringen på ett sted. Han tilkalte alle statsråder til regjeringskonferanse i Tromsø den 16. mai, hvor det ble bestemt at alle skulle flytte til byen.²⁶⁷

7.2 Tromsø blir hovedstad:

Den 19. mai flyttet regjeringen inn i Bispegården i Tromsø, hvor det frie ble Norge styrt fra i de neste tre ukene.²⁶⁸ I Bispegården måtte alle departementene dele på den lille plassen, alle rommene ble brukt til kontorer bortsett fra spisestuen. Bortsett fra sosialminister Støstad og justisminister Wold, samt Trygve Lie med Forsyningsdepartementet etablerte sine kontor andre steder i byen.²⁶⁹ Finansdepartementet og Handelsdepartementet hadde to kontorer hver. Utenriksdepartementet hadde tre, Kirkedepartementet og Arbeidsdepartementet hadde ett hver. Det endte opp med litt rivalisering om kontorplassen, siden alle statsrådene ville ha sitt eget. Nygaardsvold var mer pragmatisk:

For å foregå de andre med et godt eksempel fikk jeg fatt i et lite bord – 1 meter langt og 1/2 meter bredt – som jeg satte i et av spisestuens hjørner, og der hadde jeg mitt kontor. Jeg anbefalte at de andre skulle etablere seg i de tre hjørner som var igjen, men det var ingen som fulgte oppfordringen. De ville ha et eget rom og telefon...²⁷⁰

Når regjeringen omsider klarte å få sine affærer i orden begynte arbeidet. Landet måtte fremdeles styres og en krig måtte fortsatt utkjempe. I den sammenhengen, var det mange viktige spørsmål som måtte løses. Det var spørsmål som angikk forsyninger, fiskeri, sjøfart- og transport, forsikring, skole og landbruk. Det var også spørsmål om veier, havner, samt eksport og finans. Oppgavene opptok statsministeren og hans statsråder i den perioden de oppholdt seg i byen. Utenriksminister Halvdan Koht og forsvarsminister Birger Ljungberg ble sendt til London og Paris før de ankom Tromsø. Det spørsmålet som opptok regjeringen mest var om allierte og norske styrker klarte å holde Nord-Norge militært. Derfor ble utenriksminister Koht og forsvarsminister Ljungberg sendt til London og Paris, slik at de kunne få greie på hvordan de allierte så på situasjonen i Norge. Nygaardsvold ga bestemte instruksjoner om at de skulle kreve et offisielt svar på om de allierte hadde tenkt å fortsette kampen i Norge. Om dette skulle være tilfelle, skulle de be dem å garantere, helst

²⁶⁷ Nygaardsvold 1982:144

²⁶⁸ Pedersen 1995:418

²⁶⁹ Ytreberg 1979:594 – 595

²⁷⁰ Nygaardsvold 1982:144

skriftlig, militær støtte i form av soldater, våpen, ammunisjon og annen materiell. Bekymringen var at når den norske ammunisjonen omsider tok slutt, ville de ikke kunne bruke engelske kuler i norske gevær. Dermed måtte engelske våpen i tillegg til ammunisjon komme fra England. Hvis ikke dette kunne ordnes måtte kampen om Norge oppgis. Etter at den norske handelsflåten var satt til arbeid for Englands regning, hadde Norge mulighet til å betale for seg, våpnene skulle ikke være gaver.²⁷¹

I Tromsø gikk livet som vanlig, freden ble bare avbrutt av enkelte flyalarmer og et enkelt, men ufarlig tilfelle av tysk bombing. Regjeringen fikk inn flere båter med forsyninger som ble sendt videre ut i distriktene for å hindre at alt skulle bli ødelagt ved et tysk flyangrep, slik som Bodø ble senere.²⁷² Etter at regjeringen flyttet til Tromsø, ble det holdt regjeringsmøter hver dag, og dermed kom det «meir fastleik i styringsarbeidet» som Koht beskrev det.²⁷³

Trygve Lie og Forsyningsdepartementet hadde under sitt opphold på Kvesmenes klart å få opprettet kontakt med fylkesmennene og institusjoner som hadde med forsyningsspørsmål å gjøre. Som fungerende sjef for Utenriksdepartementet tok Lie: « (...) ingen avgjørelser uten at det absolutt var nødvendig, og da bare etter konferanse med statsministeren, eller at saken var drøftet i en regjeringskonferanse.»²⁷⁴

I Tromsø jobbet Lie først og fremst med forsynings- og skipsfartsspørsmålene. Regjeringen diskuterte veier, havner og finansielle spørsmål. I samarbeid med de lokale myndighetene ble organiseringen av forsyningene i landsdelen tatt opp. Så godt som alle varer som sivilbefolkningen og militære trengte måtte skaffes fra utlandet. Forsyningsdepartementet førte forhandlinger med forsyningsmyndighetene og næringsdrivende i Tromsø, og det var full enighet om de retningslinjene Forsyningsdepartementet mente burde legges til grunn for importen og omsetningen. Det ble bestemt at det gamle systemet for vareomsetning skulle opprettholdes i størst mulig utstrekning. De forretningene som tidligere hadde importert for egen regning, skulle få anledning til å fortsette sine innkjøp gjennom Forsyningsdepartementet. Etter råd fra fylkesmannen og representanter for næringslivet, (muligens Finans- og Næringsrådet), oppfordret departementet til å forsøke å sentralisere innkjøpsordningen i de forskjellige distriktene ved å organisere sammenslutninger som skulle opptre på vegne av alle forretningsdrivende. Dette ble overlat til forretningene selv å organisere.²⁷⁵ I følge Trygve Lie var det stor tilfredshet med det arbeidet Forsyningsdepartementet

²⁷¹ Nygaardsvold 1982:149 – 150; Lie 1955:221

²⁷² Nygaardsvold 1982:160

²⁷³ Koht 1947:137

²⁷⁴ Lie 1955:211

²⁷⁵ Lie 1955:225f

hadde gjort i Tromsø: «Fylkesmann Gabrielsen uttrykte nok den alminnelige mening da han (...) sa at Nord-Norge ikke hadde vært bedre forsynt enn nå da regjeringen Nygaardsvold måtte forlate landet.»²⁷⁶ Den 7. juni sendte Trygve Lie et brev til fylkesmann Gabrielsen hvor han skrev: «På egne og medarbeideres vegne tillater jeg meg å uttrykke min dyptfølte takk for det gode samarbeid med Dem og de øvrige lokale myndigheter i den forløpne tid.»²⁷⁷

7.3 Nedleggelse av Nord-Norgesadministrasjonen:

Etterhvert som departementene etablerte seg i Bispegården, flyttet statsrådene ut, og den 22. mai flyttet Nygaardsvold til Holt Forsøksgård utenfor byen. Kongen fortsatte å bo i Øverbygd, hvor det ble holdt statsråd frem til veiene var bedre og tørrere, da ble møtene lagt til Storsteinnes Meieri.²⁷⁸ I etableringsfasen oppstod det en uenighet av arbeidsfordelingen mellom statlig og regional administrasjon. Otto Ruge skrev i sine erindringer: «Da nu plutselig både regjeringen og Overkommandoen optrådte på skueplassen, var det litt vanskelig å finne den rette arbeidsfordelingen mellom oss og 'lokalregjeringen' i Nord-Norge. Det gikk da heller ikke uten rivninger.»²⁷⁹

General Fleischer var en av de som ville forhindre «kompetansetvist», som han kalte det, og ba regjeringen om å holde seg tilbake.²⁸⁰ Et råd som den ikke valgte å følge. Regjeringen hadde selvfølgelig all rett til å gjøre dette, den var landets øverste myndighet. Dermed ble «kontor for sentralledelsen for Nordland, Troms og Finnmark fylker» lagt ned den 21. mai til fordel for regjeringen og riksadministrasjonen. Denne avgjørelsen ble kunngjort i radioen den 22. mai og kunngjort i avisen dagen etter. Kunngjøringen lød som følgende: «Gabrielsen har avsluttet sitt arbeide med centralledelsen for Nordland, Troms og Finnmark fylker idet departementskontorene etterhvert igjen overtar sine funksjoner i centraladministrasjonen».²⁸¹ Dermed forlot fylkesmann Gabrielsen Tromsø for å gjenoppta sitt fylkesembete i Vadsø, og regjeringen gjenopptok sin funksjon. Gabrielsen skrev selv etter nedleggelsen: «Da regjeringens medlemmer er kommet til Nordnorge og har overtatt behandlingen av de forskjellige departementers saker, er min befatning med ledelsen av de nordnorske fellessaker ophørt fra 21. dennes. Jeg tillater meg å takke alle for godt samarbeide i den måned arbeidet har pågått.»²⁸²

²⁷⁶ Lie1955:222 – 226

²⁷⁷ Lie 1955:227

²⁷⁸ Berntsen 2003:519; Nygaardsvold 1982:161

²⁷⁹ Ruge 1989:126

²⁸⁰ Dahl 1999:2:99

²⁸¹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 674 – Kunngjørelse om Gabrielsens avgang, skrevet den 22. mai 1940.

²⁸² Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 674 – Avskrift av telegram fra Vadsø den 22. mai 1940 til fylkesmann Gabrielsen.

Torkel Hovland skriver at fylkesmann Gabrielsen reiste «frustrert» tilbake til Vadsø, «etter at regjeringen hadde skjøvet han til side».²⁸³ Han får det til å virke som om det var en indre maktkamp om Nord-Norge. Noe det ikke har blitt funnet belegg for andre steder i litteraturen eller kildene. Da kommer vi tilbake til grunnen til at Nord-Norgesadministrasjonen ble dannet, som var å holde Nord-Norge administrativt og økonomisk samlet. Administrasjonen var også til for å forhindre at samfunnet brøt sammen. Fylkesmennene styrte Nord-Norge på regjeringens vegne, de fikk bekreftet sin autoritet som øverste myndighet i Nord-Norge av justisminister Terje Wold.²⁸⁴ Nedleggelsen vakte en del misnøye blant befolkningen, og jeg har ikke funnet noe som tilsier at det var særlig utbredt innad i administrasjonen, eller at fylkesmann Gabrielsen reiste frustrert tilbake til Finnmark. Overgangen fra Nord-Norgesadministrasjonen til regjeringen skjedde ganske fort, og bortsett fra kompetansetvistene i begynnelsen skjedde det smertefritt. Det står ingenting i avisene som tyder på motstand fra fylkesmennene. Selv om nedleggelsen vakte misnøye blant en del av lokalbefolkningen, kan man ikke si noe om hva fylkesmann Gabrielsen mente om dette. Han hadde også gjort det klart i under møtet den 25. april 1940 at hans myndighet bare var midlertidig.²⁸⁵ Fleischer er kanskje den eneste som var åpent kritisk til at regjeringen overtok administrasjonen av Nord-Norge.

Fra 9. april og frem til 21. mai hadde fylkesmennene i Nordland, Troms og Finnmark klart å etablere en egen administrasjon for Nord-Norge. Til tross for mange vanskeligheter fungerte sentraladministrasjonen for Nord-Norge ganske godt. Den forhindret at landsdelen kollapset økonomisk og administrativt, og den gjorde det mulig for 6. divisjon å kjempe mot den tyske invasjonen. Uten en indre front kunne ikke 6. divisjon føre krig. Etter at Nygaardsvold-regjeringen ankom Nord-Norge var det ikke lengre behov for en fellesadministrasjon for landsdelen. Dermed ble Nord-Norgesadministrasjonen lagt ned, administrasjonen hadde tjent sin oppgave. Nygaardsvold-regjeringen hadde nå ansvaret for Nord-Norge.

7.4 Lokalbefolkningens holdninger til regjeringen:

Under regjeringens opphold i Nord-Norge oppstod det gnisninger mellom de fra sør og lokalbefolkningen. Det var i Tromsø at gnisningene var sterkest. Bladet Tromsø og Harstad Tidende var mest kritiske til Nygaardsvold var de borgerlige, men selv de oppfordret til støtte av landets lovlige regjering. Avisene trykket like gjerne taler fra Nygaardsvold og Koht som stortingspresident C.J. Hambro. Både bladet Tromsø og Nordlys gjenga Terje Wold sin appell til den nordnorske befolkningen den 24. april. Den borgerlige kritikken av Nygaardsvold-regjeringen kommer tydelig

²⁸³ Hovland 2005:182

²⁸⁴ Eng 2013:86 og 116

²⁸⁵ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 656 – Møtereferat av den 25. april 1940.

frem i polemikken mellom avisa Tromsø og Nordlys. Avisen Tromsø var kritisk til de fra sør, mens Nordlys kom til regjeringens forsvar. Nordlys posisjon som arbeiderblad forklarer denne rollefordelingen, da og at de fleste de fra sør tilhørte arbeiderpartiet.²⁸⁶ Harstad tidende bidro også til denne kritikken av regjeringen. Hva en del av det borgerlige lederskapet i Tromsø følte for regjeringen Conradi oppsummeres slik:

Regjeringen var skyldig i at det norske forsvar var så uforberedt på krigen; nå fikk den selv ta konsekvensene. Nord-Norge hadde klart sin oppgave. Ikke nok med at regjeringen derfor nå fant det opportunt å søke ly i landsdelen, men den sørget også for å plassere sine egne med flyktninger sørfra i fordelaktige stillinger i statsadministrasjonen til fortrengsel for landsdelens egne kvalifiserte folk.²⁸⁷

Det kan hende at noen i Tromsø følte det slik, men realiteten var annerledes. De lokale myndighetene samarbeidet godt med regjeringen, og flere lokale folk ble utnevnt til stillinger innenfor næringslivet. Politisk var Tromsø delt, i kommunevalget i 1937 i Tromsø fikk partiene følgende kommunerepresentanter: Arbeiderpartiet 21, fellelista Høyre/Frisinnede Venstre 12, Venstre 17, NKP 2, og Venstre fikk ordføreren.²⁸⁸ Mye av kritikken den borgerlige avisa Tromsø rettet mot regjeringen var nok partipolitisk motivert.

En annen årsak til at lokalbefolkningen var skeptisk til regjeringen var frykten for tyske bombefly. Når regjeringen ankom Nord-Norge, fryktet mange i Tromsø at byen kom til å bli et mer utsatt for tyske flyangrep. Elverum, Nybergsund og Molde hadde blitt bombet etter regjeringens opphold. Derfor valgte regjeringen å oppholde seg i distriktet, og ikke i byen. Av samme årsak valgte også Kongen ikke å gå i land i Tromsø. Men når regjeringen flyttet til byen, ble også Tromsø et større mål. Denne bombefrykten var ikke noe nytt, tyske bombefly hadde allerede sluppet bomber på Tromsøya så folk visste at det var mulig. Et P.M. fra den 10. mai uttrykker denne følelsen ganske klart:

Apoteker Jenny Ellefsen, Tromsø, har henvendt seg til på oppfordring av en rekke borgere i Tromsø by i anledningen av: Det syns å være en alminnelig utbredt frykt blindt byens borgere for de stadige kunngjøringer fra centralledelsen og kunngjøringer ellers i radio om opprettelse av nye styre, råd og offentlige kontorer i Tromsø vil virke til at fienden kommer til å anse Tromsø by som et mere tiltrekkende mål for angrep enn før.²⁸⁹

²⁸⁶ Eng 2006:101

²⁸⁷ Conradi 1974:163

²⁸⁸ Eng 2006:14

²⁸⁹ Statsarkivet i Tromsø. Fylkesmannen i Troms, boks 2089, mappe 683 – avskrift av et brev til fylkesmannen i Troms av den 10. mai 1940 fra A. Hammering.

Dette er en ganske naturlig reaksjon, og bidro nok til den lokale skepsisen mot de fra sør. Dette er nok den største grunnen til at folk i Tromsø ikke likte at regjeringen oppholdt seg i byen. Frykten ble nok ikke mindre etter at Bodø ble bombet i slutten av mai.

Etter at regjeringen begynte å engasjere seg i styringen av Nord-Norge, var det enkelte som var uenig i regjeringens bestemmelser. Dette ser vi når regjeringens valgte styremedlemmer i Norges Bank mot slutten av mai. I Harstad Tidende stod det: «Skulde man da ikke også ha rett til å tro at ledelsen av de institusjoner og tiltak som skal ha sitt centrum her nord, og som ikke direkte styres av regjeringens og departementenes stab, også vedblivende i første rekke blev overlatt til folket her nord?» Artikkelen fortsetter å stille spørsmål om hvilke forutsetninger styrets medlemmer hadde angående nordnorsk næringsliv og nordnorske forhold og kritiserte at regjeringen ikke utnevnte en eneste nordlending til styremedlem. Debatten rundt styret i Norges Bank er bare et eksempel på regjeringens avgjørelser som vakte misnøye hos de borgerlige. I de borgerlige avisene som bladet Tromsø og Harstad Tidende mente man at nordlendinger ble byttet ut til fordel for søringer. Harstad Tidende så det som i landsdelens interesse å advare mot «(...) den desavuering av folket her i nord (...)»²⁹⁰ Bladet Tromsø skrev også om slike hendelser, men tonen var noe mildere når avisen skrev den 20. mai:

Skulde det ikke også være et billig hensyn, at Norges Banks nye hovedsete som nu bare har sitt virkefelt i Nord-Norge og heller ikke fulltallig er til stedet her oppe, blir supplert med en med nordnorsk næringsliv og tenkemåte innforlivet mann! Det skulde vel heller ikke være ubillig, (...) at regjeringen så lenge den opholder seg i Nord-Norge, ble forsterket med en mann fra nordnorsk næringsliv.

Bladet Tromsø skrev videre: «(...) Men ut fra den kjensgjerning at håløygen – og vi mener med skjellig grunn – også før 9. april, følte seg tilsidesatt og oversett, må våre kjærkomne og velkomne hjelpesmenn sydfra være varsomme i sættet ved sin inngang i Hålogaland.» Dette var ment som et råd til de fra sør om ikke å «(...) få utseende av, at noen er kommet hit op med det selvfølgeliges rett til å overta viktige samfunnsfunksjoner.» Avisen skriver også om at hele Nord-Norge hadde full tillitt til regjeringen. De borgerlige avisene fikk det til å virke som om befolkningen ikke ville at viktige stillinger innenfor næringslivet, og andre institusjoner, ble dominert av de fra sør. Nordlendingen ville ha representanter i viktige nordnorske institusjoner og stillinger innenfor næringslivet. Kritikken gikk ut på at Nord-Norge manglet representasjon i styret til Norges Bank.

²⁹⁰ Harstad Tidende 1. juni 1940.

Avisene støttet regjeringen og dens politikk, men de ønsket ikke at nordlendingene skulle bli utelatt fra viktige avgjørelser som fikk betydning dem selv. Denne kritikken var ikke helt presis. Den 28. mai tok Nordlys opp en artikkel i Vestfinnmark Arbeiderblad som handlet om hvor uheldig det var med sentralisering på ett sted, Vestfinnmark Arbeiderblad gjenga også noe fra bladet Tromsø angående de fra sør. I Nordlys mente de at: «(...) det (Vestfinnmark Arbeiderblad) serverer Tromsø vas som sitt eget.» Bladet Tromsø mente at folk fra nord ble forbigått av regjeringen som plasserte folk fra sør i viktige stillinger. Til dette svarte Nordlys i samme utgave:

Hvilke stillinger sikter 'Tromsø' til? Det er på tie at det blir slutt med snakket og at de enkelte tilfeller blir nevnt. Det er oppnevnt en postdireklen [sic]. En fagmann i denne landsdelen er tatt til det. Det er oppnevnt en telegrafdirektør. Også han er tatt av fagfolkene her nord. Det samme er tilfelle med tilldirektøren, landbruksdirektøren, sjøfartsdirektøren og i det heile alle de 'nye stillingene'.

Nordlys konkluderte saken med at « (...) heile agitasjonen omkring 'de mange sørfra' er politiske intriger og intet annet. Og redaktørene for arbeiderbevegelsen bør i hvert fall be venstrebladet i Tromsø peike på de konkrete tilfellene av 'forbigåelse' før de bringer bladets ondsinnede stiklerier videre.» Bladet Tromsø spilte på nordnorsk regionalisme for å kritisere regjeringen, som mente at de fikk alt for stor innflytelse i byen.

Statsrådene merket godt kritikk rettet mot dem. Nygaardsvold var vel den som var mest påvirket av denne kritikken:

Folket i Tromsø hadde ikke hatt noen føling og knapt nok noen ulemper av krigen. Jeg tror ikke at de hadde svært stor forståelse av de vanskeligheter Regjeringen hadde å kjempe med. Kravene var mange, og de vokste for hver uke. Jeg har også den oppfatning at vi bare så vidt var tålt. (...) Vi ble betraktet som flyktninger, som ikke hadde forstand på noe som angikk Nord-Norge, og som måtte være takknemlig for å være der oppe. Dette ble ikke bare én, men flere ganger antydnet i redaksjonelle artikler i avisene.

Jeg må tilstå at det var dager da sladderer og baktalelsene gjorde meg svært vondt. Jeg sa en gang til en mann jeg kjente fra før, at når vi var til slik forargelsen så var det vel best vi reiste, og til denne bemerkningen fikk jeg følgende svar: 'Ja, vi klarte oss bra før dere kom, og vi kommer vel til å klare oss selv om dere reiser'.²⁹¹

Nygaardsvold tolker nok en del av dette i verste mening. Som Vidar Eng påpeker hadde ikke

²⁹¹ Nygaardsvold 1982:160

regjeringen mye kontakt med befolkningen. De fra sør var ikke vant til nordlendingenes måte å uttrykke seg på. Dermed oppstod det kanskje en liten kulturkonflikt mellom statsminister Nygaardsvold og lokalbefolkningen.²⁹²

Utenriksminister Koht og justisminister Wold var begge fra Nord-Norge. Så kritikken om at Nord-Norge ikke var representert i regjeringen blir feil. Halvdan Koht skrev om det han opplevde under felttoget i Norge og nevner ikke noe om den lokale misnøyen mot regjeringen og de fra sør.

Jeg tror at den lille kontakten statsrådene fikk med befolkningen isolerte dem fra folk flest. Dette gjorde det vanskelig for folk å få et godt inntrykk av regjeringen. Trygve Lie bemerket følgende:

«Selv mange Tromsø-folk som før hadde vært sure eller i hvert fall lite vennlige, begynte å hilse på oss når vi var ute og gikk. En del av de ledende personer i byen hadde ikke vært overstrømmende hjertelige i sitt forhold til oss... Det var tydelig at vi ikke var velsett av alle. Noen omgang med byens borgere hadde vi ikke i det hele ikke. Initiativet måtte komme fra dem. Og det uteble.»²⁹³

Den manglende kontakten mellom regjeringen og lokalbefolkningen kan ha bidratt noe til å opprettholde de negative holdningene, men betydningen av dette må ikke overdrives. De nordlendingene som statsrådene faktisk ble kjent med var hyggelige og hjelpsomme. Holdningene blant lokalbefolkningen spilte nok også en rolle i hvordan de oppfattet regjeringen. Her kommer man inn på hvordan nordlendingene så på seg selv. Vidar Eng påpeker at noe av kritikken til Nygaardsvold kan ikke bare tolkes som negative, fordi de lå en positiv nordnorsk selvbevissthet og initiativvilje under noen av uttalelsene som de sørfra reagerte på. Det var ikke bare kritikk som ble skrevet i avisene. Det var mange deklarasjoner om støtte til Nygaardsvold-regjeringen og kampen mot tyskerne. Som Eng sier kan ikke uttalelsen til statsministeren og statsrådene avfeies uten vider, men de må modereres når man ser på avisenes innhold og tar hensyn til nordnorske overdrivelser og frispråk.²⁹⁴

Det var ikke alle som mislikte at regjeringen oppholdt seg i Nord-Norge. Det fantes delte meninger blant de fra sør om hvor sterk den lokale motviljen mot dem var. Unni Diesen, som var sekretær til både Halvdan Koht og Trygve Lie, skriver at Tromsøs befolkning var delt opp i grupper. Mange var positive til regjeringens tilstedeværelse i byen, mens noen mente at det var regjeringen som hadde forsømt forsvaret, og at den kunne løse sine egne vanskeligheter. Andre var mer pessimistiske og

²⁹² Eng 2006:41f

²⁹³ Lie 1955:224f

²⁹⁴ Eng 2006:41f og 43

mente at det burde komme en ordning med tyskerne før Tromsø ble bombet. Det er vanskelig å si hvor utbredt denne motviljen faktisk var, siden det ikke fantes meningsmålinger på denne tiden. Avisene i Tromsø, og Harstad Tidende til en viss grad, var delt mellom støtte og kritikk av de fra sør. De som var mest utsatt for kritikk var statsministeren og statsrådene selv. I deres egne memoarer beskriver de sitt lokale vertskap som positivt. Når Nygaardsvold skrev om sitt opphold på Haug i Målselv, hadde han bare positive ord om sine verter. Eieren av gården var «en utmerket mann i alle henseender. Hele familien var ellers så elskverdig og forekommende som det bare går an å være.» Om sitt opphold på Holt Forsøksgård i Tromsø skrev han: «Her hadde vi det utmerket på alle måter. Bestyreren (...) og hans frue var ualminnelig hyggelige folk, som søkte å gjøre alt så bra som mulig for oss.»²⁹⁵ Trygve Lie skrev at: «Vertskapet (...) var så forståelsesfulle og hjelpsomme at det var en glede for oss alle å bo hos dem.» Og om Lies vertskap i Tromsø omtalte han som «overmåte hyggelige og hjelpsomme mennesker, de laget virkelig noe av et hjem for oss.»²⁹⁶ Det fantes også mange som ikke la merke til splittelsen mellom nordlendingene og de fra sør 1940. Haakon Lie, som arbeidet med kringkastingen og var arbeiderpartimann, skrev: «Jeg må si at jeg merket fint lite til det.»²⁹⁷ Det stod i Nordlys den 21. mai: «Vi noterer med glede at det ikke er av landsdelens egne som er satt igang dette forsøk på å svekke statsmaktene, samfunnets organer, i disse skjebnesvangre tier.» Hverken Nordlys, bladet Tromsø, Harstad Tidende eller Nordlandsposten kritiserte nedleggelsen av Nord-Norgesadministrasjonen de følgende dagene etter selve nedleggelsen. Den eneste avisen som skrev om det var bladet Tromsø, som takket Gabrielsen for et godt arbeid.

Det inntrykket man kan sitte med etter å ha lest i avisene fra perioden er at de fleste nordlendingene var positive til de fra sør. Mye av kritikken rettet mot de fra sør og regjeringen hadde to hovedårsaker: den første var bombefrykt, folk var livredde for at Tromsø skulle lide samme skjebne som Molde og andre byer i sør. Denne frykten ble ikke mindre etter at Bodø ble bombet den 27. mai. At regjeringen valgte å samle seg i Tromsø gjorde byen til et mer utsatt mål for tyske bombefly, og folk var neppe særlig glad for det. Den andre årsaken var at det borgerlige politiske lederskapet var misfornøyd med regjeringen og de fra sør, som hørte til arbeiderpartiet. Det var hovedsakelig bombefrykt og borgerlig misnøye som var årsaken til befolkningens holdninger i Tromsø.

7.5 Avreise til England:

Under regjeringens opphold i Tromsø dukket det opp et viktig spørsmål. Regjeringen ble spurt om

²⁹⁵ Nygaardsvold 1982:136f og 161

²⁹⁶ Lie 1955:209 og 225

²⁹⁷ Lie 1988:33

det var mulig å danne en demarkasjonslinje i Narvik-området. Tyske og allierte tropper skulle trekkes vekk fra Narvik, og svenske tropper skulle garantere byens nøytralitet. En våpenstillstand skulle iverksettes og områdene nord for linjen skulle få bli værende under norsk kontroll, mens resten av landet forble under tysk okkupasjon.²⁹⁸ Spørsmålet kom opp den 14. mai da fungerende utenriksminister Trygve Lie fikk et telegram fra Stockholm-delegasjonen. Telegrammet var fra utenriksråd Bull og den svenske utenriksministeren Günther. Lie underrettet Kongen og Nygaardsvold om dette, og det ble tatt opp ved den samme regjeringskonferansen hvor det ble vedtatt å etablere seg i Bispegården. Men ingenting kunne gjøres før Koht og Ljungberg var kommet tilbake fra utlandet. Om Koht og Ljungberg skulle komme tomhendt tilbake, var planen en alternativ utvei dersom de allierte ikke kunne garantere hjelp til å ta Norge tilbake fra tyskerne.²⁹⁹

Da Koht kom tilbake til den 18. mai ble han underrettet om planen. Kohts holdning til planen var slik: «(...) eg skjønnte at om Tyskland skulle gå med på å stanse krigen i Nord-Noreg, så måtte det få eit vederlag for det, og det vederlaget måtte da i alle tilfelle vera noko som var til skade for oss. Difor var eg imot planen.»³⁰⁰ Denne kompensasjonene gikk ut på var at de allierte skulle trekke ut alt av styrker fra Nord-Norge, noe som ville gjøre landsdelen forsvarsløs mot tyskerne. Den 25. mai valgte regjeringen å avvise denne planen og fortsette samarbeidet med de allierte.³⁰¹

Da spørsmålet kom opp igjen den 1. juni var situasjonen annerledes. Tyskerne hadde stor fremgang på Vestfronten og de allierte var på defensiven. I Norge var situasjonen den samme, tyskerne hadde landsatt tropper ved Hemnesberget, og inntatt Mo i Rana. Bodø og resten av Nord-Norge var innenfor deres rekkevidde. Den 1. juni var også dagen regjeringen fikk vite at de allierte hadde bestemt seg for å oppgi Norge, dermed ble spørsmålet igjen relevant. Det kom aldri til å bli noe av denne planen. Utenriksminister Koht kom til å røpe de alliertes planer om å trekke seg ut av Nord-Norge under forhandlingene, og etter denne innrømmelsen hadde tyskerne ingen interesse av å fortsette forhandlingene om en demarkasjonslinje i Nord-Norge. Regjeringen ventet for sikkerhets skyld frem til den 6. juni før de var sikker på at det ikke ville komme noe svar fra tyskerne. På en regjeringskonferanse den 6. juni bestemte de seg for å reise til England for å fortsette kampen. Den offisielle avgjørelsen falt den 7. juni, og samme dag kl. 20, gikk Kongen, kronprinsen og regjeringen – i tillegg til så mange embetsmenn og offiserer som mulig – ombord på den engelske krysseren «Devonshire». Den endelige kapitulasjonen av 6.divisjon skjedde natt til den 10. juni

²⁹⁸ Koht 1947:147 – 148; Grimnes 1984:215 – 228

²⁹⁹ Berntsen 2003:520 – 521

³⁰⁰ Koht 1947:149

³⁰¹ Svendsen, Å. Halvdan Koht: veien mot framtiden, 2013:318

1940.³⁰²

Da det ble kjent at Kongen, Kronprinsen og regjeringen skulle reise til England og Nord-Norge ble oppgitt til tyskerne, var det en uhyggelig stemning i Tromsø.³⁰³ Hvis man ser situasjonen i Nord-Norge isolert fra begivenheter ellers i Europa, gikk det ganske bra i landsdelen. Tyskerne i Narvik var på defensiven og Narvik var gjenerobret, det var bare et spørsmål om tid før 6. divisjon hadde kastet Dietl og hans menn over svenskegrensen. Dersom man setter Nord-Norge i et bredere perspektiv ser situasjonen annerledes ut. De allierte var ikke i stand til å fortsette felttoget i Norge, samtidig som Frankrike falt og en tysk invasjon av de britiske øyer var blitt en mulighet. Samtidig var tyske styrker fra sør på vei nordover. Det var umulig for norske styrker å holde Norge alene. Dermed var Kongen og Regjeringen nødt til å evakuere for å kunne fortsette kampen i eksil. Etter at regjeringen forlot Norge, ble fylkesmann Gabrielsen hentet tilbake til Tromsø av Otto Ruge for å ta seg av den sivile administrasjonen i Nord-Norge. Som jeg har nevnt tidligere, kom han til å gjøre dette til hans arrest i 1941. Da kom også Nasjonal Samling til å implementere sin nyordning for landet. Det ble slutten for en usedvanlig del av norsk krigshistorie, som ikke har parallell i moderne norsk historie.³⁰⁴

7.6 Oppsummering:

Den korte perioden da regjeringen befant seg i Nord-Norge var preget av vanskelige arbeidsforhold, og motgang. De vanskelige arbeidsforholdene skyldtes først og fremst regjeringens avgjørelse om å spre seg i distriktene, i en landsdel hvor det nesten ikke fantes veier. Arbeidet med å styre landet under slike arbeidsforhold var svært krevende. Nygaardsvolds samling av regjeringen i Tromsø forbedret situasjonen noe, men når regjeringen begynte å etablere seg der opplevde de at lokalbefolkningen ikke likte at de oppholdt seg i byen. Statsministeren tok dette svært tungt. Motgangen kom i form av de alliertes avgjørelse til å oppgi Norge. Det var umulig for nordmennene å fortsette kampen alene. Dermed ble regjeringen nødt til å følge med britene når de reiste, slik at de kunne fortsette kampen i eksil.

Til tross for dette var det ikke slutten for Nord-Norgesadministrasjonen. Som jeg har nevnt ble kontoret gjenopprettet av Otto Ruge og fortsatte å administrere landsdelen etter at regjeringen hadde forlat landet og 6. divisjon hadde kapitulert. Men Nord-Norgesadministrasjonen var nå underlagt Administrasjonsrådet i Oslo, og de tyske okkupantene etter at Administrasjonsrådet ble lagt ned den

³⁰² Berntsen 2003:521 – 522, 527, 534

³⁰³ Pedersen 1995:429

³⁰⁴ Pedersen 1995:408

25. september 1940.³⁰⁵ Dette var nødvendig for å holde Nord-Norge gående, frem til forbindelsene med sør var gjenopprettet, slik at landsdelen igjen var en del av Norge. Riktig nok ett Norge under okkupasjon, men nå kunne landsdelen dra på ressurser fra resten av landet. Nord-Norge var ikke lengre alene.

³⁰⁵ Grimnes 1984:188

Kapittel 8: Oppsummering og konklusjon

Formålet med denne oppgaven har vært å belyse hva Nord-Norgesadministrasjonen var og hvilken rolle den spilte i Nord-Norge under felttoget i Norge 9. april til 9. juni 1940. For å hjelpe meg med å svare på problemstillingen delte jeg problemstillingen inn i følgende underproblemstillinger:

1. Hvem hadde ansvaret for administrasjonen?
2. Hvordan var administrasjonen organisert?
3. Hvilke oppgaver hadde administrasjonen?
4. Hvordan avsluttet Nord-Norgesadministrasjonen sitt arbeid?

I oppgaven vil jeg gjøre som følgende: I kapittel 2 gir jeg en oversikt over den første fasen av andre verdenskrig og går i gjennom felttoget i Norge. Jeg har brukt kapittel 3 og 4 for å besvare underspørsmål 1 og 2, dette gjør jeg ved å undersøke hvordan administrasjonen ble etablert, hvem som stod bak og hvordan de organiserte Nord-Norgesadministrasjonen. I kapitlene 5 og 6 besvarer jeg underproblemstilling 3, hvor jeg redegjør de forskjellige oppgavene Nord-Norgesadministrasjonen sto overfor, og hvordan de løste dem. I kapittel 7 diskuterer jeg regjeringens opphold i Nord-Norge, hvordan den avviklet Nord-Norgesadministrasjonen og hendelsene rundt kapitulasjonen til 6. divisjon og regjeringens evakuering til England. Til slutt vil jeg avslutte med kapittel 8 hvor jeg oppsummerer og konkluderer oppgaven.

8.1 Redegjørelse av felttoget i Norge:

Det tyske angrepet på Norge og Danmark den 9. april 1940 var en katastrofal hendelse for Norge, og dette viste hvor lite forberedt Norge var på et slikt angrep. Det var få som holdt hode kaldt nok til å takle krisen den dagen, og mye av statsapparatet feilet. I Nord-Norge oppnådde man større suksess mot den tyske invasjonen. Den viktigste forskjellen var at Tyskland ikke hadde kapasitet til å besette områder lenger nord enn Narvik. Samtidig var det godt trente og kampklare norske styrker i Finnmark på nøytralitetsvakt som umiddelbart kunne settes inn mot tyskerne. Dermed fikk de regionale nordnorske myndighetene nok pusterom etablere en fellesadministrasjon for landsdelen.

Tyskernes angrep hadde delt både Norge og Nord-Norge i to ved å sette i land styrker ved Narvik og Trondheim. Siden Nord-Norge var avskåret fra det øvrige land var man nødt til å omorganisere landsdelen slik at den kunne klare seg på egenhånd. Ved å etablere en fellesadministrasjon for Nord-Norge hadde landsdelen en fungerende administrasjon som styrte uavhengig av regjeringen. Under ledelsen av fylkesmannen i Finnmark, Hans J. Gabrielsen, klarte Nord-Norge seg mer eller mindre på egenhånd frem til Kongen og regjeringen ankom Nord-Norge. Fra dette tidspunkt kom Nygaardsvold-regjeringen kom til å ta over administrasjonen av Nord-Norge, og Nord-

Norgesadministrasjonen ble derfor lagt ned til fordel for regjeringens egen administrasjon.

Den 10. mai gikk tyskerne til angrep på Frankrike og Benelux-landene. Også her var tyskerne overlegne både på land og i luften. Den tyske «Blitzkrieg» tvang de allierte på defensiven, og Frankrike stod for fall. På grunn av tyskernes suksess på Vestfronten måtte de allierte også trekke seg ut av Nord-Norge. Alene kunne ikke norske styrker stå imot den tyske krigsmaskinen, kampen om Norge måtte oppgis. Regjeringen bestemte seg for å fortsette kampen i eksil. Den 7. juni gikk Kongen og regjeringen ombord på den engelske krysseren H.M.S. Devonshire og forlot Norge for England, og 6. divisjon ble beordret om å legge ned våpnene den 9. juni kl. 24.00. Kampene i Norge var over.

8.2 Etableringen av Nord-Norgesadministrasjonen og dens oppgaver

Etter 9. april inngikk general Fleischer et samarbeid med fylkesmennene i Troms og Finnmark som etablerte de administrative forholdene for Nord-Norge.³⁰⁶ Dermed ble den øverste myndigheten inntil videre utøvd av fylkesmennene Nordland, Troms og Finnmark. Først og fremst var det fylkesmannen i Troms, Bjørn Norbye, som skulle lede Nord-Norgesadministrasjonen, men hadde bare rukket å ta hånd om de umiddelbare problemene som oppstod etter krigsutbruddet før han ble syk. Ansvar ble da overført til fylkesmannen i Finnmark, Hans J. Gabrielsen, som måtte reise til Tromsø hvor han etablerte en langsiktig administrasjon for Nord-Norge. Årsaken til at Gabrielsen ble den nye lederen for administrasjonen var hans ansiennitet. Han var den eneste av fylkesmennene i Nord-Norge som ikke hadde blitt konstituert til embete. Fylkesmannen i Nordland, Karl Hess Larsen, ankom aldri Bodø og fylket ble dermed styrt av konstituert fylkesmann ved navn Roll Mathisen. Etter at fylkesmannen i Troms ble syk måtte fylkesfullmektig Hans Skotner ta over Troms fylkesembete. Det var det under Gabrielsens ledelse at Nord-Norgesadministrasjonen ble bygd ut.

Hele systemet var lagt opp slik: fylkesmann Gabrielsen og Nord-Norgesadministrasjonen var det øverste organet som tok seg av saker felles for landsdelen, hvor bestemmelsene til administrasjonen ble videreført nedover i systemet. Fylkeskontorene i Nordland, Troms og Finnmark styrte sine respektive fylker, og på kommunalt nivå tok herredsstyrene seg av kommunale saker. Det hendte også at rådmannen fikk utvidet sin myndighet for å kunne ta seg av de pressende spørsmål.

Mange kommuner i Nord-Norge var avhengig av bidrag fra staten. Etter krigsutbruddet var Nord-Norgesadministrasjonen nødt til å ta seg av disse bidragene. Halvparten av kommunebidragene var

³⁰⁶ Pedersen 1995:406

allerede betalt for Finnmark og Nordland fylker, men det gjensto fremdeles mye. Hvis ikke kommunene fikk disse bidragene, ville de mangle en stor del av sitt budsjett som, ville ha hemmet deres virksomhet. De ville ha vært vanskelig for dem å utføre sine forpliktelser til trygdekassen, drift av kommunale tjenester, lønn osv.

Det offentlige var like avhengig av næringslivet som næringslivet var av Nord-Norgesadministrasjonen. Noe av det første Gabrielsen gjorde da han kom til Tromsø var å sette i gang tiltak for å løse pengemangelensom oppstod i Nord-Norge. Nord-Norgesadministrasjonen kom til å lene seg tungt på Norges Bank for å kunne dekke sine utgifter. Administrasjonen var også avhengig av at folk fortsatte å betale skatt, regninger og avdrag. Det var viktig for det offentlige at næringslivet fortsatte å fungere slik at pengesirkulasjonen fortsatte. I tillegg til sine vanlige utgifter, og sin støtte til næringslivet, måtte den også finansiere 6. divisjon og 3. sjøforsvarsdistrikt. Administrasjonens samlede utgifter var enorme, bare forsvaret trengte ca. 1.5 millioner kroner i uken til å dekke sine utgifter. En av administrasjonens største utfordringer var å skaffe nok kontanter, derfor ble også utenlandsk valuta godtatt som betalingsmidler.

Nord-Norgesadministrasjonen opprettet også spesialiserte råd og utvalg som skulle ta seg av viktige spørsmål på forskjellige områder. Det ble for eksempel opprettet et finans- og næringsråd som skulle ta seg av forskjellige næringsrelaterte spørsmål. Det ble senere opprettet råd for å ta seg av spørsmål innen fiske, industrien, landbruket osv. Fylkesmann Gabrielsen mente at dette var spørsmål som best kunne løses hvis Nord-Norge sto samlet.

8.3 Kringkastings og pressens rolle i Nord-Norge:

Da tyskerne invaderte Norge oppstod det en todeling av det norske kringkastingsnettverket. I Sør-Norge tok tyskerne kontroll over de større senderne i landsdelen, mens i Nord-Norge forble kringkasterne på norske hender. Med egne nordnorske programmer ble kringkastingen i nord brukt til å motvirke den tyske propagandavirksomheten fra sør. Kringkasteren ble også tatt i bruk av Nord-Norgesadministrasjonen til å administrere det store området som utgjør Nord-Norge. Med denne improviserte og effektive løsningen kunne administrasjonen raskt formidle sine bestemmelser til en stor del av befolkningen. De som ikke fikk med seg kunngjøringene i radioen kunne lese dem i avisene dagen etter. Gjennom kringkasteren fikk Nordland en viktig forbindelse med Troms og Finnmark. Denne forbindelsen var viktig fordi kommunikasjonslinjene i Nord-Norge var brutt ved Narvik. Ved å bruke kringkasteren løste man dette problemet. Betydningen av kringkasteren for Nord-Norgesadministrasjonen var stor, men ikke absolutt nødvendig for å administrere Nord-Norge. Selv om kringkasteren gjorde det mer praktisk å formidle viktig informasjon på en rask og

omfattende måte, kunne denne informasjonen blitt distribuert via andre metoder. Avisene kom også til å spille en viktig rolle sammen med kringkasteren. I tillegg til nyheter bidro også avisene til å holde folks moral oppe, samtidig som de påvirket den norske opinionen mot tyskerne. På grunn av krigen ble det innført sensur av kringkastingen og avisene i Nord-Norge. Dette kom til å begrense hvilke krigsnyheter som kunne publiseres. Hovedsakelig ble kringkastingen brukt til å formidle informasjon fra myndighetene, samt kringkasting av nyheter og underholdning. Avisene ble brukt til å videreføre denne informasjon og nyheter fra kringkastingen.

8.4 Nord-Norgesadministrasjonen og næringslivet:

En av hovedutfordringene til Nord-Norgesadministrasjonen var å omorganisere det nordnorske næringslivet slik at det ikke lenger var avhengig av Sør-Norge. Før krigen ble det meste av råvarer og materiell fraktet til nord fra sør, og mye av produktene fra nord ble solgt i sør eller utlandet. Uten denne forbindelsen hadde landsdelen store problemer med å få tak i råvarer til sin egen produksjon, og en stor del av markedet forsvant. Uten inngrep fra Nord-Norgesadministrasjonen sto næringslivet i fare. Dermed måtte administrasjonen bidra med økonomisk støtte til næringslivet slik at industrien og andre økonomiske virksomheter ikke gikk konkurs.

Blant de som merket Nord-Norges isolasjon mest var fiskerne. Fiskeleverandørene var ikke i stand til å betale fiskerne for fisken de leverte. Leverandørene kunne ikke selge fisken videre, og dermed så kunne de heller ikke betale for seg. Mange fiskere fikk ikke oppgjør for Lofotfiske og havnet i økonomiske vansker. Det vart viktig for Nord-Norgesadministrasjonen å gi fiskerne insentiver til å fortsette fiske, slik at fiskerne fikk betalt og at Nord-Norge fikk tilbake en av sine viktigste eksportartikler. Derfor investerte myndighetene penger i Finnmarksfisket slik at fiskerne var garantert lønn for den fisken de leverte. I tillegg til at fisken var en viktig eksportvare, var den også en stor del av kostholdet til mange i Nord-Norge.

Med mindre man klarte å få tilgang til nye markeder, var det liten mening i å sikre næringslivet. Derfor ble det sendt en handelsdelegasjon til England for å sikre en slik tilgang. Uten det utenlandske markedet ville det ha vært vanskelig for det norske næringslivet å fungere. Handelen med utlandet ga Nord-Norge tilgang til nye livsviktige varer, samt et marked hvor nordnorske produkter kunne bli solgt. Dette var en viktig kilde til kapital som hjalp med finansieringen av Nord-Norgesadministrasjonen.

I handelen med utlandet trengte man skip til å frakte varer til og fra Nord-Norge. Dermed ble alle tilgjengelige skip satt til frakt. De skipene som ikke var egnet til denne overfarten, ble satt til

kysttransport. Disse skipene fraktet varer, passasjerer og post rundt omkring langs den nordnorske kysten. Tyske bombefly kom etterhvert til å hemme denne trafikken. I stedet for ble mange forskjellige fiskeskøytene og andre farkoster ble satt i tjeneste med å frakte folk og varer langs kysten. Uten innsats fra disse farkostene hadde logistikken i landsdelen blitt en god del vanskeligere.

I det tilfelle at Nord-Norges isolasjon skulle vare lenge, ble det gjort en innsats for å øke matproduksjonen i Nord-Norge. Derfor ble det satt i gang tiltak for å utnytte jordbruksarealet best mulig. Det ble også bestilt en god del med settepoteter fra utlandet for å sikre at potetavlingen ble så stor som mulig. Nord-Norge var ikke i noen særlig krise når det gjaldt mat i april/mai 1940. På grunn av regjeringens politikk ble det lagret rikelig med mat i landsdelen før krigen. Dette bidro til å motvirke sult, og med rasjonering kunne denne beholdningen vare lenge.

Industrien i Nord-Norge var avhengig av støtte fra myndighetene slik at de kunne fortsette sin produksjon. Deres produkter var også en viktig eksportvare som Nord-Norgesadministrasjonen kunne selge i utlandet for å finansiere sin egen virksomhet. Dermed ga administrasjonen støtte til de industriverkene som hadde problemer med å omstille seg fra fred til krig. Produktene fra disse verkene kom til å bli viktig i den nordnorske handelen med utlandet.

Nord-Norgesadministrasjonen klarte på ca. to måneder å omorganisere næringslivet i Nord-Norge på en slik at det kunne stå på egne ben. Da regjeringen ankom Nord-Norge, fant den et næringsliv som fungerte i aller høyeste grad. Det gjensto fremdeles en del arbeid, men regjeringens evakuering og 6. divisjons kapitulasjon satte en stopp for videre planer. Uten innsatsen fra Nord-Norgesadministrasjonen ville ikke det nordnorske næringslivet ha klart å omstille seg til å fungere uten kontakt med Sør-Norge.

8.5 Tiltak angående helse, politi og sikkerhet:

Sykehusene fikk sine egne ordninger for hvordan de skulle fortsette sin virksomhet i krigstid. Men dette gjorde dem også mer utsatt for økonomiske vanskeligheter. For eksempel ville militæret at Troms og Tromsø sykehus skulle redusere antall pasienter slik at det var mer plass til sårede. Dermed kunne de ikke dekke sine kostnader gjennom vanlig praksis, da måtte Nord-Norgesadministrasjonen bidra for å dekke lønnen til de sykehusansatte. Myndighetene bidro også til å sette opp et eget depot for medisiner og legemidler. Tanken var at legemidlene som ble bestilt i utlandet skulle samles i Tromsø, deretter skulle de distribueres etter bestilling. Sykehusene var dermed både bemannet og utstyrt til å fortsette driften.

Den 18. april måtte Nord-Norgesadministrasjonen implementere provisoriske anordninger fra justisminister Terje Wold. Disse anordningene gjorde militæret til den øverste politimyndighet i Troms og Finnmark. På grunn av utbredt spionasjefrykt fikk politiet utvidede fullmakter for å gjøre det lettere å etterforske personer som var mistenkt for spionasje. Denne frykten var så stor at det ble advart i flere aviser om å være på vakt mot spioner. I denne sammenhengen ble det også innført sensur av telefoner, telegrafer og posten. Det var for eksempel ikke lov til å sende brev eller telegrammer til de besatte områdene. Korrespondanse fra de besatte områdene ble åpnet og kontrollert før de ble sendt videre, hvis de ikke ble konfiskert. Alle private telefonsamtaler ble avlyttet, bare offentlige samtaler og korrespondanse fikk unntak. Avisene og kringkasteren ble også sensurert om det ble nødvendig. Det ble gjort mye for at sensitiv informasjon ikke skulle havne i gale hender.

Etter at tyskerne begynte å bombe sivile mål ble brannvesenet og luftvernet enda viktigere. Overalt hvor man fryktet angrep fra luften ble det etablert offentlige tilfluktsrom. En stor ulempe var mangelen på luftvernkanoner i Nord-Norge. Uten tilstrekkelig antall kanoner var norske byer mer eller mindre forsvarsløse mot den tyske overlegenheten i luften. Fylkesmann Gabrielsen prøvde å skaffe Tromsø et tilstrekkelig luftforsvar. Brannvesenet var aktivt i forebyggelsen av skader forårsaket av slike bomber. Det var de som måtte ut å slukke eventuelle branner forårsaket av brannbomber. Dette ble farligere etter at tyske fly begynte å skyte på brannkonstablene med mitraljøser under slukkingsarbeidet. Videre ble det oppmuntret til frivillig evakuering av de eldre, kvinner og barn. Mange valgte også å evakuere til distriktene av egen fri vilje for å unnsnippe tyske bomber.

8.6 Regjeringen ankommer Tromsø – Nedleggelsen av Nord-Norgesadministrasjonen:

Den 1. mai ankom Nygaardsvold-regjeringen Nord-Norge. Her kom den til en helt annen situasjon enn i Sør-Norge. I Nord-Norge fant den en velfungerende administrasjon som hadde klart å tilpasse seg den ekstreme situasjonen som hadde oppstått etter 9. april. Etter en kort periodes opphold i indre Troms bestemte Nygaardsvold at regjeringen skulle samles i Tromsø. Her etablerte den også en egen administrasjon for Nord-Norge. Dermed havnet regjeringen i en uenighet med den lokale administrasjonen om arbeidsfordelingen. For å forhindre overadministrasjon ble det bestemt at Nord-Norgesadministrasjon skulle legges ned. Etter regjeringens ankomst ble de møtt med en god del skepsis, dette skyldtes hovedsakelig at folk var livredde for at Tromsø skulle bli det neste målet for tyske bombefly. Da regjeringen samlet seg i Tromsø gjorde den byen til et enda viktigere mål for tyskerne. Heldigvis kom det aldri noe stort angrep på byen slik som i Bodø den 27. mai. Under

regjeringens opphold i Troms begynte en debatt i de lokale Tromsø-avisene. Debatten dreide seg om den negative holdningen noen hadde mot de fra sør, som de borgerlige brukte til å kritisere regjeringen. Tromsø var en politisk delt by, og borgerlige ledere var kritisk til at Nygaardsvold-regjeringen fikk så stor innflytelse i Tromsø. Dermed kritiserte de borgerlige avisene regjeringen og de fra sør. Bladet Nordlys konkluderte med at denne debatten var intet mindre enn partipolitiske intriger og skapte unødvendig strid i Tromsø.

8.7 Var Nord-Norgesadministrasjonen den eneste løsningen?

Var en fellesadministrasjon den eneste måten Nord-Norge kunne takle sin isolerte stilling etter 9. april? Det kan hende at hvert enkelt fylke hadde funnet en egen løsning på den krevende situasjonen som oppstod etter at Nord-Norge ble isolert. Jeg tror det er lite sannsynlig, for eksempel var ikke Nord-Norge selvforsynt og var avhengig av utlandet for innkjøp og slag av varer, samt råstoffer. Det ville vært mer praktisk med en fellesordning for Nord-Norge, enn at hvert enkelt fylke begynte en egen handel med utlandet. Nord-Norge sto også sterkere økonomisk som én enhet. Ved å samle sine resurser var landsdelen bedre stilt en hvert enkelt fylke alene. Med hele Nord-Norges økonomiske tyngde i ryggen, kunne en fellesadministrasjon gjøre mer for landsdelen og krigføringen enn ett enkelt fylke alene.

Myndighetene i Nord-Norge valgte å etablere en fellesadministrasjon for landsdelen fordi det var den mest logiske løsningen. Ved å kombinere sine ressurser og kompetanse kunne Nord-Norge bedre takle prøvelsene som krigen brakte med seg. Før krigen var den landsdelen avhengig av Sør-Norge, men under felttoget hadde Nord-Norge klart å etablere en fungerende administrasjon, og omorganisere det lokale næringslivet slik at det var i stand til å fungere uavhengig fra det øvrige land. Da regjeringen etablerte seg i Tromsø, tok de bare over funksjonen til Nord-Norgesadministrasjonen, og bygde videre på hva fylkesmennene i Nordland, Troms og Finnmark hadde etablert. Dette ser vi i bl.a. hvor enkelt det var for fylkesmann Gabrielsen å reetablere Nord-Norgesadministrasjon etter at regjeringen evakuerte til England og 6. divisjon kapitulerte.

8.8 Konklusjon:

Min konklusjon er at Nord-Norgesadministrasjonen var en nødløsning, en nødløsning som oppstod fordi Norge var i krig. Nord-Norge var avskåret fra det øvrige land og hadde behov for en fellesadministrasjon som kunne styre på vegne av den lovlige regjeringen, samt behandle spørsmål felles for landsdelen. Fylkesmennene hadde ansvaret for administrasjonen i tillegg til sine embeter, mens fylket og kommunene innad i fylket fortsatte som før. Nord-Norgesadministrasjonens hovedoppgave var å ta over de funksjonene som tidligere var forbeholdt regjeringen, fylkesmennene i Nord-Norge ble nødt til å handle på eget initiativ slik at landsdelen kunne beholde

en fungerende administrasjon. Her oppstod det to viktige spørsmål: for det første måtte de sikre at næringslivet i Nord-Norge fortsatte sin virksomhet. Butikkene måtte holdes åpne og folk måtte fortsette å bruke penger slik at omsetningen av penger og varer ikke stoppet. Dette går inn på det andre spørsmålet, som var at fylkesmennene måtte forhindre at regionale og lokale myndigheter brøt sammen. Uten dem kunne det ha oppstått lovløse tilstander i landsdelen. Det offentlige måtte fortsette med sine oppgaver, og det måtte Nord-Norgesadministrasjonen betale for. Derfor var det viktig administrasjonen oppmuntret folk til å fortsette å betale skatt, avgifter og regninger. Uten skattepenger kunne ikke det offentlige i landsdelen fungere, og dermed ville bl.a. nødetatene bli hemmet og resten av de offentlige institusjonene ville få problemer med å yte sine tjenester.

Under felttoget i Norge hadde man i Nord hatt mer suksess mot tyskerne enn Sør-Norge. Her hadde den sivile og den militære ledelsen klart å etablere en fungerende administrasjon til tross for den store motgangen, de hadde vist seg i stand til både å ta opp den militære kampen og tilpasse den sivile administrasjonen til omveltningene som krigen hadde ført med seg. Major Odd Lindäck-Larsen, general Fleischers stabssjef, skrev at norske soldater ville «(...) aldri mer glemme at Nord-Norge og Nord-Norges befolkning er likeberettiget med enhver – enhver – av de andre landsdeler.»³⁰⁷ Nord-Norgesadministrasjonens virksomhet under felttoget viste hva Nord-Norge var i stand til under godt lederskap og en engasjert befolkning.

³⁰⁷ Lindäck-Larsen, O. 6. divisjon 1947:177f

Kilder

Riksarkivet

Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, katalog nr. 1256.0/02.

Arkiv nr. II-C11.

- Eske nr. 16. Rapporter om krigsbegivenhetene i Norge. Fylkesmannen i Nordland.
- Eske nr. 17. Rapporter om krigsbegivenhetene i Norge. Fylkesmannen i Troms.
- Eske nr. 18. Rapporter om krigsbegivenhetene i Norge. Fylkesmannen i Finnmark.

Statsarkivet i Tromsø

- Den norske krigstelegrafdirektøren i Lødingen
- Fylkesmannen i Troms

Boksene 2088, 2089, og fra og med 3240 til og med 3249.

Tromsø kommunes byarkiv

- Rådmannens korrespondanse ordnet alfabetisk 380 1940 A-J

Litteratur

- Berntsen, Harald. 2003. *I malstrømmen: Johan Nygaardsvold 1879-1952*, Oslo, Aschehoug.
- Bottolfson, Øystein. & Birkeland, Martha. 1990. *Finnmark fylkeskommunes historie 1840-1990*, [Vadsø], Finnmark fylkeskommune.
- Calder, Angus. 1969. *The people's war: Britain 1939-1945*, London, Cape.
- Christensen, Pål. & Gunnar Pedersen. 1995. *Ishavsfolk, arbeidsfolk og fintfolk: 1900-1945*, [Tromsø], Tromsø kommune.
- Christensen, Pål, & Hallvard Tjelmeland. 2003. *Flammende budbringer: Nordlys gjennom 100 år*, Tromsø, Nordlys.
- Conradi, Katrine. 1974. *Kringkasting i krig: regjeringen Nygaardsvolds informasjonstjeneste, 9. april - 7. juni, 1940*, upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo.
- Dahl, Hans Fredrik. 1991. *NRK i fred og krig: kringkastingen i Norge 1920-1945*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Dahl, Hans Fredrik. 1999. *Hallo - hallo!: kringkastingen i Norge 1920-1940*, [Oslo], Cappelen.
- Dahl, Hans Fredrik. & Dybing, Marion. 1999. *"Dette er London": NRK i krig 1940-1945*, [Oslo], Cappelen.
- Debes, Jan. 1980. *Sentraladministrasjonens historie 1940-45*, bind 5, Oslo, Universitetsforlaget.
- Eng, Vidar. 2006. *Holdninger i Troms til regjeringens krigspolitikk 9. april til 9. juni 1940*, Tromsø. Upublisert masteroppgave ved Universitetet i Tromsø.
- Eng, Vidar. 2013. *Terje Wold: en terrier fra nord: biografi*, Tromsø, Margbok.
- Fjærvoll, Karl. 1975. *Jordbruket i Nord-Noreg under krigen 1940-1945*, [Tromsø], Forfatteren.
- Fleischer, Carl Gustav. 1947. *General Fleischer efterlatte papirer*, Tønsberg, Tønsberg aktietrykkeris forlag i kommisjon hos Thorleif Landberg.
- Grimnes, Ole Kristian. 1984. Bind 1, Overfall. I: *Norge i krig*, Oslo, Aschehoug.
- Grytås, Gunnar. 2013. *Motmakt og samfunnsbygger: med torsken og Norges råfisklag gjennom 75 år*, Trondheim, Akademika.
- Haarr, Geirr H. 2010. *The battle for Norway, April-June 1940*, Barnsley, Seaforth Publ.
- Hambro, Carl Joachim. 1945. *De første måneder*, Oslo, Aschehoug.
- Hovland, Torkel. 2005. *General Carl Gustav Fleischer: storhet og fall*, Oslo, Aschehoug.
- Karlsen, Wilhelm., Lundestad, Svein., Bodøgaard, Jan Oscar., Bones, Stian. & Aas, Steinar. 2012. *Start pressen!: avisene i Bodø gjennom 150 år*, Trondheim, Akademika forl.
- Krohn-Hansen, Wollert. 1945. *Den brente jord: dagbokfortegnelser fra krigen og kirkekampen i Nord Norge*, Oslo, Aschehoug.
- Larsen, Stein Uglevik. 1999. *I krigens kjølvann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, Oslo, Universitetsforl.
- Lie, Trygve. 1955. *Leve eller dø: Norge i krig*, Oslo, Tiden.
- Lindbäck-Larsen, Odd. 1946. *6. divisjon*, Oslo, Gyldendal.
- Lukacs, John. 1991. *The duel: 10 May-31 July 1940: the eighty-day struggle between Churchill and Hitler*, New York, Ticknor & Fields.
- Mykland, Liv. & Masdalen, Kjell-Olav. 1987. *Administrasjonshistorie og arkivkunnskap: kommunene*, [Oslo], Universitetsforlaget.
- Nygaardsvold, Johan. 1982. *Norge i krig: 9. april - 7. juni 1940*, [Oslo], Tiden.
- Ruge, Otto. & Riste, Olav. 1989. *Felttoget: general Otto Ruges erindringer fra kampene april-juni 1940*, [Oslo], Aschehoug.
- Svendsen, Åsmund. 2013. *Halvdan Koht: veien mot framtiden: en biografi*, [Oslo], Cappelen Damm.
- Ytreberg, Nils A. 1946. *Tromsø bys historie*, bind 3, Tromsø, Peder Norbye.